

**РЕСПУБЛИКА БОЛАЛАР ИЖТИМОЙ
МОСЛАШУВИ МАРКАЗИ**

М.Х. ГАНИЕВА

ИЖТИМОЙ ИШ АСОСЛАРИ

Методик қўлланма

**ТОШКЕНТ
«CHASHMA PRINT»
2010**

65.27

G19

Ганиева Маърифат Ҳабибовна. Ижтимоий иш асослари. Методик қўлланма – Тошкент, 2010 й. – 92 бет.

Мазкур қўллама ижтимоий иш назарияси амалиёти билан қизиқувчи кенг китобхоналар оmmasига мўлжалланган бўлиб, уни нашрга тайёрлашда Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази, А. Қодирий номидаги Тошкент давлат маданият институти, ЮНИСЕФнинг «Ўзбекистонда ижтимоий ишни ривожлантириш» ва «Ўзбекистонда академик даражада ижтимоий ишни ривожлантириш» лойиҳаларини амалга ошириш чиқариш доирасида ўтказилган тадқиқотлар жараёнида олинган материаллардан фойдаланилди.

Методик қўлланма ЕХХТнинг Ўзбекистондаги лойиҳаларини Мувофиқлаштирувчиси қўмагида Ўзбекистон ННТ миллий уюшмасининг «**Аҳолининг заиф қатламларини аниқ йўналтирилган ижтимоий химоя қилишни кучайтиришга қўмаклашиш**» лойиҳаси доирасида нашр этилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази жамоаси ва муаллиф материал тўплаш бўйича олиб борилган кўп йиллик ишлар ва халқаро тажрибани таҳлил қилиш натижалари билан таништириш ҳамда Ўзбекистондаги энг олижаноб ва энг зарур касблардан бири – *Ижтимоий иш* тарихи ва ривожланишининг замонавий тенденцияларини ўрганиш имкониятини берганлиги учун ЕХХТнинг Ўзбекистондаги лойиҳаларини Мувофиқлаштирувчиси элчи жаноблари Иштван Венцелга самимий миннатдорчилик билдиради.

© Ганиева М.Х.

ISBN 978-9943-350-43-4

© ООО «CHASHMA PRINT» 2010

МУНДАРИЖА

Кириш.....	4
1-мавзу. Ижтимоий ишнинг ривожланиши.....	9
2-мавзу. Ижтимоий ишнинг моҳияти ва ўзига хосиги.....	29
3-мавзу. Ижтимоий иш объекти ва предмети.....	43
4-мавзу. Ижтимоий иш назарияси ва методлари.....	55
5-мавзу. Ижтимоий ишнинг социологик асослари.....	59
«Ижтимоий иш асослари» мавзуси бўйича мураббийлар учун методик тавсиялар	70
Қўлланманинг асосий тушунчалари.....	78
Тавсия этиладиган адабиётлар рўйхати.....	82
Иловалар.....	84

КИРИШ

Жамиятнинг ривожланганлик даражаси одатда жамиятдаги кексалар ва болаларнинг ахволига, уларнинг ўзини қандай хис этишига, ёрдам ва қўллаб-қувватлашга муҳтож бўлган барча одамлар тоифасига давлатнинг қандай муносабатда бўлишига қараб белгиланади. Ижтимоий заиф кишиларга, яъни кексалар, ногиронлар, ёлғиз, ночор кишилар ва аҳолининг бошқа тоифаларига ёрдам бериш жамиятнинг юксак маънавияти ва маданийлигидан далолат беради.

Яқинларига ёрдам бериш, ҳамдард бўлиш ва хайр-эҳсон қилиш азалдан турли мамлакатлар халқларига хосдир. Ушбу фазилатлар Ўзбекистон халқига ҳам хос бўлиб, миллий кадриятлар, анъаналар ва урф-одатларнинг асосини ифодалайди. Уларни эса асраш ва ривожлантириш зарур. Бу одамлар, айниқса ёшлар онгида инсонпарварлик ва демократик кадриятларни мустаҳкамлаш зарурлиги билан узвий боғлиқ янги ижтимоий муносабатларни шакллантириш босқичига чиққан бир паллада айниқса муҳимдир. Мамлакатни ислоҳ қилиш, бозор муносабатлари қарор топаётган шароитларда жамиятдаги ҳар бир кишининг муносиб ҳаёт кечиришини таъминлаш сифатида тушуниладиган миллий-давлатчилик манфаатлари устуворлиги миллий мустақиллик мафқураси асосига айланмоқда. Жамиятнинг барча қатламлари ижтимоий бирдамлиги ва жавобгарлиги бунга эришишнинг зарур омили ҳисобланади¹.

Ижтимоий ишни касб ва академик фан сифатида ўрганиш мазкур ҳолатда ниҳоятда муҳим ва фойдалидир. Мамлакатимизда янги «ижтимоий ходим» касбига эҳтиёжни шакллантириш аҳоли ижтимоий заиф қатламларининг у ёки бу тоифаларига нисбатан ижтимоий иш амалиёти билан шуғулланадиган, уларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатадиган муассасалар, халқаро ва жамоат ташкилотларининг кенг тармоғи ташкил этилиши билан изохланади. Дунёнинг қўпчилик мамлакатларида ижтимоий иш институти юз йилдан ортиқ вақт мобайнида фаолият олиб бормоқда ва жаҳоннинг етакчи университетлари бундай тайёргарликни амалга оширади.

Ижтимоий иш ижтимоий ҳодиса сифатида кенг маънода ижтимоий ёрдамнинг ўзига хос моделини ифодалайди. Буни жамият ижтимоий, сиёсий ва маданий тараққиёт хусусиятларига қараб аниқ бир тарихий даврда амалга оширади. Тор маънода ижтимоий иш шахсий ва ижтимоий кийинчиликларни енгиб ўтишда одамларга, ижтимоий гуруҳларга ёрдам беришга йўналтирилган ижтимоий зарур фаолиятдир. «Ижтимоий иш» – бутун жаҳонда қабул қилинган инсоннинг инсонга муносабатини, инсоннинг жамиятга мослашишини энгиллаштириш учун қаратилган фаолиятни англатувчи ифодадир.

Бу иш минг йиллар олдин хайрия ва инсонларнинг диний бурчи сифатида юзага келиб, XX асрда маҳсус тайёргарликни талаб қиладиган касбга айланди. Келажакни тадқиқ этиш халқаро академияси томонидан амалга оширилаётган

¹ Миллий мустақиллик ғояси: асосий тушунчалар ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003.

«Жаҳон мамлакатлари 2002–2010 йилларда – муаммолар ва ечимлар» лойиҳаси иштирокчилари тахмин қилаётгандек, XX асрда ишчи ва олдинги асрларда деҳқон оммавий касб бўлганидек, XXI аср ижтимоий ходим асри бўлиши керак.

Ижтимоий ишнинг теран инсонпарварлик манбаларини қайд этган ҳолда диний хайрия билан шуғулланадиган кишилар ва замонавий ижтимоий ходим ўртасидаги фарқни кўрсатиш зарур. Маънавий бурч туйғуси ва кўрсатилаётган ёрдамнинг катталиги ва узок муддатлилиги билан ўлчанадиган эзгу ишлар қилишга интилиш хайрия билан шуғулланадиган кишиларга куч бағишлайди. Ҳозирги замон ижтимоий ходими, социолог Т. Шаниннинг фикрича, вазифасини ўзи ёрдам бераётган кишини бундай ёрдамсиз ва ижтимоий ходимнинг аралашувисиз қийинчиликларни енгиб ўта оладиган даражага еткази ишдан иборат деб билади, бу эса касбда муваффақиятга эришишнинг асосий мезони ҳисобланади¹.

Ижтимоий иш кундалик муаммоларни ҳал қилишда ёрдам беришгагина эмас, балки эҳтиёжмандларда қийинчиликларни енгиб ўтиш хусусиятларини ва ўзига ўзи ёрдам бериш кўникмаларини шакллантиришга йўналтирилганлиги билан филантропия, хайр-саховат ва фаолиятнинг шунга ўхшаш турларидан фарқ қилади. Буни исталган ҳаётий вазиятда одамни ўз муаммоларини ўзи фаол ҳал қилишга ўргатиш деб айтиш мумкин.

Тарқок, кам сонли ёлғиш кишилар томонидан эмас, балки кучли давлат ва хусусий ташкилотлар томонидан кўрсатиладиган профессионал ёрдам энг самарали ҳисобланади. Ижтимоий иш ривожланишининг дастлабки босқичида бу иш билан асосан XIX асрда саноатнинг тез ривожланиши ва Европа мамлакатларида шаҳарларининг роли ошиши туфайли келиб чиққан ижтимоий муаммоларнинг кескинлашишидан ташвишланган турли филантроп жамиятлар шуғулланган.

Саноат капитализмининг ривожланиши Ғарб ижтимоий тузилмасида улкан ўзгаришларга олиб келди, бу эса инсон ва жамият ўртасида муносабатларнинг янги типини юзага келтирди. Ғарбда янги интеллектуал йўналиш вакиллари пайдо бўлди, уларнинг қарашлари давлатнинг шахс олдидаги жавобгарлиги ва маънавий бурчи тўғрисидаги тушунчалар пайдо бўлишига кўмаклашди. Ижтимоий муаммоларнинг кескинлашиши ночорлар муаммосининг келиб чиқишига олиб келди, жамоатчилик фикри ушбу муаммо барқарорлик ва тартиб-интизомга хавф туғдиради, деб ҳисоблади. Ва бу ҳолат, пировардида, аҳолининг турли гуруҳларини эмпирик ўрганишга буюртмалар пайдо бўлишида ва ижтимоий ислохотлар ўтказилишида, кейинчалик эса ижтимоий ислохотчилар ташаббуси билан ижтимоий ходимларни тайёрлашнинг турли шакллари пайдо бўлишида акс этди. Янги ҳаракатнинг интенсив ривожланиши, ихтисослаштирилган хизматларнинг ташкил этилиши

¹ Теодор Шанин. Социальная работа как культурный феномен современности. Новая профессия и академическая дисциплина в контексте социальной теории и политической практики нашего дня // Русский журнал. 26 сентября 1997 г.

натижасида нафакат шошилиш ёрдам кўрсатишни назарда тутадиган, балки профилактик ёки олдини олувчи хусусиятга эга ижтимоий фаолиятнинг энг самарали моделлари изланди.

Замонавий жамият мисли кўрилмаган техник юксалаётган ҳозирги даврда одам бошқармайдиган ахборот технологиялари жорий этилмоқда, аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимига сингиб кетадиган ишчи кучи ажралиб чиқмоқда. Тахминий ҳисобларга кўра, ҳозирги вақтда АҚШда ёлланма ишчи бўлиб ишлайдиганларнинг деярли 15 фоизи оила, таълим, соғлиқни сақлаш, қариялар, рухий касаллар, болаларга ёрдам бериш сингари амалий ишларда, ахлоқ тузатиш муассасаларида иш билан таъминланган.

Бу ихтисосликка энг умумий ёндашишдир. У тегишли соҳадаги ходим турли соҳаларда зарур билимга эга бўлишини талаб қилади. У ёрдам сўраб мурожаат қиладиган одамлар ҳақида тасаввурга эга бўлиши, фойдаланилиши мумкин бўлган ташкилотлар ва муассасаларни, амалдаги миллий қонунчиликни, молиялаштириш манбаларини, ушбу соҳада фаолият олиб борадиган бошқа мутахассислар фаолиятини ва бундай ҳолатларда кўрсатиладиган хизматларни билиши керак.

Ижтимоий ходимлар кенг доирадаги муаммоларга дуч келмоқда. Алкоголизм, мулкчилик ҳуқуқларининг бузилиши, болаларга ёмон муомалада бўлиш, эр-хотинлар жанжали, рухий ва жисмоний касалликлар, дарбадарлик, жамиятдан холи яшаш шулар жумласидандир. Буларнинг барчаси махсус тайёргарликни талаб қилади. Бундай иш дилетантликка, юзаки ёндашишга тоқат қилмайди, чунки ижтимоий ходимлар тегишли билим ва кўникмаларга эга бўлибгина қолмай, балки касбга доир ахлоқий нормалар ва тамойилларга риоя қилишга шахсан тайёр бўлишлари керак.

Буларнинг барчасига ва бўлғуси ижтимоий ходимларнинг бевосита фаолиятида зарур бўлган билим ва кўникмаларга олий ва ўрта махсус ўқув юрларида ўқитилади.

Ўзбекистонда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш ижтимоий таъминот ва сугурта тизими орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида тўғридан-тўғри амал қиладиган асосий нормалар ва ҳуқуқлар мавжуд. Мана шу ҳуқуқ ва нормалар базасида ижтимоий қонунчилик ривожланган.

1991 йилда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонун имкониятлари чекланган кишиларни давлат томонидан ижтимоий қўллаб-қувватлаш миллий модели шаклланишини бошлаб берди. Ўзбекистон бола, алоҳида эҳтиёжларга муҳтож шахслар ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасидаги асосий халқаро ҳужжатларга қўшилди ва уларга мувофиқ ўз сиёсатини олиб бормоқда.

Ўзбекистонда инсон камолоти билан боғлиқ кўплаб йўналишлар бўйича қуйидаги муҳим мақсадли ижтимоий дастурлар амалга оширилмоқда: оилани мустаҳкамлаш, соғлом авлодни тарбиялаш, соғлиқни сақлашни ислоҳ қилиш, аёлларнинг оила ва жамиятдаги мақоми ва ролини ошириш, ногиронларга,

кам таъминланган оилаларга ва болали оилаларга аниқ йўналтирилган ижтимоий ёрдам кўрсатиш дастурлари шулар жумласидандир.

Республикада ижтимоий таълим муассасаларини ривожлантиришга катта аҳамият берилмоқда, уларда имконияти чекланган болалар таҳсил олади. Аҳолининг кам таъминланган катламларига меҳр-мурувват кўрсатиш ва уларни мақсадли қўллаб-қувватлаш мамлакат ҳаётининг ажралмас қисмига айланди. Бундан ташқари, дастурий хусусиятга эга норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар мавжуд, мамлакат Президентининг оилани, аёллар, болалар, кексалар, ногиронларни ҳимоя қилишга қаратилган барча Фармонларини улар қаторига киритиш мумкин.

Жумладан, 2007 йил Ўзбекистонда «Ижтимоий ҳимоя йили» деб эълон қилинди, Давлат дастури қабул қилинди ва муваффақиятли амалга оширилди. Дастур доирасида амалдаги қонунчиликка ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилди, имконияти чекланган кишиларни ҳимоя қилишни назарда тутадиган бир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Фақат 2007 йилда «Ижтимоий ҳимоя йили» Давлат дастурига мувофиқ 26 та қонун ва норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди. Улар орасида «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида», «Бола ҳуқуқлари қафолатлари тўғрисида», шунингдек «Ҳомийлик тўғрисида» ва «Йод етишмаслиги касалликлари профилактикаси тўғрисида»ги қонунлар алоҳида диққатга лойиқдир.

Бундан ташқари, имконияти чекланган кишиларни маънавий ва моддий қўллаб-қувватлаш тизими жорий этилди, бунда асосий эътибор ногирон болаларга қаратилди.

Мамлакатда ижтимоий ёрдам ва ҳимоянинг барча турлари давлат, ижтимоий, ҳукуматга қарашли бўлмаган ва хусусий ташкилотлар томонидан амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон янги иқтисодий муносабатларга ўтиши шароитларида аҳолининг катта қисми мураккаб ижтимоий ҳолатга тушиб қолди. Бу ҳолат мамлакатда бозор муносабатларига ўтишнинг ҳар бир босқичи ўзига хосликларини ҳисобга олган ҳолда аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш тизими ривожланишига кўмаклашди. Жумладан, агар бозор муносабатларига ўтишнинг дастлабки босқичида давлат бутун аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш йўлидан борган бўлса, ҳозирги вақтда эса ҳақиқатдан ҳам муҳтож бўлган оилаларга ёрдам кўрсатишга урғу берилмоқда. Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий ҳимоя қилиш механизми ишлаб чиқилди, қатъий табақалаштирилган ёндашув унинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади¹.

Ҳозирги вақтда республикада ижтимоий ҳимоя ва қўллаб-қувватлаш фаолияти турли соҳа мутахассислари – социологлар, психологлар, педагоглар, ҳуқуқшунслар, тиббиёт ходимлари ва бошқа соҳа вакиллари томонидан амалга оширилмоқда. Турли соҳа мутахассисларининг интеграциялашиши

¹ И. Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт қафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.

керакли ва зарур ишдир. Бирок ҳозир мамлакат таълимнинг турли соҳаларида янги «**ижтимоий ходим**» **касбига** пухта тайёрлаш вазифаси олдида турибди.

Жаҳон амалиётида ижтимоий фаолият олиб боришнинг улкан тажрибаси тўпланган. Бу борада мамлакатимиздаги тажриба ҳам кам эмас. Бирок мамлакатда ҳозирги ижтимоий ҳолат ижтимоий фаолият концепциясининг асосланишини ва уни амалиётга татбиқ этилишини талаб қилади. Ҳаёт ижтимоий технологияларни, ижтимоий иш олиб бориш ва ташкил этишнинг тушунарли ва ишончли усулларини ишлаб чиқишни талаб қилади. Жаҳон тажрибаси кўпчилик мамлакатларда ижтимоий ходимлар фаолиятини ҳисобга олмай туриб, давлатнинг ижтимоий тараққиёт дастурини ҳам, ижтимоий сиёсатини ҳам амалга ошириб бўлмаслигини кўрсатмоқда. Кишилар на ўзлари, на оиласи ва на дўстлари бас кела оладиган муаммоларга тобора кўпроқ дуч келмоқда. Бунинг учун алоҳида касбга эга кишилар – ижтимоий ходимлар талаб этилади.

Ҳам касб ва ҳам фан сифатида ижтимоий иш интеграл хусусиятга эга. Ижтимоий иш пайдо бўлган даврдан бошлаб бу иш билан педагоглар, психологлар, тиббиёт ходимлари ва бошқа мутахассилар шуғулландилар, ижтимоий иш назарияси турли илм соҳалари туташган жойда юзага келди.

Ижтимоий иш назарияси психологлар, социологлар, педагоглар, тиббиёт ходимлари, ҳуқуқшунослар, файласуфлар, шунингдек, эҳтиёжмандларга ёрдам кўрсатишнинг турли жихатларини тадқиқ қиладиган бошқа соҳа вакиллари саъй-ҳаракатлари туфайли юзага келди. Жумладан, ушбу тадқиқотларда психологларни инсон шахси муаммолари, педагогларни уларнинг тарбияси муаммолари, социологларни ижтимоий тузилма муаммолари, ҳуқуқшуносларни муҳтожларга профессионал ёрдам кўрсатишнинг қонуний базаси, файласуфларни эса унинг энг умумий муаммолари кизиқтиради¹. Бошқача сўзлар билан айтганда, у комплекс дастурларни ҳал қилишда турли соҳа вакиллари ўртасидаги ҳамкорликни назарда тутадиган соҳалараро тадқиқотларнинг натижасидир.

Мазкур китоб Ўзбекистонда ижтимоий ишга доир биринчи қўлланмадир. Муаллиф мамлакатимиз учун янги бўлган касбнинг барча хусусиятларини ақс эттиришга, ўқувчиларни ижтимоий иш асослари, тушунчаси, унинг асосий тамойиллари, келиб чиқиши ва ривожланиши тарихи, методлари ва қонуниятлари билан таништиришга интилди.

Мазкур китоб тавсия этилган адабиётлар рўйхати, асосий тушунчалар ва терминларнинг қисқача луғати, методик тавсияларга эга.

Муаллиф китобни тайёрлашда берган ёрдами ва маслаҳати учун Саратов давлат техника университетининг ижтимоий антропология ва ижтимоий иш кафедраси ўқитувчи-профессорларига алоҳида миннатдорчилик билдиради.

¹ Агапов Е.П. Социальная работа как феномен культуры. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского государственного педагогического университета, 1999. – С. 104.

Мазкур қўлланма ижтимоий иш муаммоларини ўрганаётган барча инсонлар учун фойдали бўлади ва Ўзбекистонда ушбу касбни оммалаштириш кўмаклашади деб умид қиламиз.

1-МАВЗУ. ИЖТИМОЙ ИШНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

1.1. Хорижда ижтимоий иш ривожланиши тарихи.

Фаолият тури сифатида ижтимоий иш юзага келишининг тарихий шарт-шароитлари. Ғарбий Европа ва Америкада ижтимоий ишнинг касб сифатида қарор топиши. XX асрда ижтимоий ишнинг ривожланиши. АҚШда ижтимоий ҳимоя тизими. Европа ижтимоий таъминот тизими. Россияда ижтимоий иш.

Фаолият тури сифатида ижтимоий иш юзага келишининг тарихий сабаблари. Ижтимоий ҳодиса сифатида ижтимоий иш инсон ва жамият тараққиётининг илк босқичларига бориб такалади. Табиий-руҳий шижоатда, ўзини боқа олмайдиганларга ғамхўрлик қилишда ифодаланган ижтимоий ёрдамнинг илк кўринишлари ҳар хил жамиятлар, шаклланган анъаналар учун хосдир. Қадимги Мисрда ибодатхоналарда диний ёрдамлар берилган, оч кишларга нон бепул тарқатилган. Қадимги Грецияда, сўнгра Қадимги Римда ночорлашган қатлам орасида нон, кийим, пул тарқатишда акс этган филантропия ғояси ривожланди. Қадимги славянларда турли анъанавий белгилар билан диний қўллаб-қувватлаш, уруғ, оила, аҳоли доирасида ижтимоий-уруғдошлик, шунингдек хўжалик ёрдами, ўзаро ёрдам ва ҳимоя ижтимоий ҳимоянинг асосий шакллари бўлган.

Шарқда ижтимоий ёрдамнинг жамоавий тузилмаси ва ўзига хос механизми юзага келди. Ҳар бир киши ўзи мансуб бўлган анъанавий тузилмалар ҳимояси остида бўлиши унинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади. Бу тузилмалар ўз аъзоларини қўллаб-қувватлайдиган оила ва жамоадан иборат бўлади. Жумладан, Ўрта Осиё худудидаги қадимги жамоа тарбия, ишга жойлаштириш, бўш вақтни ўтказиш сингари муаммоларнинг катта қисмини ҳал қиларди ва шахс, оила, гуруҳ даражасида ижтимоий қўллаб-қувватлайдиган ўзига хос жамоавий марказ ҳисобланар эди.

Муқаддас “Авесто” китоби ижтимоий тадбирлар тизими ҳақида фикр юритиш имконини берадиган биринчи ёзма манба ҳисобланади. Унда зардўштийлик динини қабул қилган давлатларнинг тузилмаси ва ижтимоий сиёсати ҳақида маълумотлар бор. Мақсадли ёрдам кўрсатиш усули сифатида хайрия оддий фуқаролар учун ўзини тутишнинг характерли анъанавий коидалари ҳисобланган, руҳонийлар ва диний ташкилотлар зиммасига эса ижтимоий хизматлар – қўллаб-қувватлаш, ёрдам кўрсатиш, хайрия тадбирларини ўтказиш юкланган. Ҳукмдорлар, бой фуқаролар, ибодатхоналар хайрия тушликларини уюштирган ҳамда фақир ва ночор ҳамюртларига хайр-эҳсонлар тарқатган. Жамоаларда умумий жамоавий жамгарма ҳисобидан муҳтож оилалар моддий қўллаб-қувватланган.

Ўрта Осиё халқлари тарихидаги муслмончилик даври рухонийларнинг ижтимоий ҳаётдаги иштирокини давом эттирди ва бойитди. Масжидларга ҳамда ижтимоий-диний ҳамжамиятларга ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва кўмак бериш вазифалари юкланди. Ижтимоий ёрдам турлари яқка тартибдаги ва жамоавий шаклларга эга эди. Ҳар кимнинг Ислом динининг асосий фарзларини бажариши яқка тартибдаги ёрдамнинг энг кенг тарқалган шакли ҳисобланади, хайр-эҳсон тарқатиш, мухтожларга моддий ёрдам бериш шулар жумласидандир. Ҳашар жамоа ёрдами, хайр-эҳсон тарқатиш, тиббий кўмак, махсус бепул касалхоналарни ташкил этиш жамоавий ёрдам шакллари орасида энг кенг тарқалган тури ҳисобланади.

Ёрдам беришга интилиш инсонга хос фазилот эканини кайд этиш зарур. Инсоннинг диний бурчи, мухтожларга инсонпарварлик хизматлари кўрсатиш тизими сифатида ижтимоий ёрдам ва хайрия барча жаҳон динларининг асосида ётади.

Христиан дини тарқалиши билан ижтимоий масалаларга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. 347 йилда Сардукий бош черковида (Ғарбий ва Шарқий Рим империяси чегарасида) фақирлар, етимлар, бевадалар ва мусофирларга ёрдам кўрсатиш бўйича ўн иккита қоида қабул қилинди. Шу билан бирга унда хайр-эҳсонлар тарқатишда, фақирларни овқат билан таъминлашда ўз аксини топган бошпана ва озик-овқат бериш тизими устувор ўрин эгаллайди.¹

Россияда ижтимоий химоя давлат тизимининг қарор топиши 1701 йилда император Петр I томонидан «Авлиё Патриарх уйларида ғариблар, касаллар ва қарияларни аниқлаш тўғрисида»ги Фармони қабул қилинишидан бошланди. Император Петр I даврида биринчи етимхоналар пайдо бўлди, жамиятга давлат томонидан фақирларни ажратиш ва ҳар бир алоҳида тоифа бўйича ғамхўрлик кўрсатиш бўйича чоралар қабул қилиш юкланди.

Ғарбий Европа мамлакатларида XVI–XVII асрларда ижтимоий ёрдам давлат тизими расмийлаштирилиши давлат ролининг ошиши ва айни бир вақтда христиан черкови фаоллигининг пасайиши билан изоҳланади. Жумладан, 1529 йилда Германияда ночорларга ёрдам тўғрисида Гамбург устави, 1682 йилда эса давлат таъминоти чора-тадбирлари тўғрисидаги фармон қабул қилинади. Англияда 1531 йилда ночорларга ёрдам бериш тўғрисида қонун қабул қилинади, 1572 йида фақирларга ёрдам кўрсатиш учун умуммиллий солиқ жорий этилади. 1601 йилда Англияда қабул қилинган Камбағаллик тўғрисидаги қонунда мухтожларга молиявий ёрдам беришга урғу берилди. Бу қонун мазкур соҳада қонунчиликни ривожлантириш учун асос бўлиб хизмат қилди ва ҳукуматнинг инсон эҳтиёжлари учун жавобгарлиги шаклланишида бурилиш ясади.

¹ Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века). – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – С. 11.

Фаолият тури ва касб тури сифатида ижтимоий иш келиб чиқишининг тарихий доираларини у ёки бу даражада аниқроқ белгилаб олиш мумкин. Жумладан, кўпчилик тадқиқотчилар уни саноат ривожланган бошланғич даврга киритмоқда. XVIII аср охири – XIX аср бошида Европа ва Америка мамлакатлари саноатида туб бурилиш даври бошланиб, ишлаб чиқариш техник жиҳатдан такомиллашибгина қолмай, балки ижтимоий муаммоларнинг кескинлашишига, ижтимоий табақалашувнинг кучайишига, жиноятчилик ва ишсизликнинг ўсишига олиб келди.

Ижтимоий муаммоларнинг кескинлашиши қашшоқлар муаммоси келиб чиқишига олиб келди, бу эса жамоатчилик томонидан ҳақли равишда барқарорликка ва тартибга таҳдид сифатида қабул қилинди. Бу ҳолат нафақат Европа ва Америка мамлакатларида ижтимоий соҳадаги муносабатларни тартибга соладиган ижтимоий қонунчиликнинг пайдо бўлишига, балки аҳолининг турли гуруҳларини эмпирик ўрганишга олиб келди. XIX аср бошида аҳоли рўйхатга олина бошланди, турли ижтимоий муаммолар текширилди, таҳлилий ифодалаб берилди. Бироқ XIX аср охиридагина ижтимоий ислохотчилар ва хайрия ташкилотлари етакчилари ночорларга ёрдам кўрсатадиган одамлар махсус тайёргарликдан ўтиши керак деган хулосага келди.

XIX аср охири – XX аср бошларида позитивизм ва либерализм вакиллари қарашлари саноати ривожланган мамлакатларда шахснинг мақбул ҳаёт кечириши учун барча шарт-шароитлар яратиб бера олмайдиган давлатнинг шахс олдида жавобгарлиги ва маънавий бурчи тўғрисидаги тушунча пайдо бўлишига кўмаклашди.

Ижтимоий иш ривожланишида уч босқични ажратиб кўрсатиш мумкин. Биринчи босқич ижтимоий ишнинг касб сифатида қарор топиши билан ифодаланади. Иккинчи босқич XX асрда Шимолий Америка ва Европада ижтимоий иш касбининг ижтимоий институтга айланиши билан ифодаланади. Учинчи босқич ижтимоий ишнинг бутун дунё бўйлаб тарқалиши билан ифодаланади.

Ғарбий Европа ва Америкада ижтимоий ишнинг касб сифатида қарор топиши. XIX асрда ижтимоий ишнинг касб турига айланиши Европа мамлакатларининг тез саноатлашиши ва урбанизацияси туфайли ижтимоий муаммоларнинг кескинлашишидан ташвишга тушган филантропик жамиятлар фаолиятига бориб тақалади. Одамлар ҳеч бир махсус тайёргарликсиз хайрия билан шугулланганлар. XIX асрнинг биринчи ярмидаёқ бу соҳада диний арбоблар ва хусусий шахслар билан ҳамкорликда ижтимоий муаммоларни юмшатишга интиланган кучли ижтимоий ташкилотлар пайдо бўла бошлади.

1866 йилда Стокгольмда Ҳомийлик Ижтимоий Уюшмаси ташкил этилди. 1869 йилда Лондонда кўрсатилаётган ёрдамни мувофиқлаштирувчи Хайрия жамияти ташкил этилди (The Charity Organization Society).

Германияда ишчиларнинг аҳволи кескин ночорлашиши натижасида давлат ижтимоий таъминотига эҳтиёж пайдо бўлди, чунки черковлар ва хусусий хайрия муассасалари ижтимоий соҳани ресурслар билан таъминлашда юзага

келган муаммоларга бас келолмай колди. 1880 йилда мухтожларга ёрдам кўрсатиш бўйича Германия конгресси ташаббуси билан ночорлар хақида гамхўрлик қилувчи Германия хайрия иттифокига асос солинди. Бундай ташкилотлар жаҳоннинг бошқа мамлакатларида ҳам ташкил этилди.

АҚШда ижтимоий ишнинг касбга айланиши мухтожларга хайр-эхсон қилиш ортишига олиб келди. Диний, дунёвий, тадбиркорлик, кўнгилли, ҳукумат гуруҳлари ва бошқа мухтожларга ёрдам кўрсатувчи гуруҳлар ночор одамларга маблағ, озик-овқат, дори-дармонлар ва бошпана ажратди. 1890-йиллар бошида йирик шаҳарларда хайрия ташкилотлари фаолиятини йўлга солувчи жамиятлар очилди. Улар шаҳар ҳокимияти вакиллари, тадбиркорлар, черков хизматчилари ва сиёсий етакчилардан иборат директорлар кенгаши ёрдамида барча маҳаллий хайрия ишларини мувофиқлаштирди.

Мухожирлар кўп тўпланган шаҳарларда 1880 йилда бошланган «Уй-жойларга кўчириш учун ҳаракати» АҚШда ижтимоий ишнинг касбга айланиши учун бошқа бир асос вазифасини бажарди. Жейн Аддамс томонидан асос солган Чикагодаги Халл уйи улар ичида энг машхури эди. Жейн Аддамс билан бирга «ночорлар орасида яшаш»ни мақсад қилган бошқа маълумотли аёллар ҳам бор эди. Улар ночор мухожирлар кварталларида уйлар ташкил этди, у ерда машғулотлар ўтказди, мазкур кичик туманларда яшайдиган камбағал мухожирлар фарзандларига маслахатлар берди¹.

Шу билан бир вақтда фаолиятнинг янги турлари, масалан, (The settlement house movement) – АҚШ ва Англиядаги мухожирлар учун манзилгоҳлар ташкил этадиган сеттльментлар ҳаракати пайдо бўлди. Германия, Финляндия, Швецияда давлат хизматчиларининг хусусий иштирокида ночорларга ёрдам берувчи Эльберфельд тизими (Elberfeld System) пайдо бўлди.²

Ўз номини Эльберфельд шахри номидан олган Эльберфельд тизими тамойилларига қуйидагилар асос қилиб олинган эди:

- хусусий масалаларни кўриб чиқишда ҳар бир васийликнинг мустақиллиги ва умумий йўналишнинг марказлаштирилиши;
- ҳар бир эҳтиёжмандни батафсил текширишда ёрдамни индивидуаллаштириш;
- жамиятнинг барча қатламларини ночорларга бошпана ва озик-овқат беришга жалб қилиш.

Вақт ўтиши билан иш усуллари ва шакллари ўзгарди, бироқ ижтимоий ёрдам кўрсатиш ижтимоий ишнинг бош тамойиллигича қолмоқда.³

Ушбу даврда Буюк Британияда қашшоқлик бўйича қўлланма жорий этилади, 1834 йилда ночорларга ёрдам кўрсатиш тартибга солинган махсус қонунчилик (Poor Laws) қабул қилинади. Швецияда XVIII аср ўрталарида икки йўналишда ночорларга ёрдам кўрсатилади: касалларга бошпана ва озик-

¹ Русин Т. Профессия социального работника в США. В кн.: Гендерный калейдоскоп. – М.: Академия. 2002. – С. 504–505.

² Социальная работа: теория и практика. М.: ИНФРА, 2002. – С. 385

³ Социальная работа. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. С.40.

овқат бериш ҳамда ночорларга ёрдам бериш. 1847 йилда қабул қилинган ночорларга бошпана ва озик-овқат беришнинг шакллари ва усуллари тўғрисидаги қарор бу йўналишда янги қадам бўлди. 1862 йилдаги муниципал ислохотлар ночорларни бошпана ва озик-овқат билан таъминлашни черковдан ажратди, бунинг натижасида у муниципал объектга айланди¹.

Европанинг кўпчилик мамлакатларида судланганлар ва камокда сақлаш жойларидан озод этилганларга махсус давлат ёрдамлар, касалларга махсус қараш тизимлари, қар ва соқовларга махсус ёрдам, аҳолини мажбурий давлат-муниципал ўқитиш, иш билан таъминлаш бўйича хусусий ва муниципал воситачилик шакллари ишлаб чиқилган. Жумладан, 1880 йилда мухтожларга ёрдам кўрсатадиган Германия конгресси ташаббуси билан ночорларга ғамхўрлик қиладиган Германия хайрия иттифоқи тузилди. 1919 йилда у Германия давлат ва хусусий васийлик иттифоқи деб қайта номланди.

Ижтимоий қонунчилик мазкур соҳани бошқарадиган давлат органлари ҳамда уларнинг ҳузуридаги муассасалар фаолият олиб борадиган ҳуқуқий доираларни белгилади. Ушбу муассасаларнинг на мансабдорлар аппарати, на хайрия ташкилотлари аъзолари ёрдамга мухтож одамларга ёрдам кўрсатиш бўйича оддий билимларга эга эмасди.

XIX аср охирида мухтожларга ёрдам кўрсатиш соҳасида кучли ижтимоий ташкилотлар тузилиб, ижтимоий муаммоларни енгиллаштириш бўйича уларнинг саъй-ҳаракатлари черков ва хусусий шахслар фаолияти билан, Англия ва Америка Қўшма Штатларида улар бевосита ёрдамга мухтожлар билан ишлайдиган Ижтимоий хайрия ташкилотлари билан тўлдирилди. Мухтожларга ёрдам кўрсатиш соҳасида эришилган муваффақиятларга қарамай, унинг арбоблари профессионал эмаслиги ижтимоий муаммоларни ҳал қилишда одамларга самаралироқ ёрдам бериш имконини бермади. Шу билан бирга, давлат ижтимоий таъминотига эҳтиёж пайдо бўлди, чунки диний ташкилотлар ва хайрия муассасалари ижтимоий соҳадаги катта харажатларни қоплай олмаётган эди.

XIX аср охирида Европа мамлакатлари ва Америкада юзага келган мухтожларга давлат томонидан ёрдам кўрсатиш тизими қуйидаги иккита асосий элементни ўз ичига олган эди. Булар: қонунчиликни ривожлантириш; махсус органлар ва муассасалар ташкил этиш.

Ижтимоий ходимларни тайёрлайдиган биринчи ўқув юртлиги хайрия ташкилотлари томонидан ташкил этилди. 1896 йилда деярли бир вақтда Англия ва Германияда курслар очилди. АҚШда 1898 йилда Нью-Йорк филантропия мактабида махсус ходимларни тайёрлаш йўлга қўйилди. Пировардида Колумбия университети Ижтимоий иш мактабига айланган Нью-Йорк филантропия мактаби мухтожларга ёрдам кўрсатадиганлар учун бир йиллик ўқитиш дастурини таклиф этди. Грэм Тейлор ва унинг ҳамкасблари томонидан 1903 йилда ташкил этилган Чикаго фуқаролик ҳуқуқи ва филантропия мактаби ҳам шундай дастурни таклиф этди. Вақт ўтиши билан у ижтимоий

¹ Теория социальной работы. – М.: Юрист, 1998. – С. 17.

хизмат кўрсатишни бошқариш мактаби номини олган Чикаго университети бўлинмасига айланди¹.

Ғарб мамлакатлари жамоатчилиги онгида мухтожларга ёрдам кўрсатишни профессионал даражага олиб чиқиш ғояси тобора яққолроқ англаб етилмоқда эди. Бу ғоя XIX аср охирида ижтимоий ходимларни тайёрлайдиган жаҳонда биринчи институтга асос солиниши амалга оширила бошланди ва у амстердамлик бир гуруҳ ижтимоий ислохотчиларга тааллуқли бўлди. Улар 1899 йилда Ижтимоий ходимларни тайёрлаш институтига асос солдилар. Институт дастурида кейинчалик ижтимоий иш номини олган ишга ўзларини бағишлашни хоҳлаган эркаклар ва аёллар учун кундузги назарий ўқитиш ва амалий тайёғарликнинг тўлиқ икки йиллик курси кўзда тутилди.

XX асрда ижтимоий ишнинг ривожланиши. XX асрнинг биринчи ярми давлатнинг роли кучайиши ва «умумий фаровонликка асосланган давлат» назарияси ва амалиёти ривожланиши билан изоҳланган ижтимоий ишнинг институтлашиши билан ажралиб туради.

Одатда уларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини шакллантириш, меҳнатга расман ҳақ тўлашни жорий этиш, касб-хунар ўқув юртларини ташкил этиш ижтимоий ходимлар касибга доир фаолиятининг бошланиши ҳисобланади. Гарчи ижтимоий ходимларни касбга тайёрлайдиган биринчи ихтисослашган ўқув юртлари айтиб ўтилганидек, Нидерланияда, сўнгра АҚШ, Буюк Британия ва Германияда ташкил этилган бўлса-да, «ижтимоий ходим» касби дастлаб АҚШда, сўнгра Ғарбий Европа мамлакатларида ижтимоий мақомга эга бўлди. Биринчи ва иккинчи жаҳон урушлари орасидаги даврда ижтимоий иш мактаблари Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқ, Шарқий Европа ва бироз кейинроқ, Африка мамлакатларида очилди.

1910 йилда янги ҳаракат Европа ва Америкада ижтимоий фаолиятга ихтисослашган 14 та мактаб ташкил этилишига олиб келди. 1920 йилда Лотин Америкасидаги биринчи ижтимоий иш мактаби Чилида очилди².

30-йилларда ижтимоий ходимларни тайёрлайдиган мамлакатлар сони ўсиши давом этди. Учинчи дунё мамлакатларида анъанавий иқтисодиётининг асосларини барбод қилган бозор муносабатлари тизимига жалб этилиши натижасида ижтимоий иш Шарқ мамлакатларига ҳам кириб келди. 1936 йилда Ҳиндистонда Ижтимоий фанлар институти таъсис этилди, Мисрда эса ижтимоий ишнинг биринчи курслари пайдо бўлди. Шундай қилиб, махсус тайёрлаш ва моддий тақдирлашга йўналтирилган ҳолда мухтожларга ёрдам бериш касбга айланди.

Биринчи ижтимоий ходимлар муҳожирларга инглиз тилини ўқитишдан тортиб, то саноати ривожланган жамиятда иш топиш учун зарур бўлган кўникмаларга эга бўлишда ёрдам беришгача кенг кўламли муаммолар билан

¹ Агапов Е.П. Социальная работа как феномен культуры. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 57.

² Социальная работа как профессия (аналитический обзор) // Ж. Социологические исследования. – М., 1993. №3. – С. 91.

шуғулланганлар. Улар ижтимоий адолатсизликка барҳам беришга, ўз муаммоларини самарали ҳал қилишда одамларга ёрдам беришга интилдилар.

Ижтимоий ходимларнинг касбга доир манфаатларини ифода этган биринчи ташкилот Америка Қўшма Штатларида пайдо бўлди. Бу 1917 йилда ташкил этилган Ижтимоий ходимларнинг миллий биржаси эди. Кейинроқ ижтимоий ходимларнинг бошқа касбга ўқитадиган ташкилотлари пайдо бўлди (тиббийёт ходимлари, ўқитувчилар). 1921 йилда улар биринчи бўлиб рўйхатдан ўтказилган Америка ижтимоий иш уюшмасига бирлашди.

Ижтимоий иш тузилмаларини ташкил этиш жараёни Фарбнинг бошқа мамлакатларига ҳам татбиқ этилди. 1928 йилда Парижда Ижтимоий фаровонлик бўйича халқаро кенгашга бирлашган Европанинг етти мамлакати миллий уюшмалари ташкил этилди.

Бугунги ижтимоий ходимлар ўтмишдошларининг саъй-ҳаракатлари мухтожларга ёрдам кўрсатишга қаратилган эди. Фақат XX асрда ижтимоий таъминотнинг методи, уларга мувофик тахлили ва йўллари таърифига жиддий эътибор қаратилди. Улар ёрдамида хайрия ва жамоат ташкилотлари ўз мақсадларини жамиятнинг прагматик мақсадларига мувофиқлаштириши мумкин эди. АҚШда Мэри Ричмонд биринчи бўлиб буни амалга оширди. У эътиборни индивидга ва унинг оиласига қаратиб, хайрияни метод билан боғлади. 1915 йилда чоп этилган «Илмий ижтимоий иш» асарида Мэри Ричмонд ижтимоий ходимлар ҳал қилишига тўғри келган ижтимоий иш сифати баҳолари схемаси тўпламини, ижтимоий муаммолар ташхисини таклиф этди. Бу мухтожларга ёрдам кўрсатишнинг турли шакллари аниқлашга таянган ахлоқий-терапевтик ижтимоий иш яратилишига олиб келди.

Янги метод 1917 йилда «Ижтимоий ташхис» китобида олим томонидан батафсил таърифлаб берилган ва ижтимоий таъминот дастурлари самарадорлигининг ошишига кўмаклашган. Мэри Ричмонд ҳам миқдорнинг шахси, ҳам унинг ижтимоий ҳолати сифатида баҳолашни назарда тутувчи ўзининг ижтимоий ташхис методини батафсил таърифлаб берди. М. Ричмонд кейинчалик терапевтик номини олган ижтимоий иш модели асосчиси ҳисобланади. Ушбу моделга мувофик ҳар бир алоҳида ҳолатда баҳолаш, ижтимоий ташхис қўйиш ва унинг асосида даволаш методини танлаш қобилияти ижтимоий ходим фаолиятида энг муҳим ҳисобланади. Ночорликни касаллик деб ҳисоблаган Ричмонд врач ва ижтимоий ходим фаолияти ўртасида ўхшашликни келтирди.

У ижтимоий ёрдамни чора-тадбирлар комбинацияси деб қарайди, ҳам миқдорнинг, ҳам унинг ижтимоий муҳитининг ўзгариши уларнинг натижаси ҳисобланади. Мэри Ричмонд ижтимоий тадбирларни иккита бир-бирини тўлдириб борадиган методга ажратди: даволашнинг билвосита методи ва даволашнинг бевосита методи. Билвосита метод инсоннинг ташқи муҳитига таъсир қилишдан, ечимлар ишлаб чиқиш учун уни фаол саъй-ҳаракатларга ундаш мақсадида миқдорнинг ўзига таъсир қилишдан иборат эди. Ушбу мумтоз асарда қуйидагилар қайд этилган: «Яхши ижтимоий ходим кишиларни

кашшокликдан кутқариш билан шуғулланмай, балки умуман кашшокликка барҳам бериш ҳақида ўйлайди»¹. М. Ричмонддан кейин «ўрганиш, ташҳис, даволаш» парадигмаси ижтимоий ишда асосий парадигмага айланди.

3. Фрейд ва унинг издошларининг 20–30-йиллардаги психоаналитик ғоялари ижтимоий ишнинг психодинамик назариясини биринчи ўринга олиб чиқди. Жумладан, В. Робинсон ўзининг «Ижтимоий ҳолатда ўзгарган психология» асарида фаолият социал методининг янги психологик тушунилиши пайдо бўлганини биринчи бўлиб пайкади.

XX асрнинг биринчи чораги психиатрик методлар ва психоанализнинг устунлиги остида ўтди. Ижтимоий иш биология, иктисодиёт, тиббиёт, психиатрия, социология, статистика, антропология, педагогика, ижтимоий психологияга таяниши керак деб ҳисобланди. Ўшандан бери бу рўйхат кўп ўзгаришларга учрамади.

XX асрнинг иккинчи ярмида тизимли, комплекс ёндашув асосий ўринга кўтарилди. Эндиликда ижтимоий ходимдан бир соҳадаги тор ихтисослик эмас, балки универсализм, турли методларни ва соҳаларни мужассамлаштириш талаб этилди. Бир вақтнинг ўзида методик маданиятга, ишончли эмпирик маълумотларга эҳтиёж пайдо бўлди.

АҚШда ижтимоий ҳимоя тизими. Социологлар ижтимоий қолоқларга киритилган аҳоли гуруҳларига эътибор иктисодий пасайишлар даврида ортишини ва фаровонлик даврида камайишини қайд этди. Жумладан, АҚШда 30-йиллардаги буюк турғунлик даврида ва ижтимоий муаммолар жуда кўпчилик кишиларга дахл қилган 60–70-йилларда ижтимоий ходимлар комплекс ёндашув ёрдамида бир вақтнинг ўзида кўплаб одамлар муаммоларини енга олди. АҚШ Президенти Ф. Рузвельт тазйики остида илк бор ишсизликни миллий муаммо деб қарай бошладилар. Фавқулодда ёрдам бўйича Вақтинчалик бошқарма ташкил этилди. У замонавий Американи тубдан ўзгартирган машҳур «Янги йўналиш»га пойдевор яратиб берган давлат дастурларини ишлаб чиқиш учун хусусий хизмат соҳаларидан яхши таълим олган ижтимоий ходимларни таклиф этди. Ф. Рузвельт ишсизларга давлат ёрдамини хайр-садақа ва хайрия эмас, балки ҳар бир фуқаронинг маданиятли жамиятда энг кичик турмуш даражасига умид қилиш ҳуқуқига асосланган ижтимоий адолат деб ҳисоблаган.

1964 йилда Президент Л. Жонсон янги иктисодий ва сиёсий вазиятда ўзининг «Буюк жамият» дастури доирасида Сенат ва Конгресс Вакиллари Палатасига кашшоклик ва саноат даври билан боғлиқ муаммоларга қаратилган бир қатор қонун лойиҳаларини кўриб чиқишни таклиф қилди. Меҳнат ресурсларини муҳофаза қилиш бўйича махсус президент комиссиясининг «Миллатнинг учдан бир қисми: ҳарбий хизматга яроқсиз бўлган ёшлар тўғрисида маъруза» деб номланган маърузасида кашшокликка учраш йўлидаги кўпчилик кийинчиликлар кўзга ташланар эди. Бошқа материаллар билан

¹ «Социальная работа как профессия» / Ж. Социологические исследования. М., 1993. № 3. – С.91.

биргаликда маъруза Иктисодий имкониятлар тўғрисидаги қонун учун асос бўлиб хизмат қилди.

Ҳозирги вақтда АҚШдаги ижтимоий иш тузилмаси жиддий ўзгармоқда. Ақлий заиф мижозлар билан ишлашга эътибор кучайтирилмоқда ва кашшоклик билан шуғулланадиган ижтимоий ходимлар сони камаймоқда. 1995 йилдаёқ маҳоратли ижтимоий ходимларнинг 47 фоизи ўз фаолиятининг мазмун-моҳияти тўғрисидаги саволга жавоб берар экан асосан оила аъзоларининг шахсий хулқ-атвори муаммолари ёки умуман оиладаги ўзаро муносабатлар билан шуғулланаётганликларини маълум қилдилар. Уларнинг 2,5 фоизидан камроғи даромадлар, уй-жой, иш билан таъминлаш соҳасидаги муаммоларни ҳал қилиш, шунингдек жиноятни, гиёҳванд моддалар ва алкоголь истеъмол қилишнинг олдини олиш билан боғлиқ фаолиятни кўрсатдилар. Ижтимоий фаолият бўлимларини битирган талабалар ҳам психоанализ ва руҳий терапия соҳасидаги ихтисосликка катта қизиқиш билдирмоқда, ижтимоий шарт-шароитларни ўзгартириш билан боғлиқ фаолиятга қизиқиш иккинчи ўринга тушиб қолмоқда.

Охириги ўн йилликларда АҚШда секторлар бўйича ижтимоий ходимларни иш билан таъминлаш тизимида жиддий ўзгаришлар кузатилмоқда. Мамлакатда ижтимоий ходимлар орасида ўтказилган сўровларга қараганда, уларнинг кўпчилиги ижтимоий секторни тарк этмоқда. Жумладан, аввал уларнинг 51 фоизи жамоат (федерал, давлат, диний, муниципал) секторида меҳнат қилган. Бугунги кунда вазият ўзгарди – хусусий тижорат секторида иш билан банд бўлганлар сони уч барабар кўпайди. АҚШда ижтимоий сервиснинг катта қисми ихтиёрий бирлашмалар (ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар) билан, бироқ кўпинча ҳукумат билан шартнома асосида таъминланади. Шунга ўхшаш кўпчилик хусусий амалиётчиларга ҳукумат томонидан ажратиладиган суғурта орқали ҳақ тўланади.

Турли бирлашмалар, кичик ва йирик фирмалар яқка фаолият олиб боради ёки ижтимоий иш билан шуғулланиш учун мўлжалланган ҳукумат шартномаларини излайди. 1982–1995 йилларда «хусусий амалиёт» билан шуғулланган ижтимоий ходимлар сони энг кўпчиликни ташкил қилиб, 11 фоиздан 20 фоизга ўсган. Жами ижтимоий ходимлардан 45 фоизи икиламчи иш билан шуғулланганликларини, яъни тўлиқ бўлмаган иш кунида ишлаганликларини қайд этдилар. Хусусий амалиётда мижоз одатда ишнинг ҳар бир соати учун ҳақ тўлаб, ижтимоий ходимни ёллайди¹.

Ҳозирги замон ижтимоий ходимига қўйиладиган талаблар сезиларли даражада ошди ҳамда руҳий ва жисмоний қийинчиликларни енгиллаштирадиган дастурларни ўз ичига олди. Ижтимоий иш иктисодий, ижтимоий ва маданий сиёсатнинг бир қисми ҳисобланади ва ижтимоий оғир аҳволни енгиллаштиришга ва олдини олишга, тегишли ижтимоий сиёсат ва ижтимоий таъминотни ривожлантиришга қаратилган. Пенсильвания Университети

¹ Русин Т. Профессия социального работника в США. В кн. Гендерный калейдоскоп. – М.: Академия. – С. 510–511.

ижтимоий иш мактаби асосчиси Элизабет Смолийнинг фикрича, ижтимоий иш амалиёти ижтимоий фаровонликнинг демократик тамойилларини камбағал аҳоли катламининг «имтиёзи» дан кўра кўпроқ «хукуки» сифатида акс эттиради. Шу билан бирга ижтимоий ходимлар одамларга ёрдам берадиган, ижтимоий кескинликни камайтирадиган кишилар деб қаралиши одати сақланган. Инсоннинг бошқа одамларга ва жамиятга муносабати, шунингдек, жамиятнинг шахсларга ва гуруҳларга муносабати хали ҳам муҳим аҳамиятга эга¹.

Америка ижтимоий ҳимоя тизими аниқ ифодаланган икки йўналишга, ижтимоий суғурта тизимига ва ижтимоий ёрдам тизимига эга. Ижтимоий суғурта дастурлари юқори ижтимоий мақомга эга, чунки маошга яшайдиган барча кишилар мунтазам равишда тегишли фондларга солиқ тўлайди. Бу тизим иктисодий фаол аҳолини асосий ижтимоий хавф-хатарлардан, кексаликдан, боқувчисидан айрилишдан, ногиронликдан, касалликлардан, ишлаб чиқариш жароҳатларидан, ишсизликдан ҳимоя қилади.

Ижтимоий ёрдам АҚШдаги ижтимоий ҳимоя тизимининг иккинчи йўналиши ҳисобланади. АҚШдаги ёрдам тизими бир қанча йирик ва кўплаб кичик дастурларни ўз ичига олади. Ушбу дастурлар бўйича кашшоқликда кун кечирадиган одамлар пул маблағлари, озик-овқат, қарзга бериладиган уй-жой, таълим олиш учун ёрдам олади ва касбга ўқитилади. Расман белгиланган кашшоқлик даражасидан паст даражада кун кечирадиган кишилар ижтимоий ёрдам олишга ҳақли. АҚШ аҳолисининг тахминан 12-15 фоизи ижтимоий ёрдам оладиган кишиларни ташкил этади.

«Фаровонлик», «таъминот», «кўмак» маъноларини англатадиган Welfare («Вэлфер») дастури энг машхур моддий ёрдам дастурларидан бири ҳисобланади. Public Assistance дастурнинг бошқа бир номидир. Дастур федерал ҳукумат томонидан молиялаштирилади ва кўпинча штат ва шаҳар бюджети ҳисобидан тўлдирилади. Турли ҳолатларга қараб (ишдан айрилиш, ишсизлик бўйича ёрдамнинг йўқлиги, ёш болали ёки ёлғиз она, ота) маълум даражада барқарор даромад манбаига эга бўлмаслик ижтимоий таъминот дастурларидан кўмак олиш шартли ҳисобланади.

SSI (Supplemental Security Income) - кекса кишиларга (65 ёшдан катта), ногиронларга, кам даромадли касал одамларга пул билан ёрдам берадиган федерал дастур.

Медикейд (Medicaid) – кам даромадли шахсларга ёки оилаларга тиббий ёрдам кўрсатиш дастури. У ҳам федерал ҳукумат томонидан таъминланади, бироқ штатлар қонунлари томонидан тартибга солинади. Медикейт маълум даражаларда дори-дармонларга ҳақ тўлаш, касалхонада бўлиш, тез ёрдам чақириш, врачларга ташриф буюриш, махсус пойабзал, тиббий ускуна ва ҳоказолар билан таъминлаш имконини беради. Одатда «Вэлфер» ва SSI

¹ Ruth Elizabeth Smalley. Theory for social work practice. Columbia University press. New York and London, 1967. Preface, viii.

дастури бўйича тўлиқ миқдорда ёрдам олувчилар Медикейд дастуридан фойдаланишга ҳақли.

Европа ижтимоий таъминот тизими. Турли мамлакатларда ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимлари ҳал қилинадиган вазифаларнинг ўхшашлиги ва бир хиллигига қарамай тарихий шарт-шароитлар, шунингдек муаммоларни ҳал қилиш йўналишлари ва методларидаги тафовутларни ҳисобга олган ҳолда юзага келди. Жумладан, Европа мамлакатларида ижтимоий таъминот тизими АҚШ ижтимоий таъминот тизимидан давлатнинг йўналишларни белгилаш, ижтимоий сиёсатни режалаштириш, молиялаштириш ва ҳаётга татбиқ этишда кўпроқ иштирок этиши билан фарқ қилади. Бунда маҳаллий бошқарув органлари ижтимоий хизматлар кўрсатишда муҳим роль ўйнайди. Аҳолини турли ижтимоий хизматлар ва ёрдам турлари билан таъминлаш ҳам Европа ижтимоий хизмат моделининг ўзига хос хусусияти ҳисобланади.

Европа ижтимоий хизмат модели давлат умумий фаровонлик назариясига асосланади, унинг асосида инсоннинг «табиий ҳуқуқлар» концепцияси туради. Ушбу назариянинг асосий вазифалари барча фуқаролар учун ҳаётини режаларни рўёбга чиқариш борасида тахминан бир хил бошланғич имкониятларни яратишни, уларни муносиб турмуш тарзи билан таъминлашни, ижтимоий тенглик ва адолат қарор топишига интилишни назарда тутди. Умумий фаровонлик назариясига асосланган давлат барча фуқаролар учун ривожланган ижтимоий ёрдам тизимини шакллантиради, тиббий, таълим, рухий, ҳуқуқий ва бошқа ҳаётини муҳим хизматлар билан таъминлайди.

«Умумий фаровонлик назариясига асосланган давлат» тушунчаси иккинчи жаҳон урушидан кейин расм бўлди. Бирок 70-йиллар охири – 80-йиллар бошида бу назария танқидга учради. Бунинг сабаби ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларнинг ва одамлар, ижтимоий гуруҳлар, умуман аҳоли эҳтиёжларининг ўзгариши билан боғлиқ эди. Ривожланган мамлакатлар экспертларининг фикрича, 80-йилларнинг иккинчи ярмига келиб, Фарб мамлакатларидаги ижтимоий таъминот тизими аҳолини ижтимоий тўловлар турлари билан таъминлаш бўйича ўз олдига қўйган вазифасини бажариб бўлди. 90-йилларда ушбу тизимни иқтисодий таракқиётнинг ўзгаришларга учраган шарт-шароитларига, ресурслар чекланишининг ўсишига, ишсизликнинг юқори даражага кўтарилишига мослаштириш вазифаси биринчи ўринга қўйилди.

Европа мамлакатларида ижтимоий таъминот тизими устуворликлари ўзгаришини белгилаб берган омиллар орасида туғилишнинг камайиши ва умрнинг узайиши натижасида аҳолининг тез қариши қайд этилади. Фарбий Европа мамлакатлари учраган иқтисодий қийинчиликлар ва уларнинг оқибатлари давлатнинг бир қанча ижтимоий дастурларини тўхтатишига қатта таъсир ўтказди. Иқтисодий инқироз, ўсиб боровчи бюджет тақчиллиги, ишсизлар ва қашшоқлар сонининг ортиши, аҳолининг қариши, тўлиқ бўлмаган онлалар сонининг ошиши ва бошқа омиллар давлат ижтимоий сиёсатидаги ўзгаришларга олиб келди.

Шу билан бирга, ҳеч бир Ғарбий Европа мамлакати «фаровонлик назариясига асосланган давлат»дан тўлик воз кечгани йўқ. Бу ҳолат кишилар онгида давлат мухтожлар ҳақида кайгуриши керак деган фикр пайдо бўлиши билан изоҳланади. Турли йўналишлар сиёсатчилари Ғарб мамлакатларида ижтимоий таъминот тизимини ислох қилишни давом эттириш зарурлигини эътироф этишга мажбур бўлди.

Ғарбий Европа мамлакатлари ҳукуматлари томонидан «умумий фаровонлик назариясига асосланган давлат» ислохоти бўйича кўриладиган чоратадбирлар давлат маблағларининг ижтимоий таъминотга сарфланишини катъий назорат қилишга, ушбу соҳада коррупция ва хаддан ортиқ расмиятчилик билан боғлиқ молиявий йўқотишларни камайтиришга қаратилган. Нодавлат пенсия жамғармаларини яратишни рағбатлантириш учун солиқ имтиёзлари берилмоқда. Нафақалар белгилашда уларни олишга даъвогарар текширувдан ўтказилади, аввал бепул бўлган кўпчилик хизматлар пулли бўлади, давлат стипендиялари кўпинча заёмлар билан алмаштирилади. Баъзи мамлакатларда пенсия ёшини ошириш тўғрисидаги масала кўриб чиқилмоқда¹.

ГФР Конституциясида «ижтимоий давлат» термини қайд этилган, ижтимоий ёрдам – бу ушбу давлатдаги алоҳида шахсларнинг мураккаб аҳволдан қутулиши учун хизмат қиладиган ва ушбу мақсадлар учун зарур муассасалар ва хизматларга бўлган ижтимоий кафолатлар тизимининг бош қисмидир. Ижтимоий таъминот тизимидан холи кўрсатиладиган ижтимоий хизматлар ҳам ижтимоий ёрдам деб аталади. Улар умумий хусусиятга эга хизматлардир. Булар уй-жой учун, кўп фарзандли оилалардаги фарзандлар учун, камбағал оилаларда таълим учун давлат дотацияси сифатида пул беришдан иборат.

ГФРда ижтимоий хизматлар деганда фуқароларнинг турмуш даражасини тенглаштиришга қаратилган ижтимоий нуқтаи назардан заиф ҳимояланган аҳоли қатламларига кўрсатиладиган хизматлар тушунилади. Фуқаролар учун ҳамда ГФРда яшовчи хорижликлар учун мўлжалланган ижтимоий хизматларнинг кафолатланган тизими улар туғилганидан бошлаб мавжуд.

Қайд этиш лозимки, ГФРда нотижорат муассасаларда кўрсатиладиган хизматлар, яъни таксимловчи федерал жамғармадан молиялаштириладиган ижтимоий хизматлар тушунилади. Германияда ижтимоий хизматларга сарфланадиган харажатлар ижтимоий эҳтиёжлар учун мўлжалланган бюджетнинг ўндан бир қисмини ташкил этади. Мазмун-моҳиятига кўра ижтимоий хизматлар маслаҳат бериш, врач ёрдами, ахборот бериш, ҳуқуқий, умумий қараш, ташкилий шаклда бўлиши мумкин.

Ҳозирда Германияда мухтожларга молиявий хизматлар кўрсатиш билан чекланмайдиган ижтимоий ёрдам тизими ислох қилинмоқда. Давлат ижтимоий ходимлар олдига ўз мижозларининг ижтимоий ёрдамга қарамлигига барҳам бериш, ишсизларни меҳнат бозорида юз бераётган жараёнларда қатнаштириш вазифасини қўймоқда. Ижтимоий таъминот соҳасини

¹ Социальная работа. – Ростов-на-Дону: Феникс. 2003. – С. 37–38.

бошқариш; қариялар эҳтиётларини таъминлаш; хайрия ёрдами тизимини ривожлантириш сингари давлатни ижтимоий ривожлантириш тамойиллари ҳам рўёбга чиқарилмоқда.

Россияда ижтимоий иш. Россияда ижтимоий иш муҳтожларга ёрдам кўрсатиш бўйича фаолият сифатида кўп асрларга бориб тақалса-да, у давлат, турли жамоатчилик гуруҳлари, ижтимоий соҳа тадқиқотчилари томонидан XX асрнинг 90-йилларидан бошлаб объектив зарур ходиса сифатида қарала бошланди. Ушбу йилларда аҳолига хизмат кўрсатиш тизимининг қарор топиши, аҳоли билан иш олиб боришда замонавий технологиялар ва методларни кенг қўлланиши ижтимоий сиёсатнинг энг жиддий тенденцияларидан бири бўлди. Бунда аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш россиялик олимларнинг айрим асарларида ижтимоий иш замонавий парадигма сифатида, бошқа асарларда мураккаб ижтимоий-иктисодий вазият шароитларида фуқароларни самарали ижтимоий қўллаб-қувватлаш имконини берадиган юқори самарали ижтимоий технология сифатида, яна бошқа асарларда эса ижтимоий соҳанинг, умуман олганда, муҳим сектори сифатида қаралади¹.

«Россия Федерациясида аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш асослари тўғрисида»ги федерал қонун мазкур масалага аниқлик киритади. Қонунда ижтимоий хизмат кўрсатиш қийин ҳаёт кечираётган фуқароларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, уларга ижтимоий, тиббий, рухий, педагогик, ҳуқуқий ва бошқа ёрдам турларини кўрсатиш бўйича фаолият деб қаралади. Қонунда ижтимоий хизмат турлари мазмун-моҳияти – моддий ёрдам, уйда ижтимоий хизмат кўрсатиш, стационар ҳолатларда ижтимоий хизмат кўрсатиш, маслаҳат бериш, фуқаролар ва оилаларнинг ижтимоий раҳнамолиги ва бошқалар очиб берилади.

«Кекса кишиларга ва ногиронларга ижтимоий хизмат кўрсатиш тўғрисида»ги федерал қонун Россия жамияти аҳолисининг алоҳида ижтимоий гуруҳларига ижтимоий хизмат кўрсатиш тўғрисидаги тасаввурни жиддий равишда тўлдиради ва унга қўшимча киритади. У аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича фаолият йўналишларидан бири бўлиб, кекса ёшдаги фуқароларга ва ногиронларга ижтимоий хизмат кўрсатиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш учун мўлжалланган.

Ўтиш даврининг иқтисодий қийинчиликларига қарамай, давлат ногиронларга, кўп ҳолларда ёлғиз ва ногирон қарияларга алоҳида эътибор беради. Россияда қарияларга, шу жумладан ногиронларга кўп даражали ёрдам тизими амал қилади. Жумладан, 2002 йилда 14 млн. кекса кишиларга у ёки бу кўринишдаги ижтимоий хизматлар кўрсатилди. Ярим миллиондан ортиқ ногирон болалар давлат томонидан алоҳида қўллаб-қувватланади.

Мақсадлилиқ, қулайлик, ихтиёрийлик, инсонпарварлик, қийин аҳволда қолган вояга етмаганларга, кекса кишиларга ва ногиронларга ижтимоий хизматлар кўрсатиш устуворлиги, махфийлик, профилактикага йўналтирилганлик, инсон ва фуқаро ҳуқуқларига риоя қилиш, ижтимоий хизмат

¹ Теория социальной работы. – М.: Юристъ, 1998. – С. 203.

кўрсатишнинг барча турлари изчиллиги Россия ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимининг асосий тамойиллари ҳисобланади¹.

Россия аҳолисига ижтимоий хизмат кўрсатиш замонавий тизимининг тезковлик билан ривожланиб бораётган инфратузилмаси ушбу тизимнинг муҳим белгиси ҳисобланади. Мураккаб ижтимоий-иқтисодий шароитларда мамлакатда янги ижтимоий муассасалар тармоғи (стационар, яримстационар ва ностационар) яратилган, уларда муҳтож фуқаролар малакали зарур ёрдам, маслаҳат, кўмак олишлари мумкин. Кекса кишилар ва ногиронларга ижтимоий хизмат кўрсатиш маркази, аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатадиган комплекс марказлар, аҳолига руҳий-педагогик ёрдам кўрсатадиган марказлар, геронтологик марказлар, вояга етмаганлар учун ижтимоий-реабилитация марказлари, болалар ва ўсмирлар учун ижтимоий етимхоналар, оила ва болаларга ижтимоий ёрдам кўрсатадиган ҳудудий марказлар шундай муассасаларга киради.

1.2 Ўзбекистонда ижтимоий ишнинг ривожланиши.

Ўзбекистонда ижтимоий иш. Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази фаолияти доирасида болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий ишнинг ривожланиши. Ижтимоий Кенгаш фаолияти. Илмий-тадқиқот лойиҳаларини ривожлантириши. Мутахассисларни ўқитиши. Кўрсатилаётган хизматлар сифатини яхшилаши. Оила ва болаларни қўллаб-қувватлаш хизмати. Ахборот-консалтинг хизмати.

Ўзбекистонда ижтимоий иш. Ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимининг қарор топиши, аҳоли билан ишлашда фуқароларни самарали ижтимоий қўллаб-қувватлаш имконини берадиган замонавий методика ва технологиялардан кенг фойдаланиш мамлакат ижтимоий сиёсатининг энг муҳим тенденцияси ҳисобланади. Маҳаллий бошқарув органларида – ҳокимликларда ҳудудий ижтимоий хизматлар тармоғи ташкил этилиши ва ривожланиши, ижтимоий иш, ижтимоий педагогика ва амалий психология соҳасида мутахассислар тайёрлаш туфайли аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш имконияти ҳақиқатга айланмоқда.

Ҳозирги Ўзбекистон шароитида аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш тизими алоҳида шахсларни, оилаларни ёки гуруҳларни мослаштиришга қаратилган ижтимоий-инсоний фаолиятнинг муайян усуллари тизими сифатида намоён бўлади.

Ўзбекистондаги мавжуд ижтимоий-иқтисодий шароитларда янги ижтимоий муассасалар тармоғи яратилди. Уларда эҳтиёжманд фуқаролар зарур ёрдам ва кўмак олишлари мумкин. Асосан Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, шунингдек барча вазирликлар ва идоралар, ижтимоий ўзини ўзи бошқариш ташкилотлари (маҳаллалар), ИИВ муассасалари тизими орқали қариялар, болалар ва ногиронларга ғамхўрлик кўрсатилади. Аҳолининг турли тоифаларига ижтимоий хизмат кўрсатиш марказлари,

¹ Теория социальной работы. М.: Юристъ, 1998. – С. 206.

аҳолига рухий-педагогик ёрдам кўрсатувчи марказлар, вояга етмаганлар учун ижтимоий-реабилитация марказлари, оила ва болаларга ижтимоий ёрдам кўрсатадиган ҳудудий марказлар шундай муассасалар жумласига киради.

Ҳар йили давлат бюджети барча харажатларининг ярмидан кўпроғининг ижтимоий соҳага йўналтирилиши Ўзбекистонда мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб кучли ижтимоий сиёсат босқичма-босқич олиб борилаётганининг яққол тасдиғи бўлиб хизмат килади, бу эса бошқа давлатлар амалиётида камдан-кам учрайди. Жумладан, агар 2006 йилда бюджет маблағларининг 51,9 фоизи, 2007 йилда эса 53,8 фоизи йўналтирилган бўлса, 2008 йилда 54,6 фоиз бюджет маблағлари ажратилди¹.

Мамлакатда ижтимоий хизматлар тизими самарадорлигини ошириш бўйича катта ишлар олиб борилмоқда, давлатнинг болаларга, боқувчисини йўқотганларга эътибори ва гамхўрлиги кучаймоқда, «Меҳрибонлик», «Мурувват» уйлари ва ихтисослашган мактаб-интернатларнинг моддий-техника базасини яхшилаш чоралари кўрилмоқда, аҳолининг кам таъминланган ва ёрдамга мухтож қатламларини қўллаб-қувватлаш кучайтирилмоқда.

Хизматлар рўйхатини кенгайтириш ва қаровга мухтож фуқароларни уйда тўлиқ ижтимоий хизматлар билан таъминлаш мақсадида ҳукумат қарорига биноан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ёлғиз пенсионерларга, қарияларга ва ногиронларга уйда ижтимоий хизмат кўрсатишга доир ишларни бажариш учун иш билан таъминланмаган фуқароларни ҳақ тўланадиган вақтинчалик ижтимоий ишга жалб қилиш ҳуқуқи берилди. 2003 йилнинг ўзида 5 минг 630 та маҳалла ҳудудида 155 минг янги иш ўринлари яратилди, бунинг натижасида 110 минг кам таъминланган фуқаролар иш билан таъминланди.

Кекса кишиларга ёрдам кўрсатиш бўйича олиб борилган кенг қўламли ишлар 25 минг ёлғиз пенсионерлар ва ногиронларга дори-дармонлар харид қилиш, коммунал тўловларни тўлаш, саломатликни тиклаш учун моддий ёрдам ва қўшимча маблағларга эга бўлиш имконини берди. 28 мингдан зиёд ёлғиз кекса кишилар республика ортопедик корхонасида ва унинг ҳудудий бўлимларида тиббий кўрикдан ўтди, ногиронларнинг 78 фоизи учун протезлар тайёрланди².

Аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатишда ва мамлакат фуқароларини ижтимоий ҳимоя қилишда нодавлат сектор салмоғи тобора ошиб бормоқда. У кишиларнинг ижтимоий эҳтиёжларига эркин ва тезкор муносабатда бўлмоқда. Охириги йилларда маҳаллий ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар сони ошиб бормоқда.

Мамлакат аҳолисини ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш комплекс дастурларини шакллантириш зарурлигига шубҳа йўқ. Давлатимизнинг бутун

¹ И.А. Қаримов. Асоий мақсадимиз – юртимизда эркин ва озод, фаровон ҳаёт барпо этиш йўлини қатъият билан давом эттиришдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.

² Президент Ислам Қаримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи. 2003 йил 6 декабрь.

ижтимоий сиёсати шунга қаратилган. Ижтимоий сиёсат ва ижтимоий иш ўзаро узвий боғланган. Ижтимоий иш – бу ижтимоий сиёсатни амалга оширишнинг ўзига хос шаклидир, ижтимоий сиёсат эса ижтимоий ишнинг ўзаги ва йўналишидир. Ҳуқуқий, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг мураккаб йўлида фаолиятнинг мамлакатимиз учун янги турини шакллантириш ва ижтимоий ходимларни касбга тайёрлаш зарур.

«Охирги йилларда Ўзбекистондаги ижтимоий иш, – ижтимоий иш бўйича мутахассис бўлган англиялик олим Терри Мёрфининг фикрича, – тез ривожланиши ва мамлакат ҳамда ижтимоий ходим касби минтақада фаолиятнинг ушбу турида ўзининг етакчи ролидан фахрланиши учун барча асосга эга»¹.

Ҳақиқатдан ҳам мамлакатда манфаатловини таъминлаш соҳасида охирги йилларда ўтказилган ислохотлар туфайли ижтимоий ходимларни тайёрлашга катта эътибор берилмоқда. 2008 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Бола ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни болаларни химоя қилиш соҳасида асосий ҳужжат ҳисобланади. Мазкур қонун бола ҳуқуқлари бўйича БМТ Декларациясида мавжуд бўлган боланинг барча ҳуқуқларини таъминлайди. Кадрлар тайёрлаш масаласига келсак, 4-моддада бола ҳуқуқларини химоя қилиш соҳасида фаолият олиб бораётган кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш давлат ижтимоий сиёсатининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланиши айтилади.

Ҳозирги вақтда республикада ижтимоий химоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш фаолияти турли соҳа мутахассислари – социологлар, психологлар, педагоглар, ҳуқуқшунослар ва бошқалар мутахассислар томонидан амалга оширилади. Шубҳасиз, турли соҳа мутахассислари интеграцияси керакли ва зурур ишдир. Бирок ҳозир мамлакат янги Ижтимоий Фаолият Институтини ташкил этиш босқичида турибди. Бундай институтни ташкил этиш учун барча асослар яратилган. Булар: давлатнинг кучли ижтимоий сиёсати, маҳаллий ҳокимият органлари фаолияти, турли ижтимоий ташкилотлар фаолияти. Бирок айтиб ўтилган агентликлар фаолияти турли-туманлигига қарамай, ижтимоий ишга биргина жуда муҳим бўғин – ижтимоий ишни назарий асослаш етишмайди. Янги йўналишдаги малакали мутахассисларни – ижтимоий ходимларни тайёрлашни кенгайтириб, ижтимоий ишнинг назарий асосларини яратиш зарур.

Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази фаолияти доирасида болаларни ижтимоий химоя қилиш тизимида ижтимоий ишнинг ривожланиши. Ўзининг демографик хусусиятлари ва кўп йиллик анъаналари туфайли Ўзбекистон бугунги кунда аҳолининг 60 фоизидан ортигини болалар ва ёшлар ташкил этадиган мамлакат ҳисобланади. Болалар ва оилаларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш учун сафарбар этилган вазирликлар ва

¹ Мёрфи Т. Развитие социальной работы в Узбекистане в международном контексте / Материалы Международного форума «Инклюзивное образование и современные тенденции в развитии форм социальной поддержки детей». 28–29 октября 2008 г. – Ташкент: Республиканский Центр социальной адаптации детей, 2008. – С. 23.

идораларнинг кенг тармоқли тизими орқали болалар ҳимоя қилинади. Мамлакатимиз фуқароларининг азалдан алоҳида ғамхўрлик ва кўмакка муҳтож бўлган тоифаси сифатида болалар манфаатларини таъминлаш ушбу фаолиятнинг асосий тамойили ҳисобланади. Шу муносабат билан болаларни ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий ишнинг ривожланиши мамлакатда олиб борилаётган ислохотлар билан бир каторда ниҳоятда муҳим чора ҳисобланади, чунки ушбу соҳанинг айнан шу касбга ўқитилган ходимларига болалик даврида боланинг манфаатларини ақс эттиришлари учун ваколат ва ҳуқуқлар берилган бўлиши керак.

2004 йилда Вазирлар Маҳкамасининг Қарори билан ташкил этилган **Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази** Ўзбекистонда болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида муҳим бўғин ҳисобланади. Марказ фаолияти болаларнинг барча заиф гуруҳлари, яъни ота-оналар ғамхўрлигидан айрилган болалар, ногирон болалар, қонунни бузган болалар, шафқатсиз ва бепарво муомалага дучор бўлган болаларга яшаш ва қамолотга эришиш учун қулай шарт-шароитлар яратиб беришга қаратилган. Мазкур фаолият давлат, жамоат ташкилотлари ва халқаро ташкилотлар иштирокида амалга ошириладиган давлат лойиҳалари, ҳамкорлик лойиҳалари, шунингдек, болалар ва ота-оналарга хизмат кўрсатиш орқали тўғридан-тўғри амалга оширилади.

Марказ болаларни ҳимоя қилиш соҳасида қонунчиликни такомиллаштириш, болалар ва оилаларга кўрсатиладиган хизматлар тартиб-таомилини ҳамда сифатини сезиларли даражада кўтариш, болалар муассасаларининг кадрлар салоҳиятини ошириш имконини берадиган бир қанча муҳим вазифаларни бажаради. Ушбу вазифалар орасидан қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- болалар манфаатларини таъминлашда норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш мақсадида тавсиялар ишлаб чиқиш ва уларни Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига киритиш юзасидан таклиф бериш;
- болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг ҳар хил субъектлари фаолияти мувофиқлаштириш ва уларнинг ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш, амалга оширилаётган ислохотлар мониторингини олиб бориш;
- болалар манфаатларини таъминлаш ҳимоя қилиш ва уларни қамолотга етказиш соҳасида замонавий ёндашувлар, йўналишларни ривожлантириш ҳамда ижтимоий амалиётга татбиқ этиш мақсадида илмий-методик базани шакллантириш;
- болалар муассасалари мутахассисларини болалар билан ишлашнинг янги методлари ва ёндашувларига ўқитиш ҳамда оилаларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш функциялари;
- янги ижтимоий хизматларни ривожлантириш орқали болаларга ва оилаларга кўрсатиладиган хизматлар сифатини ошириш.

Ижтимоий менежмент функцияларини бажарган ҳолда, **Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази** ўз фаолияти билан ижтимоий

хамкорликнинг учта даражасини камраб олади. Булар: болаларга ва оилаларга тўғридан-тўғри ёрдам кўрсатиш даражаси, ижтимоий муассасалар фаолиятининг кенгрок даражаси ва болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини глобал ўзгартириш бўйича вазирликлар ва идоралар билан ўзаро хамкорлигини назарда тутувчи ижтимоий менежмент макродаражаси.

Жамоатчилик кенгаши фаолияти. «Ижтимоий ҳимоя йили» Давлат дастурининг 14-банди асосида (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 23 январдаги ПҚ-573-сон қарорига 1-илова) **Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази** қошида Марказнинг етакчи мутахассислари, вазирликлар ва идоралар, давлат муассасалари ва нодавлат ташкилотлар экспертларидан иборат **Жамоатчилик Кенгаши** ташкил этилди.

Жамоатчилик Кенгаши Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази фаолияти билан боғлиқ ва болаларнинг заиф гуруҳларини ижтимоий ҳимоя қилишни мувофиқлаштириш, назорат қилиш ва мониторингини олиб бориш масалаларини ҳал этишда келиб чиқадиган вазифаларни самарали ҳал қилиш учун ташкил этилган.

Кенгаш Ўзбекистонда болаларни ижтимоий ҳимоя қилишнинг макбул механизмларини ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш ҳамда унинг рўёбга чиқарилишида болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизими (идоралар, мутахассислар ва бошқалар)га кўмаклашиш мақсадида ташкил этилган орган ҳисобланади. Кенгаш болалар манфаатларини таъминлаш тизими вазифаларини (мувофиқлаштириш, назорат қилиш, мониторинг олиб бориш) бажариш шунингдек илмий-тадқиқот лойиҳаларини ривожлантириш ваколатига эга.

Ўз фаолиятида Кенгаш Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қарорлари ва бошқа ҳужжатларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари, Қарорлари ва фармойишларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишларига, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигининг бошқа ҳужжатларига, Республика болалар ижтимоий мослашуви марказининг Низомига амал қилади.

Мутахассисларни ўқитиш.

2006 йилдан бошлаб Ўзбекистонда институтлаштиришдан қайтиш, яъни болалар уйларига топшириладиган болалар сонини камайтириш, болаларни биологик оилаларига қайтариш ва мамлакатда ота-онасиз болаларни бошпана билан таъминлашнинг муқобил шакллари ривожлантириш сари қадам ташланди. Ушбу чора-тадбирларнинг муваффақиятли амалга оширилиши болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизими муассасаларини малакали ижтимоий ходимлар билан таъминлаш масаласига узвий боғлиқ.

Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази хамкорлик лойиҳалари доирасида марказ базасида ижтимоий иш бўйича қайта тайёрлаш курсларининг ўтказилиши қисқа муддатларда ушбу соҳа ходимларини касбга тайёрлаш бўйича муҳим қадамлардан бири бўлди.

Кайта тайёрлаш дастури ижтимоий иш бўйича ўқитувчилар Миллий жамоаси томонидан ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. 2007–2008 йилларда болалар муассасаларининг 120 нафардан ортиқ мутахассислари қайта тайёрлов курсларида ўқитилди, бу эса болалар муассасаларининг кадрлар салоҳиятини сезиларли даражада кучайтирди ва мамлакатимизда болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини фаол жадаллаштириш учун асос яратди.

Янги ижтимоий хизматларни ривожлантириш орқали кўрсатиладиган хизматлар сифатини яхшилаш.

Болаларга ва оилаларга ёрдам кўрсатишга йўналтиришган этилган янги хизматларни ривожлантириш **Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази** фаолиятининг бошқа муҳим йўналиши ҳисобланади. **Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази билан** ҳамкорлик лойиҳалари доирасида «*Оила ва болаларни қўллаб-қувватлаш хизматлари*» очилди. Ушбу хизматлар 2007 йилда Тошкент шаҳрининг икки тумани ва Самарқанд шаҳар ҳокимлиги қошида ўз фаолиятини бошлади. Хизматлар фаолияти Gate keeping қарорларини қабул қилишнинг янги моделини рўёбга чиқаришга асосланган, у боланинг интитуционал муассасага келтирилиши ва оила бузилишининг олдини олиш мақсадида маҳаллий маъмуриятнинг барча ресурсларидан фойдаланиб, илк босқичларда оилаларни қўллаб-қувватлаш имконини беради. Ижтимоий ходимлар штати хизматлар, ижтимоий иш бўйича курсларда тахсил олган вояга етмаганлар ишлари бўйича ҳокимлик ва Комиссия ходимлари билан тўлдирилган.

Болани оилага қайта интеграция қилишга қаратилган, унинг биологик оиласи билан ижтимоий иш олиб боришдан ташқари, ҳомийлар қўмағида тарбиялаш, фарзандликка олиш сингари болаларни бошпана билан таъминлашнинг муқобил шакллари фаоллик билан ривожлантирмоқда. **Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази** ходимлари томонидан фостер оилаларни саралаб олиш мезонлари ишлаб чиқилди. Мазкур мезонлар фостер гамхўрлик ва фарзандликка олиш тизимида ижтимоий иш халқаро амалиётини эътиборга олган ҳолда тузилган. Вақтинча ёки узоқ муддатга ота-оналари гамхўрлигисиз қолган болалар учун қабул қилувчи оилаларга айланиши мумкин бўлган оилаларни аниқлаш бўйича иш олиб борилмоқда. Мазкур босқичда оила ва болаларни ҳимоя қилиш хизмати ходимлари томонидан фостер оилаларга ижтимоий ҳамроҳлик қилиш модели ишлаб чиқилмоқда.

Ўзининг самарадорлигини исботлаб, оила ва болаларни ҳимоя қилиш хизмати фарзандли оилаларга нисбатан «кучли ижтимоий сиёсат» тамойилини амалга оширишда муҳим ресурсга айланмоқда. 2009 йилда Гулистон, Бухоро ва Андижон шаҳарлари бундай хизматлар ривожлантириладиган тажриба минтақалари бўлди.

«Ижтимоий химоя йили» Давлат дастурининг 14-банди асосида **Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази** хузурида илк марта **Ахборот-консалтинг хизмати** ташкил этилди.

Ушбу хизмат заиф тоифага кирадиган болалар ва оилаларга, болаларни ижтимоий химоя қилиш соҳасида фаолият кўрсатадиган ижтимоий институтлар ва мутахассисларга комплекс ёрдам бериш (ижтимоий-педагогик, дефектологик, логопедик, психологик, ҳуқуқий, методик, ахборот-таълим, тиббий ва б.) учун мўлжалланган.

Хизмат республиканинг амалдаги миллий қонунчилигига мувофиқ давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, ижтимоий бирлашмалар, ОАВ, ННТ ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда ўз фаолиятини ташкил этади.

Хизматнинг мақсадлари:

- барча заиф тоифага кирадиган болаларга комплекс амалий ёрдам кўрсатиш;
- болаларнинг юқорида санаб ўтилган тоифаларига хизматлар кўрсатишда инновацион ёндашувларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш;
- самарали ахборот-консалтинг хизматларининг илмий-методик асосларини яратиш;
- болаларни ижтимоий химоя қилиш тизими ходимларининг малакасини ошириш.

Хизматнинг асосий вазифалари:

- муассасалар ва ташкилотлар, химояга муҳтож барча тоифадаги болаларни ижтимоий химоя қилиш тизими фаолиятини мувофиқлаштиришда ёрдам кўрсатиш;
- болаларнинг заиф гуруҳларини ижтимоий химоя қилиш тизимини мақбуллаштиришга қаратилган илмий-тадқиқот ва илмий-методик лойиҳаларни амалга ошириш;
- ахборот-таҳлилий фаолият, болаларни ижтимоий химоя қилиш тизими тўғрисида маълумотлар базаси (электрон кутубхона)ни яратиш, ўрганилаётган масалалар бўйича аудио-видео-босма материаллар чоп этиш;
- юридик ва жисмоний шахсларга комплекс хизматлар кўрсатиш;
- конференциялар ва семинарлар ташкил этиш, ўтказиш;
- болаларни ижтимоий химоя қилиш тизими учун кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш.

Кўрсатиладиган амалий хизмат турлари:

- болаларнинг ҳуқуқлари юридик ва жисмоний шахслар томонидан химоя қилиниши масалаларига доир маслаҳатлар бериш;
- болаларни ижтимоий химоя қилиш тизими муассасалари ва ташкилотларида кўчма маслаҳат берувчи семинарларни ташкил этиш ва ўтказиш;

- ахборот хизматлари;
- барвақт аралашув хизмати;
- ташхис қўйиш, маслаҳат бериш ва тузатиш шаклида рухий-педагогик ёрдам бериш;
- болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизими мутахассисларини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш.

Амалий вазифалар

1. Ҳозирда Ўзбекистон давлатида ижтимоий ишнинг долзарблиги нималарда акс этади?
2. «Ижтимоий иш асослари» курсининг муҳим тушунчаларидаги ўзига хосликлар нималардан иборат?
3. Ижтимоий ишга эҳтиёж қандай, унинг аҳамияти нималарда кўзга ташланади?
4. Жаҳонда ва Ўзбекистонда ижтимоий иш қачон касбга айланган?
5. Ижтимоий ишнинг асосий тарихий даврларини айтиб беринг.
6. Америка ижтимоий ҳимоя тизимининг ўзига хослиги нималардан иборат?
7. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг Европа тизимидаги ўзига хосликлар нималардан иборат?
8. Хорижий мамлакатлардаги ва Ўзбекистондаги ижтимоий ҳимоя қилиш тизимларининг қандай умумий ва ўзига хос жиҳатлари бор?
9. Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази ҳузуридаги Ахборот-консалтинг хизматининг асосий мақсадлари ва вазифалари нималардан иборат?

2-МАВЗУ. ИЖТИМОЙ ИШНИНГ МОҲИЯТИ ВА ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Ижтимоий иш касбий фаолият тури сифатида. Ижтимоий иш фан сифатида. Ижтимоий иш ўқув фани сифатида. Ижтимоий ишни институтлаштириш.

Ижтимоий иш бир вақтнинг ўзида ҳам ижтимоий институт, ҳам касбий фаолият тури, ҳам ижтимоий амалиёт тури ва амалий билимлар синтези, ҳам ўқув фани ҳисобланади. Ижтимоий ходим фаолияти ижтимоий иш назариясининг диққат марказида туради. У самарали бўлиши учун ижтимоий ходим инсоний муаммоларни тушуниб олиши, уларни ҳал қилиш технологияларига эга бўлиши керак. Ижтимоий ходим ижтимоий ишнинг асосий назарияси унинг предмети ва объекти, тамойиллари ва методларини аниқ ажрата олади. Раҳмдиллик, ҳамдардлик, жавобгарлик, инсонпарварлик, фуқаровий ва ижтимоий адолат туйғуси сингари махсус касбга доир ва маънавий-ахлоқий хусусиятлар унга хосдир.

Ижтимоий иш касбий фаолият тури сифатида. Исталган касб пухта умумий ва махсус тайёргарлик, тажриба орттириш натижасида инсон эришган бир қатор махсус билимларни ва муайян кўникмаларни назарда тутлади. «Касб» термини одатда кенг маънода ишлатилади: ишдаги касб, профессионал дурадгор, профессионал тарбияловчи, врачлик касби. Инглиз тили луғатларида касб (profession) юкори даражада техник ва интеллектуал чуқур билимга эгаллиги билан ифодаланадиган ўрта синф вакилларининг иши (occupation) сифатида келтирилади¹.

Профессионал фаолиятнинг иктисодий, сиёсий, ҳуқуқий, илмий, техник турлари мавжуд. Ижтимоий иш фаолиятнинг анъанавий турларига тааллуқли эмас. Ижтимоий иш фаолиятнинг асосий туридир. У ўзига хос бўлиб, аҳолининг турли қатламларига ёрдам кўрсатишга қаратилган.

Ижтимоий иш ўзига хос ижтимоий ходиса сифатида уч тур – касб, фан ва ўқув фани билан ифодаланади.

Касб сифатида у алоҳида шахсларга, кишилар гуруҳига ёрдам кўрсатиш орқали шахсий ва ижтимоий муносабатларни мувофиқлаштиришга қаратилган; фан сифатида у шахс ҳаётининг фаолиятига, аниқ ижтимоий гуруҳга ёки жамиятга бевосита алоқадор ижтимоий жараёнларни ва ижтимоий ходисаларни ўрганади. Ижтимоий иш ўқув фани сифатида кўп қиррали хусусиятга эга ва турли типдаги ўқув юртларида ўқитилади.

Ижтимоий ходим касби ижтимоий йўналтирилган касаблар бўлган врач, психолог, педагог сингари бошқа ўхшаш касблардан фарқ қиладиган белгиларга эга. Ижтимоий ходим ва мижоз ўртасида ўзаро ҳамкорлик хусусиятининг ўзи асосий фарқ қиладиган хусусиятлардан бири ҳисобланади. Ёрдам берадиган бошқа касбларга хос бўлган субъектив-объектив муносабатлардан фарқли равишда постиндустриал жамиятнинг ижтимоий ишида ишончга асосланган субъект-субъект муносабатлари устунлик қилади. Бундай шароитда мижоз қарор қабул қилиш ҳуқуқини ёки устунликни ўзида сақлаб қолади.

Ижтимоий ишнинг энг умумий таърифи – бу шахс, гуруҳлар ёки ҳамжамят ҳаётида ижтимоий ўзгаришларни амалга ошириш бўйича профессионал фаолият. Буюк Британия ижтимоий ходимлари уюшмаси ижтимоий ишнинг қуйидаги таърифини берди: ижтимоий иш – бу уларга таъсир қиладиган шахсий, ижтимоий ва вазиятга боғлиқ қийинчиликларни белгилашда кишиларга ва ҳамжамятларга ёрдам берадиган масъулиятли касбий фаолиятдир.

2002 йил июлда Женевдаги Халқаро ижтимоий ходимлар Федерациясининг ҳар йиллик учрашувида қуйидаги таъриф қабул қилинди: ижтимоий иш касби ижтимоий ўзгаришларга, кишилар ўртасидаги муаммоларни ҳал қилишга, мобиллаштиришга ва индивидлар ва гуруҳларнинг хотиржамлигини қафолатлаш учун уларни сафарбар этиши ва озод қилишга ёрдам беради.

¹ Аберкомби Н. и др. Социологический словарь. – Казань: Изд-во Казан. Ун-та, 1997; Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь (Коллинз): В 2-х т. | Пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 1999.

Ижтимоий иш инсон хулқ-атвори ва ижтимоий тизимлар назариясини қўллаб, одамларнинг улар атрофидаги кишилар билан муносабатларига аралашади. Инсон ҳуқуқлари ва ижтимоий адолат тамойиллари ижтимоий иш учун асос ҳисобланади.

Ижтимоий иш қўллаб-қувватлаш, химоя қилиш, тузатиш ва реабилитация қилиш воситасида қийинчиликларни енгиб ўтишда уларга ёрдам беради. Бу ташхис қўйиш учун юборилган ҳуқуқбузарликларни тузатиш ва назорат қилиш билан боғлиқ патронаж, ижтимоий ёрдам, ижтимоий таъминот, ижтимоий таълим фаолиятдир.

Касбий фаолият сифатида ижтимоий иш уч соҳани ўз ичига камраб олади. Биринчидан, бу шахсий ва оилавий даражалардаги ижтимоий терапиядир. Иккинчидан, бу турли таснифдаги гуруҳ билан олиб бориладиган ижтимоий фаолиятдир. Ва, учинчидан, бу жамоада, яшаш жойида олиб бориладиган ижтимоий фаолиятдир.

Индивидуални ижтимоий мослаштириш ва ҳаётга қайта тайёрлаш, унинг ҳаётида рўй бераётган низоларни ҳал қилиш яқка тартибда ишлашнинг асосий мақсади ҳисобланади. Мисол учун, оилада боланинг жисмоний ва рухий камолоти ота-оналарнинг ижтимоий-маданий ва моддий мақомига, уларнинг болаларга кераклича эътибор беришга кодирлиги ёки кодир эмаслигига, мазкур оила қаерда яшашига, таълим ресурсларининг қулайлигига боғлиқ. Барча санаб ўтилган ҳолатларда қонунларда мустаҳкамланган қондалардан фойдаланиш учун уларнинг ота-оналарига ҳам малакали ёрдамчиларнинг кўмаги зарур. Ижтимоий иш эълон қилинган ҳуқуқларни амалиётга татбиқ қилиниши учун керак бўлган ижтимоий механизм ҳисобланади. Ижтимоий ходим қийинчиликларни аниқлаши, миқозни қўллаб-қувватлашга қратилган ижтимоий ресурслар манбаларига мурожаат қилишда оилага ва индивидуалга ёрдам бериши мумкин.

Ижтимоий ёрдам ва кўмак зарур бўлган гуруҳлар ёшига қараб болалар, ёшлар, кекса фуқароларга таснифланиши мумкин. Бошқа тасниф гендер, маданий ёки ўхшаш муаммолар бўйича амалга оширилади, яъни диний гуруҳлар, ёлғиз ота-оналар, ёлғиз оналар бирлашмаси, собиқ алкоголиклар ёки гиёҳвандлар гуруҳлари. Кўпинча ижтимоий ходимлар ижтимоий иллатга айланган ёки ҳатто жинсий хусусиятга эга бўлган гуруҳлар – болалар ёки ўсмирлар жиноятчилиги, дарбадарлик, уюшган фоҳишабозлик, акселижтимоий йўналишли гуруҳлар билан ишлашига тўғри келади.

Яшаш жойи бўйича ва жамоаларда фаолият олиб бориш ижтимоий ходим фаолиятининг муҳим соҳаси ҳисобланади. У одамлар зич бўлиб яшайдиган жойларда ижтимоий хизматлар тармоғини кенгайтиришга, ижтимоий алоқаларни мустаҳкамлашга, қулай ижтимоий-рухий иқлим яратишга, шунингдек, турли маҳаллий ташаббуслар, ўзаро ёрдам берувчи гуруҳларни ташкил этишга қаратилган. Бу соҳада Ўзбекистоннинг ўзига хос ижтимоий ташкилоти – *маҳалланинг* улкан салоҳиятидан ва имкониятларидан фойдаланиш мумкин.

Ижтимоий иш турли-туман кўринишларга эга. Кўп сонли касбий гуруҳларни, масалан, бошқарув даражасидаги ижтимоий соҳа ходимларини, оила, бола тарбияси ва камолоти билан шуғулланадиган мутахассисларни улар орасидан ажратиш кўрсатиш мумкин. Сўнгра бу – шахс ва гуруҳ билан психотерапевтик ва психологик методларда ишлашга ихтисослашган ижтимоий ходимлар; ижтимоий хизматлар ва агентликлар, етимхоналар, интернатлар ходимлари; тиббий муассасалар тизимидаги, ижтимоий ходимлар; ногиронлар билан ишлайдиган мутахассислар. Ва бу ижтимоий ходимлар касбий фаолияти турларининг тўлиқ рўйхати эмас, уни яна давом эттириш мумкин.

Шундай қилиб, ижтимоий ишнинг мазмун-моҳиятини индивидлар, оилалар, гуруҳларнинг ижтимоий ҳуқуқларини рўёбга чиқаришда ва тўлақонли ижтимоий фаолият кўрсатишга тўсқинлик қиладиган жисмоний, рухий, интеллектуал, ижтимоий ва бошқа қийинчиликларни ҳал қилишда уларга ёрдам кўрсатиш бўйича фаолият сифатида таърифлаш мумкин. Ижтимоий ишнинг мазмун-моҳиятини фаолиятнинг ўзига хос тури, инсон ҳаётининг маданий, ижтимоий ва моддий даражасини таъминлаш мақсадида унга давлат томонидан ва нодавлат кўмак бериш, инсонга, оилага ёки шахслар гуруҳига яқка тартибда ёрдам бериш сифатида таърифлаш мумкин¹.

Турли мамлакатларда ижтимоий ходимларни иш билан таъминлаш соҳасига турлича ёндашувлар мавжуд. Бир қатор мамлакатларда, масалан, Швецияда – бу касб ижтимоий ҳимоя ва соғлиқни сақлашни бирлаштирадиган соҳага тааллуқли. Ирландияда эса ижтимоий ходимлар (social workers) соғлиқни сақлаш тизимига мансуб. Улар касалхоналарда, турар жойларидаги саломатлик марказларида ишлайди, кишиларни рухий қўллаб-қувватлайди. Ижтимоий таъминот соҳасида одамларга ёрдам берувчилар (welfare workers) ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида ишлайди. Бундан ташқари, Ирландияда ёшлар билан ишлайдиган мутахассислар (youth workers) мавжуд.

Ушбу мутахассислар, у ёки бу даражада бир-бирлари билан ўзаро ҳамкорлик қилади, кўнгилчиларни ва турли ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотларни ҳамкорликка таклиф этади. АҚШда ижтимоий ходим ижтимоий хизматлар бўлимларидан ташқари тиббиёт муассасаларида ҳам фаолият кўрсатиши мумкин. Мижозни ҳам доволаш жараёнида, ҳам уйига қайтаришга тайёрлашда етарлича тиббий ва рухий қўллаб-қувватлаш унинг вазифаси ҳисобланади. Россияда ижтимоий ходимлар ижтимоий таъминот, таълим (ижтимоий педагоглар), иш билан таъминлаш хизмати, армияда фаолият кўрсатади. Ўзбекистонда ҳам ижтимоий ходимлар шунга ўхшаш соҳаларда фаолият олиб боради.

Молиялаштириш манбаи ижтимоий иш дастурларидаги асосий тафовутлардан биридир. Ушбу тамойил бўйича дастурни иккита шаклга ажратиш мумкин. Булар солиқлар ҳисобига фаолият кўрсатадиган давлат шакли ҳамда ва ихтиёрий хайр-эҳсонларга асосланган хусусий шакл. Бироқ кўпчилик хусусий хизматлар давлат қарзисиз фаолият кўрсата олмайди. Фарбдаги

¹ Словарь-справочник по социальной работе. – М.: Юристъ, 1997. – С. 324.

кўплаб хусусий агентликлар давлат институтлари томонидан бериладиган пуллар, гонорарлар, хизматлар эвазига тушадиган пуллар, черков улушлари ва бошқа омонатлар, мерос қилинган пуллар, йиллик ренталар, омонатлар фоизлари сингари молиялаштиришнинг турларини бириктириш ҳисобига фаолият олиб боради.

Ижтимоий дастурларнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши нормал ходиса. Жамиятнинг бир қисми бўлган ижтимоий муассасалар унинг кўмагисиз унумли ва самарали фаолият кўрсата олмайди. Ижтимоий муаммолар жамият ҳаётий фаолиятининг натижасидир, уларни хал қилиш, сарф-харажатларни қоплаш керак.

Ижтимоий иш фан сифатида. Ижтимоий иш назарияси жамият, инсон маданияти ва ижтимоий муаммолар тўғрисидаги илмий билимнинг умумий соҳасига тааллуқли. У инсон фаолиятининг ижтимоий соҳасини ўз ичига олади, у тўғрисида объектив билимлар ишлаб чиқилишига кўмаклашади. Унинг доимий ривожланиб бориши назария сифатида ижтимоий ишнинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади. Янги фаннинг қарор топиши жамиятнинг ижтимоий тараққиёти ва жамият тараққиётининг янги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий босқичида шахс ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатлар соҳасидаги илмий-назарий тадқиқотларга эҳтиёж пайдо бўлишига кўмаклашди.

Ўзининг негизида ижтимоий (жамоатчилик) фан ҳисобланган ижтимоий иш техник ва табиий фанлар билан узвий боғлиқ. Унинг доирасида ўтказиладиган тадқиқотлар кўпинча социология ва антропология, тиббиёт ва психология, фалсафа ва педагогика, ҳуқуқшунослик ва сиёсатшунослик, иқтисодиёт ва диншунослик билан назарий ва методик муносабатда бўлиб, фанлараро боғлиқлик хусусиятига эга.

Илмий билишнинг исталган соҳасида бўлганидек, ижтимоий ишда унинг мафкуравий аппарати асосини ташкил этадиган муҳим тушунча – категориялар мавжуд. Бошқа ижтимоий фанлар билан узвий боғлиқ бўлган ижтимоий иш кенг, бироқ ижтимоий иш таъсири остида уларнинг категорияли аппаратидан фойдаланади. Ижтимоий муносабатлар, ижтимоий муаммо ва ижтимоий хавф-хатар, ижтимоий муносабатлар, ижтимоий фаолият, ижтимоийлашув, ижтимоий вазият ва ижтимоий саломатлик, рухий-ижтимоий фаолият, оилавий можаро, ижтимоий мақом ва ижтимоий ёш сингари тушунчалар унга тааллуқлидир.

Шу билан бирга, ижтимоий иш ўзининг хусусий тоифаларига эга. Булар: ижтимоий иш ва ижтимоий ходим, ижтимоий терапия ва ижтимоий коррекция, ижтимоий иш миқдори, ижтимоий хизматлар ва ижтимоий хизмат кўрсатиш, мақсадли ижтимоий ёрдам ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш, ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий реабилитация.

Ижтимоий саломатлик тушунчаси ижтимоий иш назариясининг асосий категорияларидан бири ҳисобланади, ижтимоий гуруҳлар, социум, оила, индивид унинг субъекти ҳисобланади. Ижтимоий саломатликни ижтимоий мақом, фаровонлик, қулайлик ва хавфсизлик меъёри билан боғлашади. Чунки

ижтимоий мақом рухий, иқтисодий, оилавий, касбий ва бошқа мақомли мезонларни ўз ичига олса, ижтимоий саломатлик ҳам кўп омилли тизим ҳисобланади, унинг таҳлили фанлараро хусусиятга эга. Социопатология тушунчаси ижтимоий саломатликнинг акси ҳисобланади, яъни ижтимоий касалликлар, кашшоқлик, очлик, ишсизлик, муросасизлик, зўравонлик, маргиналлик ва чегарадаги вазиятлар.

Ижтимоий ишнинг қонунийлиги ижтимоий иш назариясининг муҳим элементи ҳисобланади. Ҳозирги вақтда МДҲ мамлакатларида ижтимоий ишни илм-фан сифатида шакллантириш ва баён этишнинг умумэътироф этилган меъёрлари ҳали яратилмаган, унинг илмий аппарати қарор топиш ва расмийлашиш босқичида турибди. Бироқ ҳозирданок илм-фан ижтимоий ишдаги ҳодисалар ва жараёнлар мазмун-моҳияти ўртасида мустаҳкам, такрорланадиган, ҳолисона такозо этиладиган алоқаларни аке эгтирадиган қонунийликни тадқиқ қилмоқда, деб айтиш мумкин.

Маҳсуе адабиётда ижтимоий иш қонунийлигини уч гуруҳга бўлиш таклиф этилади: 1) ижтимоий иш – одамларнинг эҳтиёжига, аниқ вазият талабига, кишиларнинг ижтимоий саломатлиги сақланиши ва реабилитациясига кўмаклашадиган, ижтимоий муносабатларнинг янгиланишига мувофиқ жамиятда юз берадиган жараёнларга таъсир қиладиган ўзига хос фаолият тури; 2) индивиднинг шаклланиши ижтимоий дастурга кўра юз беради – ижтимоий муҳитнинг таъсири остида ва индивиднинг ўзини ўзи камол топтиришида муайян фаоллиги шароитида юз беради; 3) ижтимоий хизматларни шакллантириш ва истеъмол қилиш манбалари жамият эҳтиёжи билан изохланади ва унинг камолоти тенденцияларини аке эгтиради.

Давлатнинг ижтимоий сиёсати билан жамиятдаги ижтимоий ишнинг мазмун-моҳияти ўртасидаги ўзаро алоқа асосий қонуният сифатида ажратиб олинади. Касбий фаолият сифатида ижтимоий ишнинг шаклланиши ижтимоий сиёсатни аҳолининг қатга гуруҳлари, синфлар, харажатлардан қийналиб ҳаёт кечираётган индивидга, оилага ёрдам беришга йўналтириш билан боғлиқ.

Ушбу қонуният муносабати билан ижтимоий ривожланиш мақсадлари билан ижтимоий иш даражаси ўртасида ўзаро алоқа юзага келади. Кўрсатиб ўтилган мақсадлар асос бўлувчи давлат ҳужжатларида, ижтимоий хизматлар фаолиятида шаклланади. Бу эса ушбу ривожланишнинг йўналтирилганлигидан далилат беради.

Ижтимоий ишнинг ижтимоий сиёсат, ижтимоий жараёнлар билан нисбатини тадқиқ қилиш, шунингдек, шахснинг муқобил камол топиши учун жамиятнинг масъулияти билан боғлиқ муаммолар ижтимоий иш муаммолари сирасига қиради.

Қуйидагилар илмий фан сифатида ижтимоий ишнинг маҳсуе муаммолари ҳисобланади: ижтимоий иш тузилмасида мотивация, девиация, деликвенция, депривация, аномия ва нотипик ривожланиш, ижтимоий ишнинг муаммолари, омиллари ва хавф-хатар гуруҳлари, можароси, йўналишлари ва концепцияси, ўз жонига қасд қилиш, жамоада ишлаш, ижтимоий иш методлари ва

технологияларнинг ўзаро муносабати, ижтимоий иш одоб-ахлоқи, ижтимоий коррекция, ижтимоий терапия.

Ижтимоий иш методологияси профессионал жиҳатдан таъсир этиш предметини, объектни ўрганишни назарда тутди. Бунда миждан ташқари, ижтимоий ходим ҳам иштирок этади, шунингдек унинг доирасида ижтимоий ходим ва миждоз ўзаро муносабатда бўладиган ижтимоий контекстни, ижтимоий иш тузилмасини ва тармок фаолияти тамойилларини ўрганишни назарда тутди¹.

Ижтимоий саломатликни тиклаш, мақомни барқарорлаштириш, имкониятлар ва ресурслар намоён бўлиши шартларини ўзгартириш, миждознинг ўзини ўзи назорат қилиш даражасини, муаммоларни мустиқил равишда ҳал қилиш қобилиятини ошириш, ўз кадр-қиммати туйғусини тиклаш ва ўзини ўзи ҳурмат қилишига эришиш ижтимоий иш методологиясининг мақсади ҳисобланади.

Ижтимоий иш ўқув фани сифатида. Ижтимоий ишни ўқитиш жараёни турли мамлакатларда бир-биридан кескин фарқ қилиши мумкин бўлган таълимнинг миллий тизимлари ўзига ҳослигини ақс эттиради. Ижтимоий ходимларни ўқитиш ишида барча тафсилотлари бўйича ягона намуна йўқ. Бирок аниқ бир социумда қийин ҳаётий вазиятга тушиб қолган қишига махсус билимларсиз малакали ёрдам кўрсатиш мушқул эканлигини тушуниш мавжуд. Ижтимоий иш кўникмаларига ўқитиш бўлғуси мутахассисларни ижтимоий жараёнларнинг илмий таҳлили ва ижтимоий-сиёсий вазият таҳлили методологияси билан қуроллантириш имконини берибгина қолмай, балки муқобил ҳолат ёки ҳулқ-атвор ташқарисидаги, жамият нормаларидан ташқаридаги гуруҳни ёки алоҳида шахсни ундан ажратиб олиш имконини ҳам беради.

Ижтимоий иш ўқув фани сифатида ўқув мақсадларини кўзлаб илм-фан асосларини ўқув юрти мутахассислигига татбиқан тизимлаштириб баён қилишни ўзида ифода этади. Ижтимоий ишга ўқитилаётган талабалар ижтимоий ходим билан миждоз, эҳтиёжманд одамлар билан жамият ўртасидаги воситачиликни таъминлайдиган турли назарий билимлар ва технологияларни эгаллаб олишлари лозим бўлади.

Ушбу соҳадаги таълим тизими ўзида назарий ва амалий қисмларнинг уйғунлигини ифода этиши керак. Ижтимоий иш бўйича мутахассис тайёрлашнинг асосий талабларига мувофиқ бўлган билимларни эгаллаш, амалий кўникма ва малака орттириш таълимнинг асосий мақсади ҳисобланади. Университетда базавий тайёргарликдан ўтган тегишли мутахассислик бўйича олий маълумотли мутахассис ижтимоий иш бўйича мутахассис ҳисобланади.

Ғарб мамлакатларида ижтимоий иш соҳасида мутахассислар тайёрлашга мавжуд ёндашувларнинг кўпчилиги бундай иш, масалан, диний ва дунёвий асосларни, васийлик ва хайрияни бирга қўшиб олиб боришни, давлат хизматлари ёки хусусий ижтимоий хизматлар устуворлигини ўз ичига

¹ Социальная работа. – Ростов-на-Дону: Феникс. 2003. С. 81-82.

оладиган ижтимоий-маданий анъаналар ва тарихий шарт-шароитларнинг ўзига хослигига мувофиқ ташкил этилишини кўрсатади. Бундай тайёрлаш изчил, мақсад ва ваколатлар соҳаси аниқ белгиланган ҳолда турли шаклларда (курслар, коллежлар, университетлар) ва турли босқичларда амалга оширилади.

АҚШда ижтимоий ходимларни тайёрлаш уч босқичда амалга оширилади. Ўзларини ижтимоий ходимлар деб атайдиган ходимларнинг кўпчилиги ёки бакалавр дипломига эга бўлган ижтимоий ишга ихтисослашган тўрт йил ўқитиладиган университет дипломига ёки ижтимоий иш бўйича мастер дипломига эга. Бакалавр дипломига эга бўлган битирувчи универсал мутахассенга айланади – у ижтимоий муаммоларнинг кенг кўлами билан ишлайди. Мастер (магистр) даражаси бакалавр дастури бўйича тўрт йиллик дастлабки университет таълимидан кейин, икки йиллик амалий тайёргарлик, маъруза ўқиш ва тажриба ишлардан кейин берилади. Бундан ташқари, мастер ёки магистр даражаси индивидлар ёки гуруҳлар билан клиник ишлашда чуқурлаштирилган ихтисослашганликни, микрорайон ҳаётини ташкил этишни, ижтимоий сиёсатни шакллантиришни, менежментни, супервайзерликни, яъни ижтимоий иш ёки ўқитиш самарадорлигини назорат қилишни назарда тутади.

Докторлик даражаси мастер даражасини олгандан кейин икки йил тайёргарликни талаб қилади. Колумбия ва Вашингтон университетлари бунга мисол бўлиши мумкин. Ушбу университетларда ижтимоий ходимлар магистратурада ўқитилади. Ҳар йили икки нафар ўзбекистонлик талаба Social Work Fellowship дастури бўйича тўрт йил давомида магистратурада ўқиши эътиборлидир. Ўқитиш давомида амалий ишга асосий урғу берилади. Ўқув ҳафтасининг икки кунини олий ўқув юртига тўғри келади, қолган уч тўлиқ кун ижтимоий агентликлардаги амалиётга ажратилади. Бундан ташқари, ҳар хил мутахассисликлар бўйича илғор курслар, шунингдек, маҳаллий коллежларда техник (ёрдамчи) ходим тайёрлаш бўйича икки йиллик дастур мавжуд.

Қуйидагилар АҚШда ижтимоий иш соҳасидаги таълимнинг асосий тамойиллари ҳисобланади: миқдорнинг ўз тақдирини ўзи белгилишини ҳурмат қилиш, ҳар бир миқдорнинг қадр-қиммати ва қадрлилигига ишониш, миқдорнинг табиий қобилиятларини тасдиқлаш, миқдорни унинг ўзига хослигига ва ноёблигига ишонтириш, миқдорларга ўз қамолоти ва инсон сифатида ўзини ўзи рўёбга чиқариши (даромад, таълим ва хоказолар) учун курашиш имконини берадиган шарт-шароитларни ҳимоя қилиш, миқдорга ўзининг ижобий саъй-ҳаракатларини аниқлаш ва йўналтириш имконини берадиган ўзгаришларга қандай кўмаклашишни тушуниш, унга ёрдам бериш учун миқдорнинг атрофидагилардан фойдаланиш.

Ижтимоий ходим миқдор билан яқка гартибда иш олиб боришга (ғиёҳванд моддалар қабул қилиш, депрессия, алкоголизм) эътиборни қаратиш ўрнига уни муҳитнинг устунлик қилувчи маданияти, қарашлари ва сиёсий қадрият-

лари билан бирга кўриши керак¹. Дастурлар ва курсларнинг турли-туманлиги айнан мана шунга хизмат қилади.

Масалан Японияда ҳам кўниаб дастурлар мавжуд. Булар: маҳаллий коллежда икки йиллик таълим, коллеж ёки университетда тўрт йиллик машғулотлар ва университетда икки йиллик аспирантура.

Европада университетда бериладиган таълим билан бирга ҳукумат, диний, дунёвий ва сиёсий ташкилотлар раҳнамолигидаги ижтимоий иш ўқув юртлари кенг тарқалган модель ҳисобланади. Ижтимоий иш соҳасида мутахассисларни ўқитишнинг Европа модели Америка моделидан жиддий фарк қилади. Бу ўқув ва амалиётда тарихан шаклланган анъаналар билан изоҳланади. Ижтимоий ходимларни касбга тайёрлашнинг илк дастурлари дастлаб Амстердамда, сўнгра Берлин ва Лондонда пайдо бўлди. Ижтимоий иш қарор топишида етакчилик роли черковга, шунингдек, бир неча ўн йиллаб фаолият олиб борган хар хил филантропик ташкилотларга тегишли эди. Бундан ташқари, Европада қадимий университетлар орқали касбга тайёрлаш тизими аллақачон юзага келган эди.

Яқин вақтларгача ижтимоий иш мактаблари Европа китъасида ҳукумат, диний, дунёвий ва сиёсий ташкилотлар васийлигидаги хусусий ўқув юртлари сифатида фаолият олиб борар эди. Бу ҳозир ҳам Австрия, Бельгия, Дания, Франция, Греция, Италия, Нидерландия, Норвегия, Португалия ва Швейцарияда кенг тарқалган модель ҳисобланади. Гарчи ижтимоий иш мактаблари ушбу мамлакатларда олий таълим доирасида мавжуд бўлса-да ва кўпинча қабул қилишда университетлардаги каби шартлар талаб қилинса-да, уларни тенглаштириб бўлмайди. Уч-тўрт йил давом этадиган ўқитиш тор техник, ихтисослашган тайёрларлик деб аталади. Университетлар эса кенг гуманитар таълим беради.

Буюк Британияда ҳам ижтимоий ходимлар тайёрлаш турли усулда олиб борилади. Университетларда, политехникумларда ва илғор таълим тизимига эга бўлган коллежларда таълим берилади. Замонавий дастурлар тўрт йиллик бакалаврият курсларини, йиллик аспирантурани, битирувчилар учун икки йиллик курсни, университетни битирмаган шахслар учун икки йиллик ва тўрт йиллик курсларни назарда тутати. Битирувчиларга малака даражалари, дипломлар ва сертификатлар берилади.

Россияда олий ва ўрта махсус билим юртлари учун *ижтимоий ходим* мутахассислиги 1991 йилдан бошлаб беш-олтита олий ўқув юртларида танлов асосида жорий этилди. Қисқа даврда ижтимоий ходимлар тайёрлайдиган олий ўқув юртлари тармоғи кенгайди – энди уларнинг сони Россияда етмишдан ортқичи ташкил этади. Яна ўнга ўрта махсус ўқув юртида ижтимоий иш бўйича мутахассис тайёрланади. Умуман мамлакат бўйича ижтимоий ходимлар тайёрлашнинг бир нечта даражасини ажратиб кўрсатиш мумкин.

¹ Русин Т. Профессия социального работника. Гендерный kaleйдоскоп китоби. М.: Академия. - С. 513.

Булар:

- курслар, мактаблар, лицейларда курсни ўқитиш ёки касб-хунарли бўлгунча тайёргарлик. Ўрта маълумотли битирувчилар беморлар, қариялар, ёлғиз кишиларга хизмат кўрсатиш бўлимларининг ижтимоий ходимлари сафини тўлдиради;
- ўрта махсус ўқув юртларида ўқитиш. Уларни тамомлагач, беморлар, ёлғиз кишилар, кексаларга хизмат кўрсатиш бўлимлари бригадирлари, ижтимоий педагоглар бўлиб ишлаш мумкин;
- университетлар, академиялар, соҳа олий ўқув юртларида (педагогик, тиббий) кундузги, кечки ва сиртки бўлимларда (ўқиш муддати уч йилдан олти йилгача), факультетларда (олий маълумотлилар бир йилдан уч йилгача ўқитилади) ўқитиш.

Професионал олий таълимга келсак, ушбу мамлакатда уч босқич ажралиб туради. Булар: бакалаврлар (4 йил), мутахассислар (5 йил) ва магистрлар (6 йил) тайёрлаш. Ижтимоий ходимнинг профессионал макоми расман тасдиқлангандан кейинги қисқа даврда Россияда олий таълим тизимида ижтимоий соҳа учун, шу жумладан, ижтимоий соҳа органлари ва муассасалари учун кадрлар тайёрлаш билан шуғулланадиган ихтисослашган университетлар, академиялар, институтлар, коллежлар тармоғи кенгайиб бориши кузатилмоқда.

Ўйирманчи йилларда ташкил этилган Халқаро ижтимоий фаолият уюшмаси (LASSW) ўқитиш ишида муҳим ташкилий ўрин тутди. Ижтимоий ишга ўқитиш миллий дастурларига эксперт баҳо бериш унинг функцияларидан бири ҳисобланади. Унинг ҳузурда ташкил этилган ижтимоий иш мактаби халқаро қўмитаси (ILSSW) БМТ ва Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) билан яқин ҳамкорлик қилади. ХМТ Женевада ижтимоий ишга ўқитишга тааллуқли барча ҳужжатларни сақлайдиган маълумотнома-ахборот марказига эга.

Бозор иқтисодиётига асосланган давлатларнинг жаҳон тажрибаси аҳолини ижтимоий ҳимоя қиладиган махсус ва ижтимоий тузилмаларсиз, аҳолининг алоҳида гуруҳларига ва катламларига ижтимоий ёрдам беришнинг аниқ амал қиладиган механизмсиз демократик, ҳуқуқий давлатни шакллантириш мумкин эмаслигидан далолат беради. Айнан шу сабабли бир неча мамлакатларда ижтимоий муаммолар нафақат ижтимоий иш назариялари ва мактаблари доирасида, балки амалий социология, ижтимоий психология, иқтисодий социология, ижтимоий муҳандислик, ижтимоий педагогика воситалари доирасида ҳам фаол ишлаб чиқилмоқда.

Ўзбекистонда «Ижтимоий иш» йўналиши «Олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификатори»га киритилган. 2004 йилда Абдулла Қодирий номидаги Тошкент давлат маданият институтида, 2005 йилдан бошлаб эса Самарқанд ва Фарғона давлат университетларида «ижтимоий иш» йўналиши бўйича юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш бошланди.

Давлат таълим стандартига мувофиқ таълим фанлари даврлари белгиланади, ҳар бир талаба олий таълимнинг биринчи босқичида (бакалаврият) уларни ўрганиши керак.

Булар қуйидаги фанлардир: гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий, математик ва табиий, умумқасбӣй махсус фанлар.

Гуманитар ва ижтимоий-иқтисодий фанлар блоки миллий мустиқиллик ҳояси ва демократия мафқурасини, илмий дунёқарашни, юксак маънавият ва маданиятни, демократик, ҳуқуқий тафаккурни шакллантиради; соғлом турмуш тарзи, одамнинг одамга, жамиятга, атроф муҳитга муносабатини тартибга соладиган ахлоқий ва ҳуқуқий нормалар тўғрисида тўлиқ тасаввур беради.

Математика ва табиий илмий фанлар блоки бўйича қўйиладиган талаблар математик таҳлил асосларини, социология ва ижтимоий ишдаги энг оддий тизимлар ва жараёнларнинг математик моделларини, ҳисоблаш техникаси имкониятларини дастурлаштириш ва улардан фойдаланиш технологиясини, табиатдаги динамик ва статистик қонуниятлар, билишдаги эмпирик ва назарий билимлар нисбати, табиатни асрашнинг экологик тамойилларини эгаллаб олишни назарда тутати.

Умумқасбӣй фанлар цикли бўйича бакалавр қуйидагиларни билиши керак:

- ҳар хил ижтимоий муҳитда ижтимоий иш хусусияти;
- фаолиятнинг мамлакатимиз ва хориждаги илғор тажрибаси;
- асосий руҳий функциялар ва уларнинг физиологик механизмлари;
- ижтимоийлашув жараёнида шахсни шакллантириш омиллари, ижтимоий ҳулқ-атвор, ижтимоий умумийликлар, ижтимоий гуруҳларни тартибга солишнинг асосий қонуниятлари ва шакллари;
- педагогик фаолият шакллари, воситалари, методлари;
- тарбиявий ишлар шакллари ва методлари;
- оналик ва болаликни муҳофаза қилишни, вояга етмаганлар, пенсионерлар, ногиронларнинг ҳуқуқларини тартибга солувчи оила, меҳнат, уй-жой қонунчилиги нормалари;
- жиноят, ҳуқуқий ва фуқаролик ҳуқуқлари асослари;
- васийлик, ҳомийлик, фарзандликка олиш, ота-оналик ҳуқуқларидан маҳрум қилиш, махсус ўқув-тарбия муассасаларига йўллашни ташкил этиш тартиби;
- тиббий-ижтимоий ишларни, санитария маърифатини ташкил этиш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш;
- бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш методлари.

Махсус фанлар цикли бўйича бакалавр ижтимоий ишнинг торроқ йўналишларидаги илмий тадқиқотлар методларини билиши керак.

Ўқитиш жараёнида ижтимоий ишнинг бўлғусен мутахассисларини амалда тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилади. Биринчи курсдан бошлаб талаба танишув, ўқув, ишлаб чиқариш ва диплом олишдан олдинги амалиётни ўташи керак. Ҳозирги вақтда Тошкент, Самарқанд ва Фарғонада талабалар амалиё-

тини ўтказишнинг янги модели ишлаб чиқилган ва ўқитиш тизимига татбиқ этилган¹.

Умуман олганда, ижтимоий иш бўйича мутахассис назарий билим олиб ва амалий кўникмага эга бўлиб, ижтимоий иш соҳасида ташкилий-бошқарув, илмий-педагогик ва амалий иш олиб бора олиши керак.

Ижтимоий иш назариясини ўқув фани сифатида такомиллаштириш ва ривожлантириш унинг ҳаёт ва амалиёт билан алоқасини мустаҳкамлаш демакдир.

Ўзбекистонда «Болалар манфаатловини таъминлаш» дастури мамлакатда ижтимоий ишнинг академик ривожланишига фаол кўмаклашди.

Жумладан, 2005–2007 йилларда ижтимоий ишни ривожлантириш лойиҳалари доирасида Тошкент давлат маданият институти, Ўзбекистон Миллий университети, Самарқанд ва Фарғона давлат университетлари ўқитувчилари ижтимоий иш бўйича тренингларда таҳсил олди ва уларга ўқитиш методлари бўйича таълим берилди.

2007 йилда кенг кўламли тадбир – Ўзбекистон Республикасида илк марта ижтимоий ишга қайта тайёрлаш курсларининг ташкил этилиши ва ўтказилиши икки йиллик тайёрлов якуни бўлди. Курслар Республика болалар ижтимоий медресаси маркази, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги билан биргаликда ва Ўзбекистондаги UNICEF кўмагида Ижтимоий иш бўйича миллий жамоа томонидан Тошкент давлат маданият институтининг малака ошириш факультети базасида ўтказилди².

Болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига киритилган хизматлар ва ташкилотларнинг кадрлар салоҳиятини яхшилаш қайта тайёрлаш курсларининг мақсади ҳисобланади. «Ижтимоий иш» касбининг ривожланиши ва ижтимоий ходимлар сонининг кўпайиши Ўзбекистон Республикасида болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасида ўтказиладиган асосий ислохотларни амалга ошириш ва ночор ёки қийин аҳволда қолган болалар ва оилаларнинг ҳолатини сезиларли даражада яхшилаш имконини беради³.

Ижтимоий ишни институтлаштириш. Ижтимоий ишни институтлаштириш деганда кенг маънода жамиятда янги ижтимоий институт шаклланиши жараёнини тушуном керак. Ижтимоий ишни институтлаштириш жамиятнинг ислох қилишга, инсонпарварлик анъаналарини сақлаб қолишга, маънавият-

¹ Бекмуродов М.Б. Олий маълумотли ижтимоий ходимларни тайёрлашда таълим муассасаларининг роли // «Болаларни ижтимоий кўлаб-қувватлаш шакллари ривожлантиришда инклюзив таълим ва замонавий тенденциялар» Халқаро форуми материаллари. 2008 йил 28–29 октябрь. – Тошкент: Республика болалар ижтимоий медресаси маркази, 2008. – 125–126-бет.

² Ким Л. Болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида кадрлар масалаларини ҳал қилиш йўлида «Болаларни ижтимоий кўлаб-қувватлаш шакллари ривожлантиришда инклюзив таълим ва замонавий тенденциялар» Халқаро форуми материаллари. 2008 йил 28–29 октябрь. – Тошкент: Республика болалар ижтимоий медресаси маркази, 2008. – 139-б.

³ Ўша жойда. – 143-бет.

нинг тикланишига асосланган. Ижтимоий ишни институтлаштириш – демократик ривожланишнинг мажбурий қисми, унинг қайта тузилиши, ижтимоий муносабатларни инсонпарварлаштириш, бутун аҳолининг ижтимоий саломатлигини тиклашдир.

Ижтимоий ишни ижтимоий институтнинг алоҳида типига айлантириш жамиятнинг тарихий ривожланиши, унинг ижтимоий тузилмаси ва ижтимоий кичик тизим функциялари ўзгариши билан изоҳланади.

Уруғ-аймоқчилик муносабатлари ҳукмронлик қилган даврда ижтимоий муносабатлар диний маросим хусусиятига эга эди. Аънавий маданият жамият аъзоларидан уруғ жамоаси нормалари ва кадриятларига мувофиқ ижтимоий тартибни сақлашга қаратилган саъй-ҳаракатларни талаб қилади. Жамиятнинг кейинги тараққиётида ижтимоийлашув ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш функцияларини оила, махсус институтлар, шу жумладан, ижтимоий иш институти ўз зиммасига олади¹.

Ижтимоий ҳаётнинг тубдан ўзгариши натижасида маданий феноменларнинг қонуний ўзгариши юз беради. Айнан мана шу ижтимоий ишнинг ҳаётга тўлиқ мослаша олмаган одамларга оқилона ва мақсадли ёрдам бериш билан боғлиқ касб сифатида пайдо бўлиши билан изоҳланади. Боз устига мазкур иш нафақат эҳтиёжмандларнинг моддий фаровонлигини яхшилашга, яъни хайрия тадбирларини ўтказишга, балки одамларнинг ижтимоий иштироки соҳасини кенгайтиришга, уларнинг фаол ижтимоийлашувига ва ўзгариб бораётган турмуш шароитларига мослашишига йўналтирилган. Шундай қилиб, ҳозирги замон ижтимоий ишини умуман олганда жамиятнинг мослашмаган аъзоларини жамият ҳаётида иштирок этишга жалб этиб, уларни ижтимоийлаштириш нуқтан назаридан маданий ваколатли фуқароларнинг оқилона альтруизми сифатида ифодалаш мумкин².

Ижтимоий иш институтига фаолиятнинг икки асосий йўналишини назарда тутадиган кенг ижтимоий-маданий нуқтан назардан қараш зарур. Биринчи йўналиш ижтимоий таъминотга, жамиятнинг эҳтиёжманд аъзоларига молиявий ва моддий ёрдам кўрсатишга асосланган. Иккинчи йўналиш – ижтимоий-маданий хусусиятга эга бўлган муаммоларни ёки соғлиқ билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишда муҳтож одамларга ёрдам кўрсатишга асосланган. Нима бўлганда ҳам қўйилган мақсадларни рўёбга чиқаришнинг ижтимоий самарадорлиги жамиятда ижтимоий ходимнинг институционал мақомига боғлиқ. Ижтимоий ходим қўпинча давлат, жамоат мақомига ва аралаш мақомга эга бўлиши мумкин. Давлат мақоми жамиятнинг ёрдамга ва давлат томонидан ажратиладиган ресурсларга муҳтож бўлган аъзоларининг муайян сони устидан марказлаштирилган тартибда назорат қилиш имкониятини назарда тутаети.

¹ Социальная работа: методология, теория, технология: Учебное пособие: В 2-х ч. Ч. 1. – Саратов: Изд-во Поволжского межрегионального учебного центра, 1998. – С.12.

² Теория социальной работы. – М.: Юрпесть, 1998. – С. 193.

Кўрсатиладиган хизматлар сифати нуктаи назаридан эҳтиёжмандларга ёрдам берадиган жамоат ташкилотлари анча кўп. Бу ҳолатда шунчаки молиявий ва моддий ёрдам кўрсатилибгина қолмай, балки эҳтиёжмандлар ижтимоийлаштирилади, мослаштириш, жамият ҳаётига жалб қилиш йўллари изланади. Давлат тузилмалари бош ролни ўйнайдиган вариантдан фарқли равишда бу ўринда маҳаллий ҳамжамиятларнинг маргинал гуруҳлари устидан тўғридан-тўғри назорати олиб борилади. Бирок ижтимоий ёрдам ва қўллаб-қувватлаш устидан назорат қилиш шакллари салбий жиҳатларга эга. Тегишлича назоратсиз, махсус рағбатлантиришларсиз жамоат ташкилотлари фаолияти мунтазам хусусиятга эга бўлмайди.

Ҳозирги замон шароитларида, мутахассисларнинг фикрича, ижтимоий ишни ташкил этишнинг аралаш типларига устунлик бериш мақсадга мувофиқдир. Бунда амалий ташкилий ишлар ҳокимият тузилмаларига тегишли бўлади ёки уларнинг фаол иштирокида амалга оширилади¹.

Мамлакатимиз Президенти Ислоҳ Каримов муносиб турмуш шароитларини яратишда, ёрдамга муҳтож ногиронлар ва етимлар, ночорлар, боқувчисидан айрилганлар, ёлғиз ва кекса кишиларга ғамхўрлик қилишда давлат ва жамоат тузилмаларини ҳамкорликка чақирар экан, айнан мана шуни назарда тутган эди. Ҳозирга вақтда Ўзбекистонда давлат тузилмалари жамиятнинг ҳаётга яхши мослаша олмаган аъзоларини ижтимоийлаштириш имкониятларига эга. «Бирок, – дейди Ислоҳ Каримов, ор-номусли ва виждонли исталган ўзига тўқ инсон қўшнисининг аҳволи оғирлигини била туриб, кичик ёрдам билан кифояланиб қолмайди. У муҳтожларга муносиб моддий ва маънавий ёрдам кўрсатади. Бу унинг инсоний бурчидир. Айнан шундай ёндашув бизнинг асли миллий кадриятларимизга мос келади»².

Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ва бошқа норматив ҳужжатларида аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимини амалга оширишнинг асосий тамойиллари таърифлаб берилган. Улар орасида ижтимоий хизмат кўрсатиш ва унинг давлат томонидан қўллаб-қувватланишини таъминлаш соҳасида инсон ва фуқаро ҳуқуқларига риоя қилиш сингари тамойиллар санаб ўтилади. Сўнгра ижтимоий хизматлардан фойдаланишда фуқаролар учун тенг имкониятлар, ижтимоий хизматнинг қулайлиги ва мақсадга йўналтирилганлиги, аҳолининг заиф қатламларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш зарурлиги кўрсатиб ўтилади. Кейин эса оналик ва болаликни муҳофаза қилишнинг муҳим тамойиллари, шунингдек, аҳолига ижтимоий хизмат кўрсатиш ва ёрдам бериш бўйича жамоатчилик фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш таърифланган.

¹ Теория социальной работы. - М.: Юристъ, 1998. - С. 195.

² И. Каримов. Конституция – мамлакатимизда янги ҳаёт, янги жамият барпо этишнинг ҳуқуқий асосидир // Халқ сўзи. 2003 йил 6 декабрь.

Амалий вазифалар

1. Ижтимоий ишга таъриф беришнинг таклиф этилган вариантларининг қайси бири тўғри эканини асослаб беринг ёки хато эканини исботлаб беринг:

- Ижтимоий иш – бу касб;
- Ижтимоий иш – бу фундаментал фан;
- Ижтимоий иш – бу амалий фан;
- Ижтимоий иш – ўрта даражадаги тармок назарияси;
- Ижтимоий иш – ўқув фани;
- Ижтимоий иш – бу ижтимоий фаолиятнинг ўзига хос шакли.

2. Нима учун ижтимоий иш фаолиятнинг алоҳида тури ҳисобланади?

3. Нима учун ижтимоий ишни фан сифатида таърифлаш мумкин?

4. Ижтимоий ишнинг бошка илмий ва ўқув фанлари билан ўзаро алоқаси нима билан изоҳланади?

5. Ижтимоий иш объектини фан сифатида таърифлаб беринг.

6. Ижтимоий иш предметини фан сифатида таърифлаб беринг.

7. Ижтимоий иш методларини фан сифатида таърифлаб беринг

8. Ижтимоий ишнинг ўқув фани сифатида, методологиясининг ўзига хос хусусиятлари мавжудми?

9. Ижтимоий иш ҳар бир элементининг мазмун-моҳиятини таърифлаб беринг.

3-МАВЗУ. ИЖТИМОЙ ИШ ОБЪЕКТИ ВА ПРЕДМЕТИ

Ижтимоий ишнинг тизимли таҳлили ва тизимли ёндашув. Ижтимоий иш объекти ва субъекти. Ижтимоий иш предмети. Асосий мақсади. Ижтимоий ишнинг мазмун-моҳияти ва воситалари. Ижтимоий ишнинг асосий тамойиллари. Вазифалари. Ижтимоий иш даражалари. Курснинг асосий тушунчалари.

Ижтимоий ишнинг тизимли таҳлили ва тизимли ёндашув. Фаолиятнинг эътироф этилган тури сифатида ижтимоий иш хусусиятини чуқурроқ тушуниш учун уни яқин алоқада бўлган элементларнинг бутун тизими сифатида караш зарур. Жамиятга бундай ёндашиш тизимли ёндашиш деб аталади. Жамиятни ташкил этадиган элементлар ўртасидаги тартибли ўзаро алоқа тизимли ёндашувнинг асосий тушунчаси ҳисобланади. Тизимли таҳлилда, биринчи навбатда, ижтимоий савй-харакатлар барча элементларнинг ҳаракатларини ягона, яхлит тарзда интеграциялаш ва мувофиқлаштириш имкониятларига эътибор берилади. Тизимнинг ҳар бир элементи зарур ҳисобланади ва бир-бири билан алоқада бўлади.

Ижтимоий тизим – бу яхлит ҳосила. Одамлар, уларнинг алоқалари, муносабатлари ва ўзаро ҳамкорлиги унинг асосий элементи ҳисобланади. Ижтимоий ўзаро муносабатларнинг ўзига хослиги кишиларнинг бир-бирларига таъсирини ифодалашдан иборат. Ижтимоий муносабатлар жараёни-

да бир кишининг онги, кизикишлари, хулки бошка кишига таъсир қилади ва аксинча бўлиши мумкин, яъни бошка индивид ҳам худди шундай таъсир ўтказиши юз беради.

Шу билан бирга инсонга ва у яшаётган мухитга хос бўлган кимматли жиҳатлар ва белгилар тизимини аниқламай туриб, унинг хулқ-атворини тўғри тушуниш мумкин эмас. Инсоннинг ҳар қандай эҳтиёжи, бу биологик ёки маънавий эҳтиёж бўладими, жамиятда қабул қилинган маданий меъёрлар ва стандартларнинг у томонидан ўзлаштириб олиниши натижаси ҳисобланади. Ижтимоий тизимнинг барча таркибий қисмлари ҳисобга олинмаса, унинг таҳлили тўлиқ бўлмайди.

Ижтимоий иш ўзида яхлит, очик тизимни ифодалайди. Очик тизим сифатида ижтимоий иш жамиятнинг бошка тизимлари – иктисодий, сиёсий, маданий тизимлар билан мустаҳкам ҳамкорлик қилади, ахборот айирбошлайди. Ижтимоий иш тизимининг динамик хусусияти у ёки бу маданий-тарихий шароитларда ривожланиш жараёни хусусиятлари билан боғлиқ, статистик хусусияти эса унинг тузилмасини ва даражаларини белгилаб беради¹.

Ижтимоий ишда тизимли ёндашувни қўллаш тўрт кетма-кет босқични ўз ичига олади. Биринчи босқичда тизимли ёндашув соҳаси белгилаб олинади. Иккинчи босқичда зарур тадқиқотлар (тизимли-тузилмавий таҳлил) олиб борилади. Учинчи босқичда муайян ижтимоий муаммоларнинг кўп вариантли ечимлари – ижтимоий муносабатлар ва ижтимоий хавф-хатар типи, ижтимоий девиациялар хусусияти ишлаб чиқилади, ижтимоий иш соҳасидаги ҳар бир вазифани ҳал қилишнинг мақбул варианты аниқланади. Тўртинчи босқичда замонавий технологиялар ва хусусий методлар ёрдамида ижтимоий иш соҳасидаги вазифалар комплексининг аниқ ечими ҳал қилинади.

Хорижий адабиётларда ижтимоий ишга тизимли ёндашиш етакчи ўринни эгаллайди. Жумладан, Американинг «Ижтимоий иш энциклопедияси»да тизим тушунчасига алоҳида тушунтириш берилади: «Ижтимоий хизмат кўрсатишнинг амалий тизими ҳозирги қисми ва номуқобил тизимдан жиддий равишда фарқ қилиши керак. Янги тизим принципаал жиҳатлар қаторида тавсифланиши керак. Баланслилик ва яхлитлик тизимнинг тангликларни самарали енгиб ўтиш имконини берадиган зарур хусусиятларидир»².

Россиялик тадқиқотчиларнинг асарларида ҳам умуман ижтимоий ишнинг, ҳам ижтимоий хизмат кўрсатишнинг алоҳида турлари, шакллари ва методларининг тизимли хусусияти қайд этилади. Тизимлилик тамойили, уларнинг фикрича, маълумотларнинг катта базасидан фойдаланиш, ижтимоий иш учун зарур бўлган фанлараро алоқадорлик хусусиятига эга ахборотни тартибга солиш, ижтимоий мавжуд бўлишни инсон тизими томонидан бажариладиган

¹ Социальная работа. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2002. – С. 66.

² Социальная работа. М.: Юристъ, 1998. – С. 151.

вазифалар йиғиндисен сифатида қараш, муаммоли вазиятни баҳолашда роль тушунчасини қўллаш имконини беради.¹

Тизим фақат элементлар йиғиндисен бўлмаганлиги учун унда мақсадли, тизим ҳосил қиладиган киём албатта бўлиши зарур. *Фаолиятнинг этакчи мақсади*, яъни ҳаётний муҳим муаммоларни ҳал қилишда миқозга ёрдам кўрсатиш ижтимоий иш тизими учун шундай киём ҳисобланади. Ижтимоий иш тизимида қуйидаги миллий, минтақавий, муниципал, маҳаллий даражаларни ажратиб кўрсатиш қабул қилинган.

Давлат ва жамият муассасалари ва ташкилотлари миллий даражани ташкил этади, улар умуммиллий миқёсда миқознинг ҳаётний муҳим муаммоларини ҳал қилиш учун шарт-шароитларни белгилаб беради ва яратади. Минтақавий даража минтақанинг ўзига ҳослиги, унинг табиий-иклим, иқтисодий, демографик ва бошқа кўрсаткичлари билан белгиланади. Муниципал даража шаҳар даражасида ижтимоий ҳимояни бошқаришнинг турли соҳалари ўзаро ҳамкорлигини аке эттиради. Маҳаллий даража аниқ олинган кичик бир жамиятнинг хусусиятлари ва унинг ижтимоий-маданий ўзига ҳослиги билан боғлиқ².

Ижтимоий иш тизимининг асосий ҳаракатлантирувчиси инсон ҳисобланади. Шу сабабли тизимнинг барча элементларидан у ёки бу маданий муҳитнинг ажралмас киёми сифатида инсонни ўрганиш учун фойдаланиш керак. Бу унинг қамол топишини ва характерли муаммоларини белгилаб беради.

Ижтимоий иш тизимида бир қанча таркибий элементлар ўзаро муносабатда бўлади. Булар – *объект, субъект, моҳият, бошқарув, функциялар ва мақсадлар*.

Объект ва субъект – ижтимоий иш назарияси ва амалиёти тизимининг муҳим киёмлари. Шу сабабли объект ва субъект тушунчаларининг қисқа фалсафий-социологик талқинини келтирамиз. Мазкур терминлар билиш ва борлиқнинг ягона муносабатини тасвирлайдиган муайян икки томонлама алоқани таҳлил қилишда қўлланилади. Ушбу муайян муносабатда билим орттираётган томон ёки фаолият *субъект* деб аталади.

Барча одамлар ушбу сўзнинг кенг маъносидида ижтимоий ишнинг *объекти* ҳисобланади. Бу аҳолининг барча қатламлари ва гуруҳларининг ҳаёт фаолияти, кўп жиҳатдан жамиятнинг ривожланиш даражаси, ижтимоий соҳанинг ҳолати, ижтимоий сиёсатнинг мазмуни, уни амалга ошириш имкониятлари билан белгиланадиган шарт-шароитларга боғлиқлиги билан изоҳланади.

Тор маънода қийин ҳаётний вазиятга тушиб қолган ва ўзганинг ёрдамига муҳтож бўлган инсонлар *ижтимоий иш объекти* ҳисобланади. Булар: пенсионерлар, ногиронлар, оғир касалликка чалинганлар, ёш болалар. Қийин ҳаётний вазият деганда индивид, оила, гуруҳ, жамиятнинг нормал ижтимоий

¹ Социальная работа: методология, теория, технология. – Саратов, 1998. – С. 66–67.

² Социальная работа. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – С. 67–68.

хаёт кечирини бузадиган ёки бузиш хавфини туғдирадиган вазият тушунилади.

Кўриниб турибдики, муаммоларга дуч келган инсон ижтимоий иш объектига айланмоқда. Ижтимоий иш назариясида замонавий ижтимоий иш миждларининг ҳар хил типологиялари мавжуд. Одатда улар қуйидаги устувор асосларни ҳисобга олган ҳолда таснифланади: ҳаётий муаммоларни мустақил равишда ҳал қилиш имконини бермайдиган соғлиқнинг ҳолати (ногиронлар, руҳан заиф одамлар, руҳий зарбага учраган, ўз жонига қасд қилишга мойил одамлар); пенсионерлар, кийин ҳаётий вазиятга тушиб қолган кекса кишилар (ёлғиз кишилар, ногиронлар); экстремал ижтимоий шароитларда хизмат қилиш ва меҳнат қилиш (Иккинчи жаҳон уруши қатнашчилари ва уларга тенглаштирилган шахслар, фронт ортида меҳнат қилганлар ҳамда уруш вақтида ва тинч вақтда ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг бевалари ва оналари); оилалар турли тоифаларининг нохуш ҳолати (даромаднинг пастлиги, ишсизлик, тўлик бўлмаган оилалар, етим болалар, ота-оналаридан маҳрум бўлган болалар, ноқулай руҳий муҳитда яшаётган оилалар ва бошқалар); ҳар хил шакллар ва турлардаги девиант хулқ-атвор (девиант хулқ-атворли болалар ва ўсмирлар, тошбағир муносабат ва зўравонликни бошидан кечираётган болалар ва аёллар, озодликдан маҳрум этиш жойларидан қайтган шахслар, алкогольни суистеъмол қиладиган, гиёҳванд моддалар қабул қиладиган шахсларнинг оиласи).

Аёллар ва болалар анъанага кўра ижтимоий иш миждларининг алоҳида тоифаларига ажратилади, аҳолининг ушбу тоифалари ёрдамнинг махсус турларига ва турли ташкилотлар ходимларининг кўмагига муҳтож.

Ижтимоий иш субъекти эҳтиёмандларга ёрдам кўрсатиш бўйича барча вазифаларни бажаради. Ижтимоий иш олиб борадиган ва уни қасб сифатида ёки жамоатчилик асосида бошқарадиган кишилар ва ташкилотлар субъектга қиради. Улар орасида асосан ижтимоий ишни ташкил этиш билан шуғулланадиганлар (уларни ташкилотчилар ёки бошқарувчилар деб аташ мумкин), бевосита ижтимоий ёрдам кўрсатадиганлар ҳам бор. Уларни шартли равишда амалий ижтимоий ходимлар деб аташ мумкин.

Қуйидагилар ижтимоий иш субъектлари ҳисобланади: турли даражалардаги қонунчилик, ижро этувчи ва суд ҳокимиятида давлат ва унинг барча тузилмалари. Ушбу тузилмада Ўзбекистонда Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш вазирлиги, шунингдек, турли даражалардаги ижро этувчи бошқарув органлари алоҳида роль ўйнайди; турли ижтимоий хизматлар – оилаларга ва болаларга ижтимоий ёрдам кўрсатадиган ҳудудий марказлар, ижтимоий-реабилитация марказлари; ота-оналар васийлигисиз қолган болаларга ёрдам кўрсатадиган марказлар, имкониятлари чекланган болалар ва ўсмирлар учун реабилитация марказлари, болалар ва ўсмирлар учун болалар уйлари, аҳолига руҳий-педагогик ёрдам кўрсатиш марказлари, давлат қорхоналари, ташкилотлар, муассасалар, олий ўқув юртлари ва уларнинг бўлинмалари маъмуриятлари, жамоатчилик, хайрия ташкилотлари – қасаба уюшма-

лари, жамғармалар, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари (маҳаллалар), хусусий ижтимоий хизматлар, ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар).

«Маҳалла», «Нуроний», «Соғлом авлод учун», «Сен ёлғиз эмассан» жамоатчилик хайрия жамғармалари, Болалар жамғармаси, Ногиронлар жамияти Ўзбекистонда нодавлат хайрия ташкилотлари ҳисобланади.

Ва, ниҳоят, амалий ижтимоий иш билан касб сифатида ёки жамоатчилик асосларида (кўнгиллилар) шуғулланадиган кишилар ижтимоий ишнинг бош субъекти ҳисобланади (ижтимоий терапевт, ижтимоий геронтолог, ижтимоий эколог, ижтимоий педагог). Кўрсатиладиган ижтимоий ёрдамга ижтимоий ходимнинг мижоз ва унинг аҳамиятли ижтимоий мухити билан ўзаро муносабатлари асос қилиб олинади.

Ижтимоий ўзаро алоқа тизимида инсон ўрнининг кўриб чиқилиши ижтимоий ишнинг предмети соҳасини аниқлаш имконини беради. Мижозга ижтимоий ёрдам кўрсатаётиб, ижтимоий ходим унинг ижтимоий аҳволига дуч келади. Ижтимоий аҳвол – муаммони ҳал этишга тегишли бўлган барча алоқалар билан биргаликда индивидуал ёки гуруҳли олиб бориладиган ижтимоий ишнинг аниқ бир мижози муаммосининг аниқ ҳолати.

Мижознинг ижтимоий ҳолати *ижтимоий иш предмети* ҳисобланади. Бунда ижтимоий ходим ўз саъй-ҳаракатларини ишга солади. Мижознинг ижтимоий ҳолатини яхшилаш, ҳолатини енгиллаштириш фаолиятининг мақсади ҳисобланади.

Ижтимоий ҳолатни ўрганиш мазкур мижознинг ижтимоий муаммоси билан бевосита боғлиқ ўзаро муносабатларни ва уларнинг ҳал қилинишига таъсир қилиши мумкинлигини аниқлаш имконини берадиган методологик восита бўлиб хизмат қилади. Ижтимоий вазият тушунчаси индивиднинг дунё билан умумий глобал алоқаларини рад этмаган ҳолда унинг ўзига хос шароитларда, биринчи навбатда, унинг муаммоларини ҳал қилишга бевосита таъсир қиладиган омилларни аниқлаш имконини беради. Ушбу яқин алоқаларнинг таҳлили индивидни у ёки бу хатти-ҳаракатларга ундайдиган рухий, оилавий, гуруҳли, тиббий ва бошқа муаммоларини аниқлайди, ҳаётини нуктаи назарларни ўзгартириш учун барқарор мотивация яратиш мақсадида унинг шахсидаги таянчли топишга ёрдам беради¹.

Ўз мижозларининг эҳтиёжларини кондириш ижтимоий ходимнинг энг умумий мақсадлари ҳисобланади. Бунга мижозларнинг мустақиллик даражасини, уларнинг юзага келган муаммоларни ҳал қилиш қобилиятини ошириш, мижозлар учун қонун бўйича улар эга бўлишлари керак шарт-шароитларни яратиш орқали эришилади. Бундан ташқари, жамиятга кишиларни мослаштиришга ёки қайта мослаштиришга кўмаклашиш, мижознинг ижтимоий ходим ёрдамига мухтож бўлишига барҳам берадиган натижага эришиш ушбу мақсадларга қиради.

Шундай қилиб, шахснинг ижтимоий макomini тиклаш, жамиятга ижтимоий мослашганлигини таъминлаш, моддий мустақилликка эришиш

¹ Социальная работа. – М.: Юристъ, 1998. – С. 2.

ижтимоий ишнинг мақсади ҳисобланади. Субъектнинг бутун фаолияти ушбу мақсадга бўйсунлади, унга мувофиқ моҳият юзага келади, бошқарув ташкил этилади, ишлаш воситалари, шакллари ва методлари саралаб олинади.

Ижтимоий ишнинг мазмун-моҳияти ва воситалари *тизимнинг мажбурий қисми ҳисобланади. Ижтимоий ишнинг мазмун-моҳияти бевосита фаолият функцияларидан келиб чиқади.* Функцияга уш яхлит фаолият сифатида ташкил этишда, индивидлар, ижтимоий гуруҳлар, қатламлар ва синфларнинг мақсадлари ва манфаатларини рўёбга чиқаришда ижтимоий ишнинг алоҳида субъектлари бажарадиган роль сифатида қараш зарур. Олимларнинг кўпчилиги ижтимоий иш функцияларининг қуйидаги рўйхатидан фойдаланади: ахборот, ташхис қўйиш, прогностлаштириш, ташкилий, рухий-педагогик, профилактик, амалий, бошқарув функциялари. Ушбу функцияларни батафсилроқ кўриб чиқамиз.

Ахборот функцияси объект тўғрисида маълумотлар тўплашдан, жинс-ёш хусусиятларини, саломатликнинг ҳолатини, турмуш шароитларини, яшаш учун барча зарур нарсалар билан ўзини таъминлаш қобилиятини, моддий таъминланганликни, қўшниларни, рухий ва характер хусусиятларини аниқлашдан иборат. *Ташхис қўйиш функцияси* – бу «ижтимоий» ташхис қўйиш учун олинган ахборотдан фойдаланиш, ижтимоий ходимнинг алоҳида шахс ёки кишилар гуруҳининг ўзига хос хусусиятларини, кичик муҳитнинг таъсир этиш даражасини ўрганишдир. *Прогностлаштириш функцияси* – бу жамиятнинг барча ижтимоий институтлари ижтимоий ишнинг объектларга таъсирини прогноз қилиш, ушбу объектларнинг ижтимоий хулқ-атвори моделларини ишлаб чиқишдир. *Ташкилий функция* – корхоналарда ва ташкилотларда, шунингдек, яшаш жойларида ижтимоий хизматларни ташкил этишга кўмаклашиш, жамоатчиликни фаолиятга жалб қилиш, ижтимоий хизматлар фаолиятини аҳолига ҳар хил турдаги ёрдамлар ва ижтимоий хизматлар кўрсатишга йўналтиришдир.

Рухий-педагогик функция – маслаҳат бериш ва шахслараро муносабатларни тузатиш, барча эҳтиёжмандларни ижтимоий мослаштириш ва қайта мослаштиришга ёрдам бериш, одамларнинг манфаатлари ва эҳтиёжларини аниқлашдир. *Профилактик функция* – одамлар хулқ-атвори ёки фаолиятининг салбий оқибатлари олдини олиш ва улардан огоҳлантириш, салбий рецидивлардан, чегарадаги муаммоларнинг қайтарилишидан, тажовузнинг авж олишидан огоҳлантириш бўйича дастурларни амалга ошириш. *Амалий функция* – аҳолининг заиф ҳимояланган қатламларини, ҳаётдан умидини узган одамларни, аҳолининг турли тоифаларини, жумладан, ногиронлар, кекса кишилар, ёш оилаларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш. *Бошқарув функцияси* – қарорларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, ҳисобга олиш ва назорат қилиш, мувофиқлаштириш, ташкилий ва моддий-молиявий таъминлаш, кадрлар тайёрлаш.

Бошқарувсиз ижтимоий иш олиб бориш мумкин эмас. Россиянинг «Ижтимоий иш бўйича луғат-маълумотномаси»да ижтимоий ишни бошқариш

икки хил талкин қилинади. Биринчидан, объектни исталган йўналишда мақсадга йўналтирилган тарзда ўзгартириш учун ижтимоий иш олиб борувчи ташкилотлар ва хизматларга таъсир кўрсатиш сифатида талкин қилинади. Иккинчидан, ижтимоий хизматларга раҳбарлик қиладиган органлар фаолияти соҳаси сифатида талкин қилинади¹. Ижтимоий ишни бошқараш ижтимоий бошқарувнинг бир тури ҳисобланади. У объект ҳолатини баҳолаш, режалаштириш, қарорларни ишлаб чиқиш ва қабул қилишни, ҳисобга олиш ва назоратни ташкил этиш ва моддий-техник таъминлашни, ижтимоий иш кадрларини танлаш, тайёрлаш ва тарбиялашни ўз ичига олади.

Ижтимоий маълум *воситалар* ёрдамида иш олиб борилади. Воситаларга ҳам ижтимоий институтлар сифатида, ҳам фаолият мақсадларига эришишга ёрдам берадиган предметлар, асбоб-ускуналар, хатти-ҳаракатлар сифатида қаралиши мумкин. Ижтимоий иш функцияларининг турли-туманлиги воситаларнинг турли-туманлигини келтириб чиқаради. Уларни санаб ўтишнинг деярли имкони йўқ. Ижтимоий ходим воситалари ҳазинаси қанчалик бой бўлса, унинг фаолияти шунчалик муваффақиятли бўлади.²

Ижтимоий ишнинг асосий тамойиллари. Ҳар бир фаннинг тамойиллари унинг муҳим қисми ҳисобланади. Ижтимоий иш фаолиятнинг оммабоп тури ҳисобланишидан ва фан сифатида бир қатор бошқа фанлар билан боғлиқлигидан келиб чиқиб, ижтимоий ишнинг асосий тамойилларини бир қанча гуруҳларга ажратиш мумкин.

Умумфалсафий тамойиллар биринчи гуруҳни ташкил қилади. Қуйидагилар уларга тааллуқли: детерминизм, акс эттириш, ривожланиш. Ижтимоий фанларнинг қуйидаги умумий тамойиллари иккинчи гуруҳга қиради: тарихийлик, ижтимоий ўзаро боғлиқлик, ижтимоий аҳамиятга эгалик. Ижтимоий ишнинг турли жиҳатларини камраб оладиган қуйидаги тамойиллари учинчи гуруҳга қиради: ижтимоий-сиёсий, ташкилий, руҳий-педагогик ва бошқалар.

Ижтимоий ишнинг минтақавий хусусиятларини қўшиб олиб борган ҳолда давлат ёндашувининг ягоналигини, унинг мазмун-моҳияти ва методларининг демократизмини, шахс ёки гуруҳлар ҳаёт фаолиятининг аниқ шарт-шароитларини ҳисобга олишни, ижтимоий ходим фаолиятининг қонунийлиги ва адолатлилигини асосий ижтимоий-сиёсий тамойилларга киритиш мумкин. Ташкилий тамойиллар орасида кадрларнинг ижтимоий-технологик хабардорлиги, ижрони назорат қилиш ва текшириш, ҳуқуқ ва мажбуриятлар, ваколатлар ва жавобгарик бирлиги тамойили ажралиб туради.

Рухий-педагогик тамойиллар ижтимоий хизматлар мижозларига руҳий-педагогик таъсир воситаларини танлашга қўйиладиган талабларни, исталган ижтимоий-технологик тартиб-таомилларни бажаришда шахсий хусусиятларни ҳисобга олиш зарурлигини акс эттиради. Ижтимоий иш тамойиллари маданиятнинг умуминсоний универсаллари, инсон кадриятларининг устуворлиги, инсонпарварлик фалсафаси асосига қурилади. Улар аҳолига ижтимоий

¹ Словарь-справочник по социальной работе. – М.: Юрпесть, 1998. – С. 374.

² Основы социальной работы. – М.: Инфра – М, 1997. – С. 21.

хизматлар кўрсатиш соҳасида фаолиятнинг асосий коидаларини белгилаб беради. Улардан превентивлик ва махфийлик, альтруизм ва аттракция, билимга асосланганлик ва профессионализм, модаллик ва бағрикенглик, воситачилик ва комплекслик, шахсий ёндашув ва жамоада ишлаш, раҳмдиллик ва инсонпарварликни айтиб ўтиш мумкин.

Ижтимоий ишнинг ахлоқий тамойиллари маданиятнинг умуминсоний универсаллари, инсон кадриятларининг устуворлиги, инсонпарварлик фалсафаси асосига қурилади. Уларга батафсил тўхталиб ўтамиз.

Ахлоқий тамойиллар ёки *ижтимоий ишнинг беишта мезони: инсон қадр-қиммати ва кадрияти; ижтимоий адолат; инсонпарварликка хизмат қилиш; яхлитлик; билимга асосланганлик.* Жумладан, *инсон қадр-қиммати ва кадриятининг* ахлоқий тамойили ҳар бир инсоннинг ноёблигини, ижтимоий фаровонлик ҳуқуқини, ўзини рўёбга чиқаришни, ўз ҳаётини ўзи назорат қилишини англатади.

Ижтимоий адолат тамойили ресурсларни адолатли таксимлаш, хизматлар ва имтиёзлардан тенг фойдаланиш, индивидуумлар, оилалар, гуруҳлар ва жамоаларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини эътироф этиш, қонун билан ҳимоя қилиш, ижтимоий ривожланиш сифатида қаралади.

Инсонпарварликка хизмат қилишнинг ахлоқий тамойили қуйидагиларни назарда тутди: шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларни қондириш; одамларнинг имкониятларини ривожлантиришга қўмаклашиш; адолатли жамият яратилишига ҳисса қўшиш.

Яхлитлик тўғрилик; ишончлилик; очик-ошқоралик; ҳолислик.

Шахсий ёндашув, аттракция (ишонч), модаллик (эпчиллик билан ҳаракат қилиш), перманентлик (узлуксизлик), билимга асосланганлик, воситачилик, бағрикенглик сингари тамойиллар ҳам муҳимдир.

Шахсий ёндашув шахс сифатида инсонга эътиборни қаратади, миждоз билан рухий алоқа ўрнатишни, мулоқот меъёрлари коидаларига риоя қилишни, миждозни ҳурмат қилишни ва унга эътибор қаратишни, шахсий муаммоларни ҳал қилиш йўлларини фаол излашга уни жалб қилишни талаб қилади. Шахсий ёндашув миждозга ишонган ҳолда аттракция тамойили билан кесишади. Айнан мана шу тамойилларга риоя қилган ижтимоий ходим миждознинг ишончини ва ҳурматини қозониши, уни ўзаро тушунишга ва ҳамкорликка мойил қилиши мумкин.

Модаллик тамойили муайян минтақани, шахснинг ўзига ҳослигини, унинг жинси, ёши, характери, маданияти, урф-одатларини ҳисобга олган ҳолда эпчиллик билан ёндашишни назарда тутди. Парманентлик тамойили ижтимоий ишда узлуксизлик, тузатувчи, терепевтик ва қўллаб-қувватловчи саъй-ҳаракатларни тўхтатмасликни талаб қилади. Ижтимоий ишда билимга, ўқув ва профессионализмга, қўллаб-қувватлашнинг профессионал ва непрофессионал шакллари қўшиб олиб боришга, шу жумладан, *зарар етказмаслик* рефлексиясига асосланади.

Воспитачилик тамойили комплексида, тизимда, жамоада иш олиб бориш билан боғлиқ. Бу ижтимоий иш назариясининг ўзининг мультидисциплинарлиги, турли гуманитар ва табиий фанлар натижаларининг ижтимоий иш оқимига қўшилиши билан изоҳланади¹.

Ижтимоий ишнинг асосий тамойилларидан бири бўлган бағрикенглик тамойили индивидлар, гуруҳлар ва ижтимоий жамоалар ўртасидаги маданий, диний, иркий тафовутларнинг конунийлигини эътироф этишни, ташки кўриниш, хулқ-атворнинг, кадриятли йўналишларнинг ўхшаш эмаслигига сабр билан муносабатда бўлишни англатади.

Қўллаб-қувватлаш стратегиясини амалга ошириш мақсадида, дастлабки боскичда, ижтимоий ходим томонидан мижозга кўрсатиладиган ихтисослаштирилган хизматлар (унга босим ўтказмасдан) *ижтимоий иш вазифаларига* киради. Қуйидагилар асосий вазифалар ҳисобланади: ижтимоий ва шахсий муаммоли вазиятларга ташхис қўйиш; четга чиқишлар профилактикаси; янги шароитларга ижтимоий мослашиш; ижтимоий реабилитация; ижтимоий терапия ва коррекция; ижтимоий хизмат ва ёрдам кўрсатиш; комплекс ижтимоий маслаҳат бериш; ижтимоий назорат, васийлик ва бошқалар.

Ижтимоий иш унинг асосий тамойилларини аниқлайди. Ижтимоий ходим қуйидаги қонидани ёдда сақлайди: *мижоз ҳар доим ҳақ*. Ҳар қандай одам ижтимоий қулайликлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга. У ижтимоий хизматларнинг малакали илмий-методик таъминланишини, мутахассиснинг тест синовидан ўтишини, яхши педагогларда таҳсил олишни, профессионалнинг реабилитациясидан ўтишни, аниқ ишлаб чиқилган технологиялар бўйича хизмат кўрсатилишини хоҳлайди².

Ижтимоий иш даражалари. Ижтимоий фаолият тури сифатида қараладиган ижтимоий иш турли даражалар ва соҳалар билан ифодаланadi. Ижтимоий иш даражаларини аниқлашнинг асослари турлича бўлиши мумкин. Россиялик тадқиқотчилар томонидан қўламлилиқка қараб федерал, минтақавий, маҳаллий ва яқка тартибдаги даражалар ажратиб кўрсатилади³.

Федерал даражанинг мазмун-моҳияти давлатнинг қонунчилик ва ижтимоий сиёсати, мамлакат қўламида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишни бошқариш билан белгиланади. Минтақавий даража федерал даражанинг ҳосиласидир ҳамда федерал аҳамиятга эга бўлган қонунлар ёки норматив ҳужжатларни амалга оширилишида, уларни мамлакатнинг у ёки бу субъектларининг ўзига хос хусусиятларига мослаштиришда ўз ифодасини топади. Минтақавий даражада ижтимоий иш аниқроқ хусусият касб этади ва бевосита тор маъносида тақдим этилади. Ижтимоий ишнинг маҳаллий даражаси аниқ объектларга аниқ йўналтирилганлик билан белгиланади ва ҳар хил ижтимоий хизматлар, касбга ўқитилган ижтимоий ходимлар ва қўнғиллар томонидан

¹ Социальная работа: методология, теория, технологии. – Саратов, 1998. – С. 65.

² Социальная работа: методология, теория, технологии. – Саратов, 1998. - С. 69.

³ Социальная работа: теория и практика. – М.: Инфра-М, 2002. С. 21.

амалга оширилади. Якка тартибдаги даража – бу миждознинг сўрови асосида у билан ишлаш, якка тартибда ишлаш техникаси ва методларини қўллашдир.

Курснинг асосий тушунчалари. Ҳар бир фаннинг тушунча аппарати унинг муҳим қисми ҳисобланади. У умумлаштирилган шаклда мазкур фан ўрганаётган ходисаларни, шунингдек улар ўргасидаги алоқаларни ақс эттириш имконини беради. Ижтимоий ишнинг фанлараро хусусияти курснинг тушунча-тоифали аппаратида ўз ифодасини топади. Ижтимоий ишнинг кўплаб тушунчалари ва тоифалари социология ва психологиядан олинган.

Ижтимоий иш тушунчаси ва тоифаларини уч гуруҳга ажратиш мумкин. Ижтимоий иш назарияси учун ўзига хос бўлмаган тушунчалар ва тоифалар биринчи гуруҳга киради, чунки улардан бошқа фанлар ҳам фойдаланади. *Ижтимоий муносабатлар, ижтимоий фаолият, ижтимоийлашув, шахс, ижтимоий сиёсат, ижтимоий бошқарув* уларга тааллуқли.

Устун даражада ижтимоий иш назариясига тааллуқли бўлган, бироқ билимнинг бошқа соҳалари томонидан ҳам фойдаланиладиган тушунчалар ва тоифалар, масалан *руҳий-ижтимоий иш, ижтимоий реабилитация, оилавий келтирмоқчиликлар* иккинчи гуруҳни ташкил қилади.

Ижтимоий иш категориялари бўлган куйидаги категориялар учинчи гуруҳни ташкил қилади: *ижтимоий ходим, ижтимоий хизмат кўрсатиши, аниқ йўналтирилган ижтимоий ёрдам, ижтимоий қўллаб-қувватлаш.* «Ижтимоий иш асослари» курси учун муҳим бўлган баъзи тушунчалар ва тоифаларни кўриб чиқамиз.

Аҳолини *ижтимоий ҳимоя қилиши* деганда жамият ва унинг турли тузилмалари томонидан амалга ошириладиган макбул турмуш шарт-шароитларини таъминлайдиган, эҳтиёжларни қондирадиган ва инсоннинг ҳаёт таъминотини ва фаолиятини қўллаб-қувватлайдиган бир қанча тадбирлар тушунилади.

Ижтимоий таъминот инсоннинг фаровонлигини қўллаб-қувватлашга ёки яхшилашга қаратилган ижтимоий ташкилий фаолият ҳисобланади. Бу жуда кенг тушунча бўлиб, у бир қатор касбларга, шу жумладан, ижтимоий ишга дахлдор, бироқ у билан чекланиб қолмайди. Ушбу касблар соғлиқни сақлаш, таълим, дам олишни ташкил этиш, ижтимоий хавфсизликка алоқадор.

Ижтимоий хизмат кўрсатиши мураккаб ҳаётий вазиятга тушиб қолган фуқароларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, уларга ижтимоий-маиший, ижтимоий-ғиббий, руҳий-педагогик, ижтимоий-ҳуқуқий хизматлар кўрсатиш ва ёрдам бериш сифатида талқин қилинади. Аниқ йўналтирилганлик, қулайлик, ихтиёрлик, махфийлик, профилактик йўналганлик ижтимоий хизмат кўрсатишнинг асосий тамойиллари ҳисобланади.

Ижтимоий иш инсоннинг маданий, ижтимоий ва моддий турмуш даражасини таъминлаш мақсадида унга давлат томонидан ва нодавлат йўналишда ёрдам беришга, инсонга, оилага ёки гуруҳга якка тартибда ёрдам беришга йўналтирилган профессионал фаолиятнинг ўзига хос тури сифатида қаралиши мумкин. *Ижтимоий ходим* – бу ўзининг лавозими ва касб бурчи

оркали инсон, оила ёки гуруҳга улар муммоларини енгиб ўтишларида ижтимоий ёрдам берадиган инсондир.

Ижтимоий реабилитация деганда организм функцияларининг кескин бузилиши туфайли согликка зиён етиши, ижтимоий мақомнинг ўзгариши, девиант хулқ-атвор натижасида бузилган ёки индивид томонидан йўқотилган ижтимоий алоқалар ва муносабатларни тиклашга қаратилган бир қанча чора-тадбирлар тушунилади.

Ижтимоий хизматлар мураккаб вазиятни енгиб ўтиш ёки юмшатиш мақсадида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, унга кўмаклашиш, уни қўллаб-қувватлаш бўйича муайян функцияларни бажарадиган давлат ва нодавлат бошқарув органлари, тузилмалар ва ихтисослашган муассасалар мажмуидан иборат.

Аниқ йўналтирилган ижтимоий ёрдам курснинг муҳим тоифаси ҳисобланади. У ҳаётдаги муаммоларни ҳал этиш учун алоҳида шахсларга ёки аҳолининг алоҳида гуруҳларига ёрдам бериш, уларнинг ижтимоий мақомини ва тўлақонли ҳаётини фаолиятини қўллаб-қувватлашга чора-тадбирлар тизими сифатида тушунилади. Ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимининг миқдори ўта муҳтож бўлганда пул билан ёрдам бериш, натура орқали таъминлаш, мурувват ёрдами, ҳар хил хизматлар ва имтиёзлар, ёрдамнинг бошқа турлари аниқ йўналтирилган ёрдамнинг асосий турлари ва шакллари ҳисобланади.

Умумий оилавий ёки жон бошига ўртача тўғри келадиган даромаднинг паст даражаси, ҳаёт кечириш учун маблағларнинг йўқлиги, ёлғизлик ва ўзига ўзи хизмат кўрсатишга қодир эмаслик, табиий офатлар, ҳалокатлар, миллатлараро низолар натижасида моддий зарар кўриш ёки жисмоний шикастланиш ижтимоий ёрдам бериш мезонлари бўлиши мумкин. Ижтимоий ишнинг *қонунийлиги* энг муҳим, барқарор алоқалар ижтимоий ишнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Назарияда ҳам, амалиётда ҳам ижтимоий ишнинг самарадорлиги ушбу алоқаларни билишга боғлиқ.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, ижтимоий ишнинг қонунийлиги аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизимининг қарор топиши ва амал қилиши тенденцияси ўртача акс этиши орқали тақдим этилган¹. Жумладан, *давлатнинг ижтимоий сиёсати билан жамиятдаги ижтимоий ишнинг мазмун-моҳияти ўртасидаги ўзаро алоқа* асосий қонуният сифатида ажратиб кўрсатилади. Ижтимоий иш махсус касбий фаолият сифатида жорий этилгандан кейин у аҳолининг қатта гуруҳларига ёрдам беришдан мураккаб ҳаётини вазиятга тушиб қолган шахсларга, оилаларга ёрдам беришга йўналтиришга асосланади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг ишончли ижтимоий қафолатлари ва чора-тадбирларини таъминлаш Ўзбекистондаги бозор ислохотларининг барча босқичларида муфассал устуворлик ҳисобланади. Мустақиллик йилларида реал иқтисодий вазият, ресурслар ва имкониятлар ҳисобга олинган ҳолда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг янги механизми яратилди. Ислох

¹ Теория социальной работы. -- М.: Юристъ, 1998. С. 45.

килишнинг турли боскичларида ижтимоий сиёсатнинг ўз концепциясига амал қилинди. Бозор иктисодиётига ўтиш ислохотлари чуқурлашган сари аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш устуворликлари ўзгарди, тўғридан-тўғри пул тўловлари ва билвосита хизматлар шаклида давлат ислохотининг турли усуллари ва йўлларидан фойдаланилди. Аҳолини аниқ тарзда ҳимоя қилиш механизмини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича катта иш олиб борилди.

Ижтимоий ҳимоя мақсадлари билан ижтимоий ишнинг ривожланиши даражаси ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ижтимоий ишнинг бошқа қонуниятлари ҳисобланади. Жумладан, аҳолини ижтимоий муҳофаза қилишни яхшилаш, унинг Ўзбекистондаги самарадорлигини ошириш камтаъминланганликка барҳам бериш вазифасини ҳал қилиш, аҳолининг заиф қатламларини, хусусан, юзага келган ҳолатлар туфайли энг ижтимоий муҳофаза муктож қатламини, жумладан, ногиронлар, ёлғиз оналар, кекса кишиларни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни кучайтириш билан боғлиқ ҳолда ҳал этилди. Халқ менталитети ва турмуш тарзини ҳисобга олганда энг ижтимоий ҳимояланмаган оилаларга маҳалла кўмиталари орқали муайян ёрдам бериш энг мақбул шакл сифатида тақдим қилинади. Республика Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, бундай ёндашув аҳоли орасида кўп асрлик илдиз отган ва аҳолининг ижтимоий заиф қатламларини қўллаб-қувватлаш учун мўлжалланган маблағларнинг энг аниқ тарзда тақсимланишини таъминлайди¹.

Ижтимоий иш мақсадларини амалга ошириш самарадорлиги ҳам юқорида айтиб ўтилган қонуниятларга ва ҳали шакллантирилмаган қонуниятларга боғлиқ. Ҳар қандай ҳолатда ҳам ижтимоий иш қонуниятлари объектив хусусиятга эга, кишиларнинг иродаси ва хоҳиш-истагидан қатъи назар ўзини намоён этади. Ижтимоий ходим миқдор билан ҳамкорлигининг пировард натижасидан ўзаро манфаатдорлиги ижтимоий иш билан шуғулланадиган мутахассис ривожланиши учун катта аҳамиятга эга.

Амалий машғулотлар

1. Ижтимоий ишнинг объекти нима?
2. Ижтимоий иш субъекти нима?
3. Нима учун ижтимоий ишни яхлит тизим сифатида қараш мумкин?
4. Ижтимоий ходим фаолиятининг асосий йўналишларини очиб беринг.
5. Ижтимоий иш предмети ва объектини таърифлаб беринг.
6. Ижтимоий иш тамойилларининг асосий гуруҳларини айтиб беринг.
7. Ижтимоий иш тамойилларини таърифлаб беринг.

¹ И. Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт қафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.

4-МАВЗУ. ИЖТИМОЙ ИШ НАЗАРИЯСИ ВА МЕТОДЛАРИ

Ижтимоий иш назарияси. Ижтимоий йўналтирилган моделлар. Психологик йўналтирилган моделлар. Комплекс йўналтирилган моделлар. Ижтимоий ишнинг фанлараро хусусияти. Ижтимоий иш методлари.

Ижтимоий ишнинг асосий моделлари унинг турли хил мактаблари эволюциясини, ижтимоий иш мазмун-моҳиятида ва шаклларидаги ўзгаришларни акс эттиради. Ҳар бир модель назарий қоидаларга эга, инсон ва жамият тўғрисидаги турдаги фанлар билан боғлиқ, ижтимоий ишнинг муайян мазмунига эга.

Ижтимоий ишга бағишланган адабиётларда¹ унинг замонавий моделларини ижтимоий йўналтирилган, психик йўналтирилган ва комплекс йўналтирилган моделларга бўлиш анъанага айланган.

Унга энг кучли таъсир қилган ва таъсир кўрсатаётган турдош фанларга нисбатан ижтимоий иш соҳасидаги назарий ёндашувларнинг таҳлили бундай таснифлашнинг асоси ҳисобланади.

Ижтимоий йўналтирилган моделлар социологик концепциялар билан узвий боғлиқ, ижтимоий ривожланиш қонуниятларини билишга, жамиятни таркибий тузишга, унинг ижтимоий институтарининг ўзаро алоқаларига таянади.

Замонавий ижтимоий йўналтирилган моделлар орасида қуйидагилар кўпроқ танилди: экология назарияси («ҳаёт модели»); ижтимоий-радикал модель; тизимли модель.

Ижтимоий ишда ҳаёт модели категорияси *экология тизимлари назариясининг* асосий тушунчасига айланди. Ҳаёт модели одамларни борлиқнинг кўп қиррали шарт-шароитларига доимий равишда мослашиб борадиган ҳаёт фаолиятининг субъектлари сифатида қарайди, ҳаётнинг тизимлар (кишилар, уларнинг бирлашмалари) ўз муҳити билан яхши мувозанатни саклашга ҳаракат қилишлари керак. Ушбу нуқтаи назардан одамларнинг мослашувчанлик қобилиятларини кучайтириш, шунингдек уларнинг муҳитига таъсир қилиш ижтимоий ишнинг бош мақсади ҳисобланади. Тизимли экологик ёндашиш аҳолини ижтимоий таъминлаш ва қўллаб-қувватлаш тизими фаолиятини ташкил этишда кенг қўламда намоён бўлади.

Ижтимоий ишни назарий асослашнинг **ижтимоий-радикал модели** асосида инсон ҳуқуқи учун ҳаракат қилиш ётади. Мазкур ёндашув доирасида қуйидаги қоидалар эълон қилинади. Биринчидан, баъзи гуруҳлар (масалан, ёшлар, аёллар) **ижтимоий эксплуатация** қилинадиган гуруҳлар ҳисобланади. Иккинчидан, ҳукмрон иктисодий ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ушбу гуруҳларни маргиналлаштиради ва уларнинг ҳаётнинг имкониятларини камайтиради. Учинчидан, ижтимоий институтлар ўз шакли, қонунлари ва

¹ Теория и методология социальной работы. Учеб. пособ. для высш. учеб. завед. / Под ред. С.И.Григорьева - М.: Наука. - 1994; Ромм М.В., Ромм Т.А. Теория социальной работы. — Новосибирск, 1999; Социальная работа: Учеб. пособие/ Под общей ред. В.И. Курбатова - Ростов н/Д: Феникс, 2003.

бошқариш асосларини ўзгартирмагунинга қадар барча одамлар учун имкониятларнинг тенглигига эришиб бўлмайди.

Ижтимоий ишнинг катъий модели турли ижтимоий гуруҳлар вакиллари онгини ҳимоя қилиш ва ривожлантириш модели сифатида қурилади, унинг «ваколатлар бериш», ижтимоий адвокатура сингари шакллари асосланади. Ҳимоя қилиш ва «ваколатлар бериш» технологияси жабрланган, юз ўгирилган гуруҳларга қирадиган миқозларнинг ижтимоий қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган, боз устига ҳокимият тузилмаларининг таъсирини, синфий мансубликни ҳисобга олишга урғу берилади.

Тизимли модель. Қийин ҳаёт шароитига тушиб қолган одамлар ижтимоий тизимнинг ўзига хос элементлари ҳисобланади. Бинобарин, инсонни ижтимоий ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш муаммосини ҳал қилиш асосан тизимларни такомиллаштиришга ва ислох қилишга асосланиши керак. Мазкур нуқтан назардан ижтимоий ходимнинг вазифалари икки гуруҳга бўлинади: бир томондан, улар одамларнинг муаммоларини ҳал қилишда уларга ёрдам беришга қодир бўлган ташкилотлар ва идоралар фаолиятини тартибга солиш билан боғлиқ, бошқа томондан, ўзини ўзи тартибга соладиган тизим сифатида инсон салоҳиятини фаоллаштириш ҳақида сўз бормоқда.

Шундан келиб чиққан ҳолда, тизимлар назариясида иккита катта йўналишни ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар: асосан миқозга ёрдам беришга йўналтирилган функционализм ҳамда ижтимоий ходим ва миқоз ўртасида юзага келадиган ва миқознинг шахсий камол топишига кўмаклашадиган ижобий муносабатларга муҳим роль ўйнайдиган конструктивизм¹. Бунда ижтимоий иш яхлит тизим сифатида қаралади. Унинг элементлари автоном мавжуд бўлгани ҳолда бирмунча яхлитликни ҳосил қилади. Миқознинг ижтимоий муҳити шундай элементлардан бири ҳисобланади. Шу сабабли тизимлар назариясида экология модели деб номланган ижтимоий иш модели ажратиб кўрсатилади.

Ижтимоий ишнинг *психологик йўналтирилган модели* психологик билимларга, инсоннинг психологик мақоми ва камол топиши қонуниятлари ҳисобга олинишига таянади. Ушбу гуруҳ орасида психодинамик модель ва когнитив-бихевиорал моделни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Ижтимоий ишда *психодинамик модель* З. Фрейднинг классик психоанализ назарияси ғояларига бориб тақалади. Бунда гап психика тузилмаси тўғрисида, боланинг рухий камол топиши тўғрисида, рухий касалликлар ва уларни даволаш тўғрисида боради. Психоанализ назарияси яқка тартибда ижтимоий иш олиб боришнинг миқозни индивидуаллаштириш, юзага келган муаммоларни баҳолаш, унга ташхис қўйиш, ёрдамнинг терапевтик технологияларидан фойдаланиш сингари тамойилларига асос солди ва яқка тартибдаги ҳолатларни (*casework*) кўриб чиқишнинг асосига айланди.

¹ Гюнн Странд Хатчинсон, Сив Олтедал. Модели в социальной работе: из разных истоков -- к одному полю деятельности / Под редакцией Р. Н. Даниловой. = Архангельск: Изд-во Архангельской государственной медицинской академии, 1999.

Ижтимоий ишнинг психодинамик модели, биринчидан, мижознинг ички дунёсига таъсир этиш воситасида унинг хулқ-атвори, қарашлари, муносабатларини тузатишга ёрдам беради. Иккинчидан, мижознинг ижтимоий-иктисодий ҳолатини, унинг ижтимоий-иерархик гуруҳлар тизимидаги мақомини, асосийси алоқа қилинадиган гуруҳдаги муносабатлар динамикасини, мижознинг яшаш муҳитини ҳисобга олади. Учинчидан, аниқ ёрдам бериш жараёнида фойдали бўлиб чиқади.

Ижтимоий хизматлардан унга эҳтиёж сезадиган барчанинг фойдаланиши ижтимоий ишнинг *когнитив-бихевиориал моделининг* асосий тамойиларидан бири ҳисобланади. Ушбу модель инсоннинг кузатиладиган хулқ-атвориغا, унинг ижтимоий муҳитга нисбатан фаоллигига эътиборни қаратадиган ўрганиш назариясига асосланади. Ушбу назария нуқтаи назаридан инсонни ўргатиш йўли билан исталган тажрибани амалга ошириш мумкин.

Ижтимоий ходим олдида ҳалос бўлиш керак бўлган хулқ-атвори аниқлаш, хоҳланган янги хулқ-атвори аниқлаш ва инсон хулқ-атворини шакллантирадиган, уни мустаҳкамлаш имконини берадиган режимларини аниқлаш вазифаси туради. Мослашиш ёки ижтимоий хоҳланган хулқ-атворга риоя қилганда инсон «яхши ҳаётга» эриша оладиган муҳит яратилган тақдирда ушбу вазифаларни бажариш мумкин¹. Таъсир кўрсатиш эса шарт-шароитларни ўзгартиришга, саъй-ҳаракатнинг янги шакллари ўрганишга ва тажрибани тушунишга йўналтирилиши керак. Ҳам ижтимоий ходим, ҳам мижоз учун батафсил ишлаб чиқилган саъй-ҳаракатлар тизими ёрдамида технологик жиҳатдан бунга эришиш мумкин.

Ижтимоий ишнинг *комплекс йўналтирилган моделлари* биопсихо-ижтимоий мавжудот сифатида инсонни ҳимоя қилиш ва унинг ҳаётий кучларини қўллаб-қувватлаш муаммоларини яхлит кўришга қаратилади. Психологик ва социологик билимнинг интеграцияси асосига қурилган *ролли модел* ушбу моделга мисол бўла олади (Я. Морено, Ж.Г. Мид). Ушбу ёндашув, энг аввало, шахсни тушунишга асосланади, мижозни ўтган тажрибани ҳисобга олган ҳолда ўзини қандай тутиш ва қамол топишга ўргагади, ҳаётдаги ўз ўрни тўғрисида тасаввур уйғогади.

Кучли жиҳатлар ва ресурслар билан таъминлаш назарияси модели ўзгаришга ва ўз ресурсларини фаоллаштиришга ёрдам бериш учун инсоннинг кучли томонларидан фойдаланади, ижтимоий ходимга ҳамкор ролини беради, мижоз ва ижтимоий ходим ўртасидаги тўсиқни қамайтириш имконини беради, мижозлар ишлатадиган стигматизирланган терминологиядан фойдаланишнинг олдини олади.

Ижтимоий ишга назарий ёндашиш билан амалиёт ўртасидаги тафовутга қарамай, энг аввало, турли моделларнинг умумий хусусиятларини аниқлайди. Ижтимоий ишнинг у ёки бу назарий пойдевори ижтимоий иш мазмун-моҳиятига таъсир кўрсатади, ишончли ижобий натижалар бериши мумкин. Ижтимоий ходим ўз шахси ва амалиётининг ўзига хосликларини ҳисобга

¹ Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности – СПб: Питер, 2000, С. 358.

олган ҳолда ўзи амалга оширадиган ишга бошқалардан кўра кўпроқ қайси ёндашувлар мос келишини яхши билиши кераклиги бунинг асосий шарти ҳисобланади.

Ижтимоий иш методлари. Методлар ижтимоий иш олиб бориш имкони-ни берадиган қоидаларнинг тизимлаштирилган тўпламини ўз ичига олади. Қуйидагилар ижтимоий ҳимоя қилиш тизимида ижтимоий ишнинг асосий методлари ҳисобланади: *якка тартибда иш олиб бориш, гуруҳ билан ва жамоа (маҳалла)да иш олиб бориш.*

Ижтимоий ишнинг якка тартибдаги методи М. Ричмонд томонидан таклиф этилган ва XX аср бошида рухий таҳлилнинг ривожини билан узвий боғлиқ. Унинг моҳияти таянч бўлиш ва миқозни муаммони тушунишга ва ҳаётий вазиятга бардошли бўлишга ундаш асосида муаммоларни ҳал қилишдан иборат. Миқозни ижтимоий вазиятга мослаштиришга асосий урғу берилади.

Қуйидагилар *ижтимоий иш методлари* ҳисобланади: **шахсий ва оилавий шароитларда ижтимоий терапия** (шахсни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилиш, уни қуршаб турган муҳит нуқтани назаридан можароли вазиятларни ҳал қилиш). Якка тартибдаги иш методи айниқса, истиқболни аниқлашда, реалликка мослашишда, рухий зарбаларни енгиб ўтишда, коммутив билимларни қўллашда, ўзини англаб етишда қатъи саъия беради.

Миқознинг жисмоний ва маънавий кучларини ривожлантириш, ижтимоий ҳулқ-атворни шакллантириш учун унга ёрдам бериш ижтимоий иш *гуруҳли* методининг мақсади ҳисобланади. Ушбу мақсадга умумий аҳамиятли мақсадларга эришишда гуруҳ фаолиятини ва гуруҳ аъзоларининг ижтимоий фаоллигини ташкил этиш ёхуд интензив мулоқотда бўлиш орқали шахсий тажриба ва ўзини ўзи англаш соҳасини кенгайтириш ёхуд гуруҳнинг самарали ижодий фаолиятига жалб қилиш ҳисобига эришиш мумкин.

Турли (ёши, жинси, кизикишлари бўйича) гуруҳ билан ижтимоий иш олиб бориш. Гуруҳли ижтимоий иш методини амалга ошириш гуруҳнинг мақсадлари ва вазифаларига боғлиқ. Ижтимоий иш амалиётида турли гуруҳлар ажратиб кўрсатилади. Масалан, ўқувларни тиклаётган гуруҳлар, таълим гуруҳлари, ўзига ўзи ёрдам берадиган гуруҳлар ижтимоий-маданий гуруҳлар категориясини ташкил этади. Бундан ташқари, терапевтик гуруҳлар мавжуд бўлиб, уларнинг фаолияти турли муаммоларни ҳал қилишга қаратилган.

Жамоа бўлиб ижтимоий иш олиб бориш методи ижтимоий хизматлар ёки ижтимоий ходимнинг маҳаллий, минтақавий ёки умумдавлат даражасида турли ижтимоий гуруҳлар ва ташкилотларнинг вакиллари билан ўзаро ҳамкорлик қилишга асосланган. Жамоада, яшаш жойида ишлаш маҳаллада қулай ижтимоий-рухий ижтимоий хизматлар тармоғини ташкил этишни, жамоа алоқаларини мустаҳкамлаш, ўзаро ёрдам гуруҳларини ташкил этишни назарда тутади.

Маҳаллий жамоада ижтимоий алоқаларни ривожлантириш, аҳолининг фаровонлигини ошириш билан боғлиқ ижтимоий муаммоларни ишлаб чиқиш жамоада ижтимоий фаолият олиб боришнинг устувор вазифалари ҳисоб-

ланади. Ушбу вазифаларнинг бажарилиши асосий мақсадга эришишга, хусусан, жамоанинг камол топишини фаоллаштиришга ва унинг ҳаётий фаолияти моделларини яхшилашга қаратилган.

Сервиснинг қулайлиги, фаол ҳамкорлик, янги ташаббусларни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш, ҳаракатчанлик жамоада фаолият олиб боришнинг асосий тамойиллари ҳисобланади. Жамоада фаолият олиб бориш методини рўёбга чиқариш шакллари ҳар хил. Масалан, Швецияда бу ижтимоий режалаштириш, Буюк Британияда истикомат қилувчилар уюшмасини ташкил этиш, Ўзбекистонда ижтимоий ўзини ўзи бошқариш шакли бўлган маҳалла фаолиятидир.

Мамлакат фуқароларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш ва ижтимоий ҳимоя қилишда нодавлат сектор, шу жумладан, ижтимоий ўзини ўзи бошқариш ташкилотлари (маҳаллалар) тобора салмоқли ўрин тутмоқда. Маҳалла одамларнинг ижтимоий эҳтиёжларига чакконлик билан ва тезкор муносабат билдиради. Қуйидагилар Ўзбекистондаги ижтимоий ишнинг муҳим қисми ҳисобланади: непрофессионал ижтимоий иш билан шуғулланадиган кадрлар ва ташкилотлар мавжудлиги; мамлакатнинг бир қанча олий ўқув юртларида ижтимоий ходимлар тайёрланиши; ижтимоий ишни институтлаштирилганлиги.

Амалий вазифалар

1. Ижтимоий ишнинг ижтимоий йўналтирилган назариялари хусусиятларини айтиб беринг.

2. Ижтимоий ишнинг қайси назариялари ижтимоий йўналтирилган назарияларга тааллуқли. Жавобингизни асослаб беринг:

- психодинамик;
- ижтимоий-педагогик;
- тизимли;
- ролли;
- когнитив;
- бихевиористик;
- ижтимоий-радикал.

5-МАВЗУ. ИЖТИМОЙ ИШНИНГ СОЦИОЛОГИК АСОСЛАРИ

Ижтимоий ишнинг фанлараро алоқадорлик хусусияти. Назарий социология ва ижтимоий иш. Позитив йўналиш. Функционализм. Бихевиоризм. Рамзий интеракционизм. Девиациянинг социологик концепцияси. Таълим муаммолари нуқтан назаридан социология ва ижтимоий иш. Социологик тадқиқотлар ижтимоий ишни билиш воситаси сифатида.

Ижтимоий ишнинг фанлараро хусусияти. Ижтимоий иш – илмий таъминлашда фанлараро хусусиятга эга бўлган касб. Бу, миждозга ёрдам бериш мақсадида ижтимоий ходим бошқа мутахассислар – врач, педагог, психолог, социолог билан ҳамкорлик қилиш тармоғини шакллантириш демакдир. Бошқа томондан, ижтимоий ходим профессионал базавий тайёргарлик туфайли кўплаб касбларнинг асосий кўникмалари ва малакаларини эгаллаб олган универсал мутахассис ҳисобланади.

Инсон ва жамият муаммоларини ўрганишда фанлараро алоқадорлик ижтимоий ишнинг бошқа ижтимоий фанлар билан, хусусан, социология билан ўзаро ҳамкорлигида айниқса яққол намоён бўлади. Ижтимоий иш ва социология ўртасида умумийлик у ўз назарияларигагина эмас, балки социология фани классикларининг жамият ва инсон тўғрисидаги асос бўлувчи ғояларига таянишидан иборат. Социология ҳам ижтимоий ходимни касбий-назарий тайёрлашда, ҳам унинг амалий фаолиятида муҳим ўрин тутди. Умуман жамиятни, ижтимоий муносабатларнинг барча турларини ўрганар экан, социология ижтимоий ходимларга жамият ва ижтимоий заиф ҳимояланган гуруҳлар ўзида нимани ифода этишини тушуниш имконини беради.

Мазкур муаммо бўйича эълон қилинган адабиётларни таҳлил қилиш ва умумлаштириш социологиянинг ижтимоий ишга таъсирининг қуйидаги асосий йўналишларини белгилаш имконини беради. Булар: методологик, назарий, таълим ва амалий йўналишлар¹.

Назарий социология ва ижтимоий иш. Социология ва ижтимоий иш ўртасидаги ўзаро яқин алоқа икки илмий фаннинг объекти ва ўрганиш предметини, уларнинг функциялари ва вазифаларини кўриб чиқишда назарий жиҳатдан яққол намоён бўлади. Жумладан, кўнчилик олимлар умуман жамиятни, ижтимоий муносабатларнинг барча турларини ўрганар экан, социология, энг аввало, ижтимоий жараёнларнинг ижтимоий жиҳатларини, ижтимоий ходимларни, сўзнинг тор маъносида ижтимоий муносабатларни тадқиқ қилишга сафарбар этилганига эътиборни қаратиши бежиз эмас. Ушбу ижтимоий муносабатлар одамларнинг ҳаёт фаолияти билан бевосита боғлиқ. Одамлар ўртасидаги ижтимоий алоқалар табиатини, одамларнинг ўзаро бир-бирларига мослашиши қонунларини тушунишга интилиш социологик билиш учун ҳосдир. Сўз ижтимоий ҳаётнинг ўзига хос «пойдевор кўювчиларини» ўрганиш ҳақида бормоқда, сўнгра улардан алоҳида ижтимоий тузилмалар тузилади.

Социология у ёки бу кичик тизим ичида юз бераётган жараёнларни (оила социологияси, ёшлар социологияси, девиант ҳулқ-атвор социологияси ва ҳоказоларни) уларнинг умуман жамият билан алоқаси нуқтаи назаридан ўрганади. Бошқача айтганда, хусусий ижтимоий ходисаларни жамиятга

¹ Основы социальной работы. – М.: Инфра-М, 1997; Павленок П.Д. Социологические методы и техника изучения проблем социальной работы. – М., 1995; Социология для социальной работы. – М.: Магистр-Пресс, 2002; Теория и методология социальной работы. – М.: Наука, 1994; Теория социальной работы. – М.: Юристъ, 1998 и др.

тегишли деб ҳисоблаш юз беради. Америкалик социолог Т. Парсонс социологик ёндашувнинг ушбу ўзига хослигига эътиборни қаратиб, социология бошқа фанлардан фаркли ўларок ижтимоий тизимлар, умуман жамиятнинг «интеграцияга алоқадор тузилмаларини ва жараёнларини ўрганеди» деб қайд этади¹.

Мана шу туфайли жамият, аниқроғи, интеграцияга урғу бериш социологик таҳлилда алоҳида ижтимоий жараёнларда юз бераётган мазмуннинг белгилловчиси сифатида намоён бўлади. Агар социолог оилани ўрганаётган бўлса, оиланинг барпо бўлиши, унинг камол топиши, мавжуд бўлиши, мустаҳкамланиши, бузилишига олиб келадиган ижтимоий онг ва хулқ-атворнинг барча жиҳатлари уни қизиқтиради. Шу мақсадда одатда оила қуришга интилаётган ёшларнинг мотивлари, йўл-йўриқлари, кадриятли йўналишлари, истаклари ҳамда оилада эр-хотин муносабатининг барча мураккаб жиҳатлари ўрганилади. Ижтимоий мавжуд бўлиши субъектив ёки объектив сабабларга кўра мураккаблашган ёки бузилган, оила сифатида мавжуд бўлиши эса хавф остида қолган оилалар ижтимоий ишнинг асосий объектлари ҳисобланади. Ёшларни ўрганар экан, социолог ижтимоийлашувнинг хусусиятлари, онг ва хулқ-атвор, изчиллик ва катта авлод билан ўзаро муносабат жараёни сингари жиҳатларни ажратиб кўрсатади. Ижтимоий ходимни ёшларнинг ҳуқуқларини, меҳнат ва иш билан таъминлаш соҳасидаги қафолатларни таъминлаш, ҳаётий йўлнинг олдиндан белгиланганлигига асосланган ижтимоийлашувнинг анъанавий шакллари бузилиши қизиқтиради.

Юқорида таъкидланганидек, доимий ёрдамга муҳтож бўлган, қийин ҳаётий вазиятга тушиб қолган барча кишилар ижтимоий иш объекти ҳисобланади. Ҳатто кенг талқин қилинганда ҳам ижтимоий иш объекти социология объектдан фарк қилади, чунки ижтимоий ҳимояга, қўллаб-қувватлаш ва ёрдамга муҳтож объект ҳақида сўз бормоқда.

Ёндашувлардаги тафовутга қарамай, социологиянинг ижтимоий иш билан алоқаси яққол кўриниб турибди, бу эса биринчисининг иккинчисига нисбатан *методологик аҳамияти* ҳақида сўз юритиш имконини беради. Ушбу жиҳат ҳар икки фан томонидан ўрганилаётган ходисаларнинг мазмун-моҳияти ва контекстини таҳлил қилишда айниқса яққол намоён бўлади. Социология ҳам, ижтимоий иш ҳам барча нарсани *одамлар манфаатлари, уларнинг эҳтиёжлари, орзу-истаклари, нималарга устулик бериши ва қайфиятлари* нуктаи назаридан ўрганеди. Социолог ва ижтимоий ходим сиёсат ёки таълим, демография ёки геронтология муаммоларига ижтимоий мавжудот сифатида одамларнинг манфаатлари, уларнинг мотивлари ва орзу-истаклари призмаси орқали назар ташлайди.

Шундай қилиб, фан сифатида ижтимоий иш ва социология объектларининг мос келиши ва мос келмаслиги кузатилади. Агар ижтимоий иш торроқ

¹ Американская социология. Перспективы, проблемы, методы. – М.: 1972. – С. 364.

маънода олиб қаралса ва агар у ёки бу фан объектлари аҳоли гуруҳларини ўрганиш ҳисобга олинган ҳолда киёсланса, социология анча кенгдир¹.

Ушбу фанларнинг предметини талқин қилишда ҳам иккала фанни тушунишдаги тафовутлар кузатилади. Ушбу фарқланиш асосан бу тафовут социология ва ижтимоий иш қонуниятларига таъриф беришдан иборат. Социология фан сифатида ижтимоий иш қонуниятларига нисбатан фундаменталроқ бўлган қонуниятларни ўрганади.

Социология фани қонуниятларининг фундаментал хусусияти ҳар хил социологик концепциялар, мактаблар ва оқимларда яққол намоён бўлмоқда. Бу жиҳатдан назарий социология ижтимоий ишга нисбатан методология ҳисобланади. Бундан ташқари, ижтимоий ишда назарий билимларнинг катта қисми социологик назариялардан келиб чиққан.

О. Конт, Ж.С. Милл ва Г. Спенсер асос солган социологиядаги классик *позитивистик йўналиш* одатда ижтимоий ишда энг кенг тарқалган ва эътиборли йўналишлар сирасига киради. Жамият тўғрисида мавҳум мулоҳазалардан воч кечиш, табиий-илмий назариялар сингари ишончли ва аҳамиятли бўлиши керак бўлган «ижобий» ижтимоий назарияни яратишга интилиш социологияда позитивизмнинг асосий мақсади ҳисобланади². Шу муносабат билан классик позитивизм курук муҳокамага асосланган назариябозликка кузатиш методларини, ижтимоий жараёнлар таҳлилининг киёсий тарихий-социологик методини қарши қўйишга интилади.

Тадқиқот амалиёти сифатида ижтимоий ишда позитивистик ёндашув ҳозирги вақтда социоломларнинг ижтимоий ишнинг у ёки бу концепцияларига амал қилишга эмас, балки ишончли, аниқ билимга таянишга интилишида намоён бўлмоқда. Бу маънода позитив социология ижтимоий иш назарияси ва амалиётнинг эмпирик асосларидан бирини ташкил қилади. Позитив социология имкониятларининг чекланганлиги эса ижтимоий ёрдамга муҳтож миқдорлар билан руҳий-ижтимоий ва тизимли-функционал иш олиб бориш асосларини тушуниш учун назарий асосларнинг етарли эмаслигида намоён бўлади³.

Социология бугунги кунда ижтимоий ишнинг кўпроқ асосан тузилмавий ижтимоий иш деб аталадиган назарияларига интилади. Ижтимоий иш замонавий назарияларининг катта қисми функционализм, ижтимоий низо, бихивеоризм, рамзий интеракционизмнинг социологик концепцияларидан келиб чиққан.

Функционализм ва унинг турлари социологияда классик социологик парадигмалар сирасига киради. Социолог-функционалистлар, энг аввало, америкалик социолог Роберт Мертон умуман жамият ва унинг алоҳида қисмлари узвий алоқага эга бўлиб, бу уларнинг функциялари билан мустаҳкамланади, деган нуқтаи назарни илгари суради. Бошқача сўзлар билан

¹ Основы социальной работы. – М.: Инфра-М, 1997. – С. 53.

² Современная западная социология. – М.: Политиздат, 1990. – С. 265.

³ Теория и методология социальной работы. – М.: Наука, 1994. – С. 116.

айтганда, жамиятда барча нарса бир-бири билан узвий боғлиқ ва чамбарчас алоқадор. Функционалистлар айнан мана шу сабабли социологик ҳолатларнинг ички мазмуни ҳақида мушоҳада юритиш ўрнига ҳолатлар ва объектлар билан боғлиқ реал, кузатиладиган ва текшириладиган оқибатларни шунчаки кўриб чиқиш керак, деб ҳисоблайди. Функциялар уларда, оқибатларда ўзини намोён қилади.

Функционал таҳлил фақат стандартлаштирилган объектларни кўриб чиқишга асосланади. Такрорланадиган ва намунавий ижтимоий ходисалар (ижтимоий роллар, институтлашган объектлар, ижтимоий жараёнлар, ижтимоий назорат воситалари, ижтимоий тузилмалар ва ҳоказолар), яъни муайян барқарорликда такрорланадиган ва тизимли кўриб чиқишга олиб келадиган ходисалар кўриб чиқишнинг функционал объектига айланиши мумкин.

Бу жиҳатдан ижтимоий иш, биринчидан, ўзига хос тарзда социумнинг унга хос бўлган тарзда яхлитлигини, бардошлилигини таъминлайдиган ижтимоий ақл муносабатлари умумийроқ тизимнинг бир қисми сифатида қаралади. Иккинчидан, ижтимоий ишнинг ўзи умумий тизим сифатида жамият билан ўзаро алоқага эга бўлибгина қолмай, балки ўзининг ички ривожланиш мантиғига, мазкур аниқ ҳолатда муайян яхлитликка эга бўлган ижтимоий алоқаларнинг тегишли муассасалари тизими сифатида тасаввур қилинади.

Гарчи ижтимоий ишда фан сифатида ижтимоий муаммоларни аниқлашнинг самарали методларини ва ҳал қилиш технологияларини, экспертларнинг ижтимоий баҳоси тартиб-таъмилини ишлаб чиқиш, ижтимоий ишнинг мавжуд шакллари, методлари таҳлили ва унинг ташкилий тузилмасини лойиҳалаштириш сингари амалий вазифалар мавжуд бўлмаса ҳам юқоридагиларнинг барчаси ижтимоий иш назарияси учун муҳим муаммолардир.

Социологияда *функционал ёндашувнинг* ўзига хослиги умуман жамият ва унинг алоҳида қисмлари ўзаро мустаҳкам алоқадорликда эканлигида, бу уларнинг функциялари билан мустаҳкамланишидан иборат. «Функционаллик» тушунчаси.

Мертон томонидан социологик таҳлилнинг бош ифодаси сифатида қаралади. Бунда у функционал таҳлилнинг учта асосий постулатини ажратиб кўрсатади. Булар: 1) жамиятнинг функционал бирлиги постулати (барча функцияларнинг уйғунлиги); 2) универсаллик постулати (барча ижтимоий ходисалар функционал ҳисобланади); 3) мажбурийлик постулати (барча функциялар зарур).

Америкалик социолог Р. Мертон мазкур тизимнинг ўзини ўзи тартибга солишга ёки унинг муҳитга мослашишига хизмат қиладиган кузатиладиган оқибатларни функциялар деб ҳисоблаш зарур деб таъкидлайди. Бир вақтнинг ўзида ушбу тизимнинг ўзини ўзи тартибга солишини ёки унинг муҳитга мослашишини заифлаштирадиган кузатиладиган оқибатларни дисфункция деб ҳисоблаш керак.

Функционализмнинг яққол ва латент (яширин) функциялар, уларнинг анланганлиги ва анланмаганлиги ҳақидаги қоидалари, алоҳида тизимлар-

нинг яхлитлиги ва бардошлилиги муаммоллари тахлили ижтимоий иш учун муҳим ҳисобланади. Функционализм баъзан ижтимоий ходим дуч келадиган катта ҳажмдаги ахборотда таянч нуктани топишга ёрдам берадиган методологик қондалар ва назарий кўрсатмалар тўпламини тақлиф қилади. Функционализмнинг соддалиги ва аниқлиги, исбот қилувчанлиги у ёки бу ижтимоий ходисанинг тахҳисини аниқ белгилаш имконини беради.

Албатта, функционал тахҳилнинг умумий аҳамиятини мутлақлаштирмаслик керак. Бирок функционализм тушунчасининг мазмуни методологик асослардан иборат. Бу ҳам амалий, ҳам назарий нуктаи назардан муҳимдир. Жумладан, ижтимоий иш муассасалари ва ижтимоий ходимлар функцияларини кўриб чиқаётиб тадқиқотчи функционализм ғояларига суяниб ролларни, функционал мажбуриятларни ва аниқ шарт-шароитларда уларни амалга ошириш имкониятларини тизимлашириши мумкин.

Тузилмавий функционализм ижтимоий иш назариясида катта аҳамиятга эга. Америкалик социолог Т. Парсонснинг жамиятнинг тизимли қурилиши тамойили тузилмавий функционализм шаклланишига асос бўлди. Парсонснинг фикрича, ижтимоий тизим ўзини ўзи қўллаб-қувватлаши ва ўзини ўзи тартибга солиш қобилияти туфайли барқарордир, буни ўз навбатида, ижтимоий функцияларнинг ривожланиши ва такомиллашиши тақозо этади.

Ижтимоий тизимлар интеграцияси ва барқарорлиги табиати, ижтимоий ўзаро муносабатлар, ижтимоий тузила, ижтимоий саъй-ҳаракатлар Т. Парсонснинг «Ижтимоий тизим» деб номланган асосий китоби диққат марказида туради. Парсонга кўра, ижтимоий тенгликка уларнинг барчаси учун умумий бўлган ва асосий куч ролини ўйнайдиган, ижтимоий тузум ва ижтимоий тизим функцияси бирлигини сафарбар қиладиган норматив-маданий стандартлар орқали ҳагги-ҳаракатлар мотивлари интеграцияси, ролларнинг уйғунлаштирилиши орқали эришилади.

Парсонснинг назарий постулатлари ҳам катта, ҳам кичик ижтимоий тизимнинг асосий қулфати сифатида ижтимоий патология ва дезинтеграцияга қарши оғоҳлантиришни ўзида ифодалайди. Уларнинг барчаси қуйидаги тўрт асосий функциялар тўпламига, яъни мослашиш, мақсадга эришиш, интеграция, намунани сақлаб қолишга (AGIL) эга. Ушбу умумий тузилмавий-функционал тармок Парсонс томонидан барча ижтимоий ходисаларга, шу жумладан, микро- ва макродаражада, яъни алоҳида шахслар, кичик ҳам-жамиятлар, жамоалар, умуман жамият даражасида боғлиқ қилиб қўйилади.

Ижтимоий иш соҳасида тадқиқот олиб бориш учун бу муҳим аҳамиятга эга, чунки гуруҳдаги инсонни белгилаш, онла сингари кичик гуруҳларни тадқиқ қилиш имконини берибгина қолмай, балки ижтимоий ишни унинг ташкилий, тузилмавий хусусиятлари, шунингдек ижтимоий терапия билан шуғулланадиган ижтимоий ходимларнинг муайян гуруҳлари билан биргаликда кўриб чиқиш имконини беради.

Социологияда жамиятни ва инсоннинг ижтимоий аҳамиятли ҳуқуқ-атворини тушунтириш учун ҳайвонлар ҳуқуқ-атворини тадқиқ қилиш сифатида

тушуниладиган *бихевиористик* йўналиш ижтимоий ишда шахсни объектив кузатиш методи билан боғлиқ. Ижтимоий ишда мижознинг ижтимоий хулқи муаммолари ва аниқ қайд қилинадиган, уни аниқ изоҳловчи омиллар бихевиоризм учун таҳлил объектига айланмоқда.

Замонавий бихевиоризмнинг кўзга кўринган вакили А.У. Стаатс бихевиоризм инсон ва жамиятни ўрганувчи барча фанлар бирлигини таъминлашга кодир ва хулқ-атвор, ўрганиш, шахс, ижтимоий интеракциянинг биологик механизмлари назариясини ўз ичига олган билимларнинг етти даражаси иерархик тизимини ифодалайди деб ҳисоблайди¹.

Бихевиоризмнинг ижтимоий ишга татбиқ этилиши кўп жиҳатдан инсонни ўрганишнинг ҳолисона методларига йўналтирилганлиги, жалб этувчанлиги ҳамда инсон хулқ-атвори ва ўзаро муносабатларининг кўплаб реал жиҳатлари у томонидан очиб берилганлиги билан изоҳланади. Бихевиоризм ижтимоий муаммоларни таҳлил қилишда, ижтимоий вазиятнинг омиллари ўртасида узил-кесил боғлиқлик аниқланадиган ижтимоий жараёнларни моделлаштиришда анча махсулдор бўлиб чиқмоқда. Бундан ташқари, эмпирик ижтимоий ишда аниқ шарт-шароитларда кириш ва чиқишда ахборот изоморф корреляцияланган ҳолда инсонга «қора кутича» сифатида ёндашишга йўл кўйилади.

Рамзий интеракционизм одатда ижтимоий бихевиоризм варианты сифатида таснифланади. Социологияда ушбу йўналишнинг асосчиси америкалик социолог Ж.Г. Мид ўзининг назарий мулоҳазаларида жамиятни кишиларнинг хулқ-атвори тамойилларини кўриб чиқиш йўли билангина тушунтириш мумкин, деб ҳисоблайди. «Рамзий» термини ушбу социологик мактаб ҳаракат қиладиган шахслар («актёрлар») ўзаро муносабатга – интеракцияга киришганда маъно юклаган «мазмун»га урғу беришини билдиради. Исталган саъй-ҳаракат ёки хулқ-атвор иш кўрадиган субъект ўз хатти-ҳаракатига юклайдиган мазмун асосидагина юз беради. Устига барча ушбу аҳамиятли жиҳатлар умумий ижтимоий рамзлардан келиб чиқади.

Жамият қуриладиган кўрсатиб ўтилган рамзлар фақат одамларнинг ўзаро ҳамкорлигида туғилади. Инсон доимо «кўзгуга» қарайди, бошқа кишилар ва уларнинг мазкур одам хақидаги фикрлари мана шундай «кўзгу» вазифасини бажаради.

Саъй-ҳаракатлар жараёнида одамлар доимо турлича талкин қиладилар, ўзлари учун рамзларнинг маъноларини тушунтирадилар, уларни ўзларига чамалаб кўрадилар. Бу жараён инсоннинг ўзига хослигини яратади ҳамда ўзаро муносабатларнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Агар икки одам бирор нарсани ҳар хил тушунса, у ҳолда улар ўртасида асл муносабат юз бераётган воқеалар маъносини бир хил тушунган тақдирдагина ўрнатилиши мумкин.

Рамзий интеракционизмнинг назарий конструкциялари айниқса Буюк Британияда машҳур ва жамоаларда ижтимоий иш олиб бориш амалиётида кенг қўлланилади.

¹ Современная американская социология. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – С.106.

Назарий йўналишлар орасида ижтимоий дезорганизация жараёни сифатида *девиациянинг социологик таълиши* муҳим ўринни эгаллайди. XIX-аср охири – XX-аср бошларида Э. Дюркгейм ўзига замондош бўлган саноати ривожланган жамият аъзоларида жамоа туйғуси йўқолганини, шунингдек унда индивидуализм ва дезинтеграция ўсганини кайд этган эди. Дюркгейм томонидан амалга оширилган катта статистик материални умумлаштиришга ва бутун бир социологик методикалари тўпламидан фойдаланишга асосланган ўз жонига касд қилишни тадқиқот этиши унга ижтимоий ҳамдардлик ва унинг аномалияси, айтайлик *аномия* сингари феноменни ифодалаб бериш имконини берди. Бунда у хулқ-атворни рухий бошқариш заифлашиши, асосий ижтимоий институтларнинг самарасиз фаолияти, ижтимоий низолар билан ифодаланадиган ҳолатни тушунган эди. Кейинчалик аномия назариясини Р. Мертон ривожлангирди.

Анъанавий алоқаларнинг бузилиш жараёни 1887 йилда социологияда *таҳлилий мактабнинг* кўзга кўринган вакилларида бири Ф. Теннис томонидан таҳлил қилинди. У жамиятни ижтимоий ҳамкорлик сифатида кўриб чиқиб, ижтимоий жараёнларнинг турли жиҳатларини таҳлил қилди (ҳокимлик ва бўйсунуш, мусобакалашиш, низо, расм-русум ва ҳоказо). Унинг фикрича, жамоа қариндошлик ва дўстлик ришталарини ўз ичига олади, рационал эмас, балки оқилона ироданинг бирлиги билан ифодаланadi. Жамиятга индивидларнинг механик алоқаси, рационал ирода, ўзбошимчалик хосдир.

Социологик фикрлаш тарихига қисқа назар ташлаш ижтимоий ишнинг замонавий назарияларининг катта қисми у ёки бу хусусиятга эга бўлган социологик концепциялардан ҳосил бўлгани ҳақидаги хулосага келиш имконини беради. Социологиянинг назарий концепциялари янги шароитларда ижтимоий ишнинг турли концепцияларини замонавий англаш, синов амалиётини баҳолаш, ижтимоий ходимларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш муаммолари учун тобора муҳимроқ роль ўйнамоқда. Социологияга йўналтирилган назариялар ва ижтимоий ишнинг моделлари, самарадорликни баҳолаш амалиёти тўғрисида китобнинг тегишли бўлимларида сўз юритилади.

Таълим муаммолари нуқтаи назардан социология ва ижтимоий иш.

Ижтимоий ишнинг социология билан алоқаси таълим дастурлари нуқтаи назардан кузатилади. Узок йиллар социология АҚШ ва Англияда ижтимоий иш билан бир хил деб қаралди. Бирок илмий фан сифатида эмас, балки амалий фаолият сифатида бир хил деб қаралди, амалий социология йўналишларидан бири ҳисобланди. АҚШнинг кўпчилик йирик университетларида социология факультетларида ижтимоий ходимлар тайёрланди. Факат 60-йиллар охирида фаолиятнинг икки соҳаси узил-кесил иккига ажралди¹.

Ҳозирги вақтда, юқорида таъкидланганидек, ижтимоий иш деганда профессионал соҳа тушунилади. Ушбу соҳада социологик ва психологик тамойиллар ёрдамида ижтимоий ва шахсий ноҳушликни англатадиган муаммолар ҳал қилинади. Икки фаннинг бўлинишига қарамай, ижтимоий иш

¹ Кравченко А. И. Социология: справочное пособие. – М.: Московский лицей, 1996. – С.111.

ва социология ўртасида доимо алокалар давом этади. Социологиянинг кўпчилик факультетлари ижтимоий иш бўлимини очади ва ижтимоий фаолият бўйича курсларни киритади.

Ўзбекистонда «Ижтимоий иш назарияси» олий ўқув юртларида социологларни тайёрлаш тизимида муҳим фанлардан бири ҳисобланади. Мазкур ўқув фанини ўрганиш бўлғуси социологларни ижтимоий жараёнларнинг илмий таҳлили ҳамда методологияси билан қуроллантириш, аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатадиган хизматларнинг энг мақбул ташкилий тузилмалари, фаолиятининг мазмун-моҳияти, шакллари ва методларини мақбул танлаш имконини беради.

Ўзбекистон миллий университети социологларига бир неча йил мобайнида ўқитадиган ўқув курсининг мақсади талабаларга ижтимоий ишнинг назарий асослари тўғрисидаги билимларни беришдан, ёрдамга муҳтож бўлган фуқароларнинг турли тоифалари билан ижтимоий ишни ташкил этишнинг амалий малакаси ва кўникмасини сингдиришдан иборат.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон миллий университети ижтимоий-сиёсий фанлар факультетининг социология кафедраси базасида ҳамда Тошкент давлат маданият институтида «ижтимоий иш» мутахассислигини очишга тайёргарлик кўрилмоқда. Таъкидлаш лозимки, ижтимоий иш бўйича курсни ишлаб чиқиш ва синовдан ўтказиш лойиҳаси иштирокчиларининг кўпчилиги янги мутахассислик очилишида ташаббус кўрсатган олий ўқув юртлари ўқитувчилари ҳисобланади.

Ижтимоий ходимларни умумий тайёрлаш доирасида бошқа социология фанлари давлат таълим стандартлари базавий ўқув режасида «ижтимоий иш» мутахассислиги бўйича тақдим этилган. Социология ўқув фани сифатида умумкасбий фанлар туркумига киритилади. Социология бир нечта маҳсус, факультетив курслар сифатида тақдим этилади. Булар: ёшлар социологияси, оила социологияси, жиноят социологияси, турмуш социологияси ва бошқалар. Бундан ташқари, «Ижтимоий иш менежменти», «Конфликтология» ва «Маданият социологияси» сингари умумкасбий ўқув фанларида ҳам социологик мазмун мавжуд.

Ижтимоий иш бўйича таълим дастурларида инсон ва жамият ҳаётини тизимли кўришга мойил бўлган социологик назариялар (функционализм, тузилмавий-функционал таҳлил ва бошқалар) устунлик қилади. Социология ва ижтимоий иш назарияси билиш ва мазмун жиҳатидан бир-бирига яқин бўлганлиги учун таълим-ўқитиш жиҳатидан ҳам боғлиқдир. Ушбу фанлар ахборотнинг умумий монографик, тарихий, статистик, демографик, социологик, фалсафий, ҳуқуқий манбаларидан, илмий ва илмий-методик асарлардан, шунингдек ахборот тўплаш ва уни қайта ишлаш методларининг катта қисмидан фойдаланади¹.

Социологик тадқиқотлар ижтимоий ишни билиш воситаси сифатида. Ижтимоий ишга алоҳида, хусусий ижтимоий жараёнлар, ижтимоий ишнинг

¹ Теория и методология социальной работы. – М.: Наука, 1994. – С.122.

алохида турлари, ижтимоий гуруҳлар ва улар ривожланиши қонуниятлари ҳақида билимлар берадиган махсус социологик назариялар (ёки ўрта даражадаги назариялар) ҳар хил ижтимоий фанлар вакилларининг ўзаро бир-бирини тушуниши ва яқинлашишини кучайтиришда муҳим йўналиш ҳисобланади.

Эмпирик тадқиқотлар социологик билимнинг алохида даражаси ҳисобланади. Ижтимоий ходим эмпирик социологик тадқиқотлар доирасида ишлаб чиқиладиган билимлар, тавсияларга ва ижтимоий лойиҳаларга таянади.

Замонавий социологиянинг ҳар хил вариантларда қўлланиладиган турли-туман эмпирик методлари мавжуд. Қуйидагилар асосий методлар ҳисобланади: ахборотнинг (ҳужжатнинг) ёзма манбалари таҳлили; кузатиш; сўров методлари. Ижтимоий ишга татбиқан ушбу методлар ҳам комплекс ҳолда, ҳам турлича ролларда бўлиши мумкин. Ҳужжатлар (шахсий кундаликлар, мактублар, таржимаи ҳоллар) таҳлили кузатишлар (стандартлаштирилган ёки киритилган) билан қўшиб олиб борилиши мумкин. Жумладан, хавф-хатар гуруҳига мансуб вакиллардан бўлган мижозларнинг ижтимоий таржиман ҳолини ёзишда одатда социологияда доимо қўлланиладиган интервью, сўровномалар, архив ҳужжатлари, таржимаи ҳоллар маълумотларидан ва ахборот тўплашнинг бошқа манбалари ва методларидан фойдаланилади. Ижтимоий иш муаммоларига доир тадқиқотларда кўпинча шу йўлдан борилади.

Киритилган кузатиш методи ўзида тадқиқотчини ўрганилаётган инсоннинг табиий йўл-йўриқлари оламига чуқур кириб бориш усулини ифодалайди. Бунда махсус экспериментал шарт-шароитлар яратилмайди, балки атрофдаги оламни идрок қилиш учун объектнинг табиий йўл-йўриқлари билан бирга унинг кундалик ҳаётини таҳлил қилиш учун фойдаланилади. Кузатиш методидан фойдаланганда тадқиқотчининг ўзига, унинг ўзи ўрганаётган одамлар билан алоқа ўрнатиш қобилиятига, тинглаш ва эшитиш қобилиятига, унинг коммуникатив маълумотларига катта аҳамият берилади.

«Кейс-стади» (case study) сифатли тадқиқот олиб боришнинг кенг тарқалган методи ҳисобланади. Бу термин инглиз тилидан таржима қилганда ҳолатни ўрганишни англатади. Машҳур англиялик «кэйс-стади» тадқиқотчиси Роберт Йен унга стратегия сифатида қуйидаги таърифни беради: бу «эмпирик тадқиқот бўлиб, реал мавжудлиги нуқтан назаридан маълум феноменни ўрганади, феномен ва нуқтан назар ўртасидаги чегаралар аниқ эмас ва ахборотнинг кўплаб турли-туман манбаларидан фойдаланади»¹.

Келтирилган таъриф, биринчидан, исталган ижтимоий феномен реал мавжуд контекстда ўрганилишини англатди. Иккинчидан, ахборот манбаларининг кўплиги фойдаланилаётган методларнинг кўплигини англатади. Булар: кузатиш, интервью, ҳужжатлар ва ёзувлардан фойдаланиш. «Кэйс-стади»да сўровномалар, стандарт тестлар, ижтимоий йўл-йўриқларни ўлчаш шкаллари, ҳаёт тарихи, ролли ва имитацион ўйинлардан фойдаланиш мумкин.

Ижтимоий ходимлар кўпинча сўров методидан фойдаланади (интервью шаклидаги). Бу одамларнинг субъектив дунёси, хусусан, мотивлари, йўл-

¹ Jin R.K. Case-study Research: Design and Methods. Sage Publication Inc. USA, 1989. – P.50.

йўриқлари, йўналишлари ва мойилликлари тўғрисида ахборот олишнинг энг кенг тарқалган усули ҳисобланади. Сўров ҳам алоҳида шахсларнинг, ҳам ижтимоий гуруҳларнинг деярли исталган субъектив ҳолатини аниқлаш учун чексиз ҳаётий вазиятларни моделлаштириш имконини беради. Унинг кузатиш методидан (табiiй шароитларда хулқ-атворнинг узок кайд этилиши зарурати), шу жумладан киритилган кузатишдан, ҳужжатларни таҳлил қилиш методидан (билим, ҳужжат муаллифининг бовоситаланган фикридан) устунлиги айнан мана шундан иборат.

Ҳар қандай ҳолатда профессионал тайёргарликда, айниқса соф социология фанларинигина эмас, балки жамиятшунослик, статистика, информатиканинг бошқа соҳаларини ҳам ўз ичига оладиган ижтимоий ишда жиддий профессионал тайёргарликни талаб қиладиган эмпирик методларни эгаллаш зарур.

Сифатли эмпирик тадқиқотлар олиб боришда муқобил гипотезаларни шакллантириш жараёни, уларни ўтказиш учун зарур маълумотларни ва синов ўтказиш қоидаларини излаш сифатида социологик тадқиқот дастурларини ишлаб чиқиш муҳим роль ўйнайди. Дастурда концептуал қоидалар белгилангандан ва у ёки бу вазифаларни ҳал қилиш йўллари ва усуллари аниқлангандан кейин тадқиқот методикасини ишлаб чиқишга, сўровнома саволларини тузишга киришиш керак. Бироқ амалиётда кўпинча, аксинча иш кўрилади: иш методикадан, хусусан сўровномалар тузишдан бошланади, сўнгра баъзи бир назарий англаб етиш босқичидан ўтилади – бунинг учун олинган материаллар доирасида саволлар ва хатти-ҳаракатлар зарур, яъни бирламчи социологик ахборот, респондентлар жавоблари таҳлили тизими ишлаб чиқилади¹.

Янги маҳсус «Ижтимоий иш социологияси» курсини ўрганиш социология ва ижтимоий иш соҳасидаги замонавий мутахассис учун муҳим нарсага айланди. У ижтимоий соҳа ва бошқарув муассасаларида ишлайдиганлар ҳамда аҳолининг ижтимоий маърифатпарварлигини ошириш учун ҳам муҳимдир.

Социологиянинг ижтимоий иш назарияси билан ўзаро алоқасини таҳлил қилиш ижтимоий иш соҳаси мутахассисига, ушбу фаолиятни бошқаришда унга яқин бўлган социологик назарияларга таяниши кераклиги ҳақида хулоса чиқариш имконини беради. Бундан ташқари, турли муассасаларда онлага ёрдам бериш, соғлиқни сақлаш, таълим, иш билан таъминлаш соҳасида ишлаш сингари муҳим йўналишлар бўйича ижтимоий ёрдам ташкилотчилари ишининг ўзига хослиги ижтимоий ишда ва социологияда тадқиқотлар маълумотларидан комплекс фойдаланишни талаб қилади.

¹ Ғаниева М. Жамоатчилик фикрини ўрганиш механизмини такомиллаштириш муаммолари // Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ўрганиш ва шакллантиришнинг долзарб муаммолари. – Тошкент: Ижтимоий фикр, 2003. 52-б.

«ИЖТИМОЙ ИШ АСОСЛАРИ» МАВЗУСИ БЎЙИЧА МУРАББИЙЛАР УЧУН МЕТОДИК ТАВСИЯЛАР

«Ижтимоий ишга кириш» мавзуси

Семинарнинг мақсади:

- Ўзбекистон жамияти ривожланишининг ҳозирги босқичида ижтимоий иш муаммоларининг долзарблигини ёритиш;
- Хайр-эҳсоннинг ижтимоий ишдан фарқ қиладиган хусусиятларини кўриб чиқиш;
- Сўзнинг кенг ва тор маъносида ижтимоий иш таърифини бериш;
- курснинг мазмуни ва тузилмасини ёритиш.

Бу мавзу биринчи мавзу, шу сабабли янги ўқув предметида ва умуман ижтимоий ишга қизиқиш уйғотиш унинг **вазифасига** қиради.

Асосий тушунчалар. Хайр-эҳсон, миллий-давлат манфаатлари, жамият, ислоҳ қилиш, бирдамлик, ижтимоий иш, ижтимоий таъминот, филантропия.

Машғулот тури: маъруза

Машғулотнинг бошланиши. Ўқув курси ёки тренингнинг мақсад ва вазифаларини қисқача таништириш. Мураббийни гуруҳ билан таништириш. Гуруҳни ташкил этиш. гуруҳ билан ишлаш қоидаларини қабул қилиш.

Шахсий камол топиш учун машқлар. «Танишув» машқи.

Муҳокама. Машғулотдан сўнг рефлексия. Машқни амалий қўллаш бўйича маълумот бериш.

Ахборот блоқи.

1. Барчага керак бўлган фан (ёки «Ижтимоий иш» нима учун керак).
2. Ижтимоий ишнинг келиб чиқиши тарихидан.
3. Бозор муносабатларига ўтиш шароитларида ижтимоий муаммоларнинг кескинлашиши.
4. Ўзбекистонда ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш тажрибаси.

Амалиёт. «Танишув» машқи (ролли ўйин), «Қоғозлардаги саволлар» машғулоти.

Муҳокама. Машғулотдан сўнг рефлексия, мазкур машғулотни амалда қўллаш тўғрисида ахборот бериш. Саволларга жавоблар.

Ўтилган мавзунини мустақкамлаш учун саволлар:

1. Ижтимоий иш нима учун керак?
2. Ижтимоий иш диний хайр-эҳсондан нимаси билан ажралиб туради?
3. Нима учун бугунги кунда ижтимоий ишнинг аҳамияти ортиб бормокда?
4. Ижтимоий ишга бўлган эҳтиёж, унинг аҳамияти нималардан иборат?

Ишни яқунлаш. Яқун чиқариш, кейинги ишга истаклар билдириш: кейинги мавзу; машғулот тури; машғулот ўтказиш учун талаб қилинадиган материал.

Вазифалар ва машқлар

Қуйидаги мавзу бўйича кичик асар, эссе ёзиш:

1. «Ижтимоий иш» семинаридан нималарни кутмоқдасиз?
2. Сиз шахсан ўз ҳаётингизда ижтимоий ёрдам ва қўллаб-қувватлашнинг қайси турларига дуч келганлигингизни айтиб беринг.
3. Маҳаллангизда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича қандай ишлар олиб борилади?

«Ижтимоий ишни ривожлантириш» мавзуси

Машғулотнинг мақсади: ижтимоий ишнинг келиб чиқиши ва ривожланиш жараёнини тадқиқ қилишнинг қуйидаги асосий йўналишларини ёритиб бериш: хронологик, миллий, муаммоли, шахслантирилган.

Машғулотнинг тури: муаммоли маъруза.

Асосий тушунчалар. Аниқ йўналтирилганлик, ялпи фаровон давлат, мухожирлар, профессионаллаштириш, ижтимоий ҳимоя, ижтимоий ёрдам, ижтимоий ташхис, ижтимоий хизмат кўрсатиш, ижтимоий муаммолар, ижтимоий иш.

Ишнинг бошланиши. Саломлашиш ва иш муҳитини яратиш, гуруҳларни жипслаштириш, шахсий ўзаро муносабатларни ва хоҳиш-истакларни аниқлаш. Семинарнинг мақсади ва вазифаларини ифодалаш.

1. Хронологик йўналиш социология ривожланишининг макон-замонда умумий кечишини очиқ беради. Ижтимоий ишнинг ривожланиши тарихий йўлини даврлаштириш, даврлаштиришни асослаш марказий масалалар ҳисобланади.

2. Миллий йўналиш ижтимоий ишнинг ҳар хил мактабларини, ушбу мактабларнинг тарихи, анъаналари ва миллий ўзига хос хусусиятларида илдиз отган омилларни очиқ беради.

3. Муаммоли йўналиш ижтимоий ишни ижтимоий амалиёт илгари сурадиган муайян ижтимоий муаммоларни ривожлантириш ва ҳал этиш нуктаи назаридан қараш ҳамда ижтимоий ишнинг тарихан мавжуд бўлиши, уни хайрия ишидан касбга айлантиришнинг асосий хусусиятларини очиб бериш имконини беради.

4. Шахслантирилган йўналиш олимларни биографик таҳлил қилиш, уларни ўз ўтмишдошларига таккослаганда қандай янгилик берганликлари тўғрисидаги маълумотлар орқали ижтимоий ишнинг ғоялари ва тушунчалари шаклланиши жараёнини кўрсатиб бериш имконини беради.

Шахсий улғайиш учун машқ. «Энг муҳими» машқи. Талабаларга ижтимоий иш келиб чиқишининг энг муҳим тарихий шарт-шароитларини таърифлаб бериш таклиф қилинади. **Машқнинг мақсади** талабаларни танкидий фикрлашга фаол жалб қилишдан иборат.

Муҳокама. Машқдан сўнг рефлексия, мавзунинг асосий муаммоларини аниқлаш.

Ахборот блоки:

- Ижтимоий ишни фаолият тури сифатида келиб чиқишининг тарихий асосларини ёритиб бериш;
- Ижтимоий ишнинг касб сифатида Ғарбий Европада ва Америкада қарор топишини ўрганиш;
- XX асрда ижтимоий ишнинг ривожланишини очиб бериш;
- Ўзбекистонда ижтимоий ишнинг қарор топиш жараёнини таҳлил қилиш.

Амалиёт.

1. Ижтимоий иш классиклари асарларидан иккита парча ўқиш. Ушбу муаллифлар томонидан ижтимоий иш методини тушунишдаги тафовутларни аниқлашни таклиф қилиш.

2. Бирор-бир ижтимоий хизмат фаолияти тўғрисида газеталардан парча ўқиш. Мақоланинг ижобий ва салбий томонларини, муаммоларни аниқлаш.

Муҳокама. Машқдан сўнг рефлексия.

Мавзунинг мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Ижтимоий иш назариясини ривожлантиришга бўлган эҳтиёж нима билан изоҳланади?

2. Ижтимоий иш ривожланишининг асосий тарихий босқичларини айтиб беринг.

3. XIX асрнинг иккинчи ярим йиллигида инсон ижтимоий ва индивидуал ҳаётининг қайси реалликлари профессионал ижтимоий ходимларни оммавий тайёрлаш кенг тармоқ отишига, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, «заиф» ижтимоий гуруҳларни қўллаб-қувватлаш муаммоларини илмий тадқиқ қилишни кенгайтиришга олиб келди?

4. Мэри Ричмонд ижтимоий ишдаги қайси йўналишнинг вакили ҳисобланади?

5. «Умумий ижтимоий фаровонликка асосланган жамият» концепцияси ўзида нимани ифода этади?

6. АҚШда ижтимоий ёрдам ва ҳимоя тизимининг асосий хусусиятлари нималардан иборат?

7. Россияда ижтимоий иш қарор топиши тарихи ҳақида нималарни биласиз?

8. Ўзбекистонда ижтимоий ёрдам ривожланишининг замонавий босқичи қандай хусусиятларга эга?

1. Ишни яқунлаш. **Семинарнинг яқунини чиқариш.** Уй вазифаси.

Кичик гуруҳлардаги амалий машғулотларнинг бирида орттирилган тажриба билан танишиш ва аҳолига ижтимоий ёрдам кўрсатадиган туман хизмати моделини ишлаб чиқиш тавсия этилади.

Мақсад: аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш хизматининг назарий моделини ишлаб чиқиш.

Семинар қатнашчилари куйидаги топширикни бажаради: аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш туман хизматининг амалдаги моделини таърифлаш ва таҳлил қилиш (идоравий бўйсунуш, мақсадлари, вазифалари, тузилмаси, моҳияти, иш шакллари ва методлари; кадрлар билан таъминлаш, меҳнатга ҳақ тўлаш, ҳужжатлаштириш ва бошқалар); аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича назарий муаллифлик модели ва тавсияларни ишлаб чиқиш ва таърифлаш.

«Ижтимоий ишнинг моҳияти ва ўзига хослиги» мавзуси

Машғулотнинг мақсади: профессионал фаолият ва фаннинг принципиал жиҳатдан янги тури сифатида ижтимоий ишнинг моҳиятини муҳокама қилиш ва уни институтлаштириш асосларини кўриб чиқиш.

Асосий тушунчалар. Давлат таълим стандарти, девиация, деликвент, ижтимоий депривация, ижтимоий институт, институтлаштириш, ижтимоий ишнинг қонуниятлари, ижтимоий иш категориялари, кластер танлов, миқоз, ижтимоий иш методологияси, фан, касб, ижтимоий хизматлар, ижтимоий ходим, ижтимоий ишни бошқариш.

Ишнинг бошланиши. Саломлашиш ва иш муҳитини яратиш, гуруҳни жипслаштириш, машғулот моҳиятини тушунтириб бериш, муаммони ифодалаш, у ёки бу методдан фойдаланиб, кичик гуруҳларни ташкил этиш.

Машиқ. Кичик гуруҳлардаги семинар қатнашчиларига ижтимоий ишнинг виртуал тасвирини катта қоғозда тасвирлаб беришни таклиф қилиш. Расм-

ларни осиб қўйиш ва маърузачилар гуруҳидан саралаб олинганлардан улар хақида сўзлаб беришни сўраш.

Семинар қатнашчиларидан ижтимоий ходим касби хақидаги ўз фикрини айтиб беришни, касбни таърифлаб беришга ҳаракат қилишни сўраш. Уларни ўқув тахтасига ёзиш.

Ахборот блоки. Ижтимоий ходим касби таърифини ўқиб бериш. Касбларга ажратишни таҳлил қилишга турлича ёндашувларни кўриб чиқиш. Профессионаллашувни ижобий жараён сифатида кўриб чиқиш.

Муҳокама. Семинар қатнашчиларидан матнда ажратиб кўрсатилган ижтимоий ходим касби белгиларини аниқлашни илтимос қилиш. Аудиториянинг хусусиятига нима мос келганини аниқлаш.

Муҳокамадан сўнг мураббий иштирокчилар айтмаган белгиларни рўйхатга киритади ва уларнинг маъносини тушунтириб беради. Мураббий иштирокчиларга тўрт-бешта энг муҳим белгилар билан кифояланиб, дафтарда ҳар бир белги учун расм чизишни таклиф қилади («пиктограмма» методикаси).

Машқ.

1. Ҳар бир кичик гуруҳ уч дақиқа ичида янги ижтимоий «фанни» ўйлаб топсин. Бу зарарли одатлар хақидаги «одатшунослик» фани ёки шкафлар хақидаги «шкафшунослик» фани бўлиши мумкин. Иштирокчилардан улар ўйлаб топган фан қонуниятларини айтиб беришни сўраш.

2. Кластер. Ижтимоий ишнинг фан сифатидаги ўзига хос белгиларини айтиб беришни иштирокчилардан илтимос қилиш.

Ахборот блоки. Фанни аниқлаш. Ижтимоий ишнинг фан сифатидаги қонуниятлари. Ижтимоий иш фанлар тизимида. Ижтимоий фаолият ўқув фани сифатида. Ижтимоий ишни институтлаштириш.

Муҳокама. Алоқаларни аниқлаш, бўйсунувчи, категорияли шарҳлаш. Рефлексия.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун савол ва топшириқлар.

1. Нима учун ижтимоий иш фаолиятнинг алоҳида тури ҳисобланади?
2. Ижтимоий ишга бўлган эҳтиёж, унинг аҳамияти нималардан иборат?
3. Ижтимоий ходим фаолиятининг асосий йўналишларини очиб беринг.
4. Ижтимоий ишнинг ҳар бир элементига (қисмига) мазмунли таъриф беринг.
5. Ижтимоий ишнинг илмий машғулоти соҳаси сифатида юзага келишининг асосий омиллари ва шартлари нималардан иборат?

Ишни якунлаш. Машғулот якунини чиқариш. Кейинги машғулот учун кириш шархи, машғулот тури, машғулот ўтказиш учун талаб этиладиган материаллар.

Уй вазифаси. Ижтимоий ходим касал, одамови, кўркок болалар тарбияланаётган оилаларга қандай ёрдам кўрсатиши мумкинлиги ҳақида эссе ёзиш.

«Ижтимоий иш касб сифатида» мавзуси бўйича амалий машғулотларнинг бирида шаҳар ижтимоий хизматлари вакиллари, ижтимоий соҳа раҳбарлари билан учрашув ва суҳбат ўтказиш тавсия этилади.

«Ижтимоий иш объекти ва предмети» мавзуси

Машғулотнинг мақсади: тизимли таҳлилнинг асосий категориялари билан танишиш; ижтимоий ишни тизим сифатида ўрганиш; ижтимоий ишнинг объекти, субъекти, предмети, асосий мақсади, мазмуни ва асосий тамойилларини муҳокама қилиш.

Асосий тушунчалар. Ижтимоийликнинг ўзаро алоқаси, ижтимоий иш қонуниятлари, тамойиллари, ижтимоий иш предмети, объекти, ижтимоий ишда тизимли таҳлил ва ёндашиш, ижтимоий ишнинг мазмуни ва воситалари, ижтимоий тизим, ижтимоий иш субъекти, ижтимоий иш даражалари.

Ишнинг бошланиши. Саломлашиш ва иш муҳитини яратиш, гуруҳларни жипслаштириш, машғулот моҳиятини тушунтириб бериш, муаммоларни ифодалалаш, у ёки бу методдан фойдаланиб, кичик гуруҳларни ташкил этиш.

Ақлий ҳужум.

1. Иштирокчилардан дастлаб яқка тартибда, сўнгра гуруҳ бўлиб тизимли таҳлил ҳақида, шунингдек ижтимоий тизимни ҳосил қиладиган қисмлар ҳақида нималарни билишини ёзиб беришини сўраш.

2. Ўқув тахтасига тизимли таҳлилга тегишли барча нарсани билдирадиган б/бх (биламан, билишни хоҳлайман) жадвалини ёзиш.

Ахборот блоки. Ёзилганларни тушуниб олиш, саволлар тузиш, ифодалаш. Мураббийнинг янги ахбороти.

Рефлексия (чигал ёзиш).

Амалий машғулот.

1. Ижтимоий иш тақдироти.

Ижтимоий иш тўғрисида матнлар таҳлили:

- Гуруҳда ажратилган матнни ўқиш;
- Ҳошияларга белги қўйиш:
 - «+» қўшиламан
 - «?» аниқлаштиришни талаб қилади

«-» қўшилмайман

«!» аччиқланиш

- Гуруҳ нутқларини тайёрлаш

2. Иштирокчиларга жадвални тўлдиришни таклиф қилиш: чап устунда «ижтимоий иш» касби ихтисослиги, ўнг устунда ушбу ихтисосликнинг инсонга қўядиган талаблари ёзилади.

Ҳар бир гуруҳ иштирокчилари ўқитувчи билан биргаликда ушбу мавзу билан боғлиқ барча масалаларни муҳокама қилиб, жадвални тўлдиради. Шундан сўнг ҳар бир гуруҳ икки талабани танлаб олади, уларга мос келадиган ихтисосликни аниқлайди, ушбу ихтисосликнинг ўзига хосликларини таърифлаб беради, ушбу ихтисосликнинг ўзига хос хусусиятларини ифодалаб беради, танлаган талабаларнинг ўзига хос хусусиятларини тавсифлайди ва ихтисослик тўғри танланганини исботлайди.

Ахборот блоқи. Ижтимоий иш объекти ва субъекти. Ижтимоий иш предмети. Ижтимоий ишнинг аниқ ва латент функциялари. Профессионал танлаш. Ижтимоий ишнинг асосий тамойиллари.

Мавзунини мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Тизимли ёндашувнинг моҳияти нимадан иборат?
2. Ижтимоий ишнинг тизимли белгилари нималардан иборат?
3. «Ижтимоий иш миждози» терминининг маъноси нима?
4. «Ижтимоий иш объекти» тушунчасига нима қиради?
5. Ижтимоий иш предмети нима?
6. Ижтимоий иш тамойилларининг асосий гуруҳларини айтинг.
7. Ижтимоий иш тамойилларини таърифлаб беринг.
8. «Ижтимоий иш асослари» курсининг муҳим тушунчаларининг ўзига хослиги нимада?
9. Ижтимоий ходим учун қандай қўникмалар зарур?

Ишни яқунлаш. Машғулот яқунини чиқариш. Кейинги машғулот учун кириш шарҳи, машғулот тури, машғулот ўтказиш учун талаб этилган материаллар.

Амалий машғулотларнинг бирида «Ижтимоий иш тамойилларини қанчалик тушунаман» машқини бажариш тавсия этилади.

Иштирокчилар 4–5 кишилиқ гуруҳларга бўлинади ва биргаликда ижтимоий иш тамойилларини рамзий тасвирлаб берадиган расмларни яратади. Ҳар бир гуруҳ ўзи қилган иш натижаларини, жумладан, нафақат тушунтиришлар ва изоҳларга қизилган расмларни, балки бирор-бир тамойилни тасвирлайдиган кичик сахна асарини бошқа гуруҳларга тақдим этади. Қолган гуруҳлар сахнада қайси тамойил ақс этганини топишлари керак.

«Ижтимоий ишнинг социологик асослари» мавзуси

Машғулотнинг мақсади: ижтимоий ишнинг фанлараро хусусиятини кўриб чиқиш; назарияда, таълим, шунингдек амалий тадқиқотлар нуқтаи назаридан социология ва ижтимоий ишнинг ўзаро алоқаси.

Асосий тушунчалар. Сўровнома, аномия, бихиверноризм, девиант хулқ, интервью, метод, методика, методология, кузатиш, сўров, позитивизм, социологик тадқиқот дастури, функционализм.

Ишнинг бошланиши. Саломлашиш ва иш муҳитини яратиш, гуруҳларни жипслаштириш, машғулот мазмунини тушунтириб бериш, муаммоларни ифодалаш, у ёки бу методикадан фойдаланиб, кичик гуруҳлар ташкил этиш.

Чигал ёзди машки. Турли рангдаги карточкалар (ёпишқок нарсалар) тарқатиш, чапда ўтиргандан кўз, юз ифодасини тасвирлаб беришини сўраш. Сўнгра карточкаларни алмашиш.

«График ташкилотчи» машки. «Сизнингча, ижтимоий ишда социологиянинг ўрни нима билан ифодалангани?» деган саволни гуруҳга бериш. Ҳар бир талаба ўз гуруҳида фикр билдириши керак. Сўнгра ҳар бир гуруҳ аъзоларидан бири социология ва ижтимоий иш ўзаро ҳамкорлигининг асосий соҳаларини тасвирлаб берадиган схемани ўқув тахтасига ёзди.

Ахборот блоки. Ўқитувчи ижтимоий ишни ташкил этишда социологиянинг ролини асослаб беради; социологиянинг ижтимоий ходимларни тайёрлашга ва қайта тайёрлашга, уларнинг малакасини оширишига таъсирини кўриб чиқади; ижтимоий муаммо бўйича эмпирик тадқиқотлар тайёрлаш ва ўтказиш методикасининг ўзига хосликларига тўхталиб ўтади.

Амалий машғулот. Гуруҳ аъзолари ўртасида ижтимоий ишнинг социологик методларини тақсимлаб бериш. Унинг хусусиятлари ва амалга ошириш қоидалари тўғрисида қисқача хабар тайёрлаш. Сўзлаб бераётган вақтда ушбу методларни ўз гуруҳида «ижро этиш» мумкин. Натижада гуруҳ аъзоларини қуйидаги турли ижтимоий кўрсаткичлар бўйича таснифлаш мумкин: ижтимоий келиб чиқиши, онланинг бир аъзосига тўғри келадиган даромад, врачга мурожаатлар сони, касалликлар хусусияти ва хоказолар; гуруҳнинг ҳар бир аъзоси уйкуга, ўқишга, бўш вақтга, ишга, овқатланишга ва бошқа нарсага сарфлайдиган ўртача вақтни ҳисоблаш.

Муҳокама. Машқдан кейин рефлексия, амалда қўллаш тўғрисида, юз бериши мумкин бўлган кийинчиликлар ва машқ тизими тўғрисида ахборот бериш.

Мавзуни мустаҳкамлаш учун саволлар:

1. Фан сифатида социология ва ижтимоий иш объектлари ва предметларини таккосланг.
2. Ижтимоий ишнинг социологияга қандай таъсир бор деб ўйлайсиз?
3. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг амалий вазифаларини хал қилиш учун социология ва ижтимоий иш соҳасидаги билимларнинг бир-бирига туташиб кетишининг асосий мазмуни нималардан иборат?
4. Ижтимоий иш бўйича мутахассисни социологик тайёрлашга қўйилган талаблар нималардан иборат?
5. Ижтимоий иш муаммосини ўрганиш учун қандай методологик ва методик усулларни ўрганиш мақсадга мувофиқ?
6. Ижтимоий иш муаммоларининг сизга маълум бўлган социологик тадқиқотларини таҳлил қилинг.

Уй вазифаси. Иш билан таъминлаш муаммоси бозор иктисодиётида бозор ислохотларини амалга ошираётган Ўзбекистон учун етарлича долзарбдир. Ҳар қандай ижтимоий институт сингари бозор ижобий ва салбий жиҳатларга эга. Бозор – ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи воситалардан биридир ва товар ишлаб чиқариш мавжуд экан бозорсиз ҳеч нарса қилиб бўлмайди. Бирок бозор иктисодиётига ўтиш ишсизлик даражасининг ўсишига, тенгсизликка, жамиятда табақаланишнинг кучайишига олиб келди.

Иштирокчиларга қуйидаги саволларга жавоб бериб, кичик тадқиқот ўтказишни таклиф қилиш:

7. *Ҳозирги босқичда Ўзбекистонда иш билан таъминлашнинг асосий ижтимоий-иқтисодий муаммолари нималардан иборат? Ишсизлик нима ва унинг асосий шакллари нималардан иборат? Аҳолини иш билан таъминлаш соҳасида давлат сиёсатининг асосий йўналишлари нималарда намоён бўлади? Ишсизликни камайтириш учун маҳаллий ҳокимият органлари, корхоналар ва муассасалар раҳбарлари нималар қиляпти? Иш билан таъминлаш хизмати тизими ва вазифалари нималардан иборат? Сиз яшаётган ерда иш билан таъминлаш хизматларининг ўзига хослиги нималардан иборат?*

Ишни яқунлаш. Иш куни якунини чиқариш. Ўтилган босқич рефлексияси ва кейинги ишларга тилаклар билдириш.

ҚЎЛЛАНМАНING АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАРИ

Аниқ йўналтирилган ижтимоий ёрдам – ҳаётдаги кийинчиликларнинг олдини олиш ёки юмшатиш учун мухтож шахсларга ёки аҳоли гуруҳларига уларнинг ижтимоий макомини ва тўлақонли ҳаёт фаолиятини қўллаб-қувватлаш учун ёрдам беришга доир чора-тадбирлар тизими.

Сўровнома – сўровноманинг ўзида қўрсатилган коидаларга кўра сўралаётганлар томонидан мустақил равишда тўлдирилаётган сўров varaғи.

Аномия – хулқ-атворнинг қадриятли-норматив тартибга солувчилари амал қилиши заифлашган, бу эса ижтимоий тартибсизликка, ижтимоий институтлар нормал фаолиятининг бузилишига, ижтимоий кескинликнинг ўсишига олиб келадиган ижтимоий тизим ҳолати.

Камбағаллик – инсон даромадларининг энг паст даражадан кам ҳолати.

Хайр-эҳсон – шафқатга ва бошқаларга яхшилик қилиш хоҳишига асосланган ночорларга беғараз моддий ёрдам. Хусусий шахслар, ташкилотлар ва давлат томонидан кўрсатилиши мумкин.

Ижтимоий ўзаро муносабатлар – одамларнинг бир-бирлари онгига ва хулқ-атворига ўзаро таъсири жараёни бўлиб, унда ўзаро қелишилган саъй-ҳаракат олиб борилади, шу туфайли ижтимоий гуруҳ (ташкилотлар) нормал фаолият олиб бора олади.

Ялли фаровонлик давлати – (ижтимоий давлат, инглизчада – welfare state) – ҳар бир фуқаронинг муносиб ҳаёт кечирини таъминлашга, ижтимоий ҳимоя қилишга интиладиган давлат.

Девиянт (меъёрдан четга чиқадиган хулқ-атвор) – жамиятда (ижтимоий гуруҳда) қабул қилинган хулқ-атвор нормалари ва қоидаларига мос келмайдиган ижтимоий хулқ-атвор типиди. Одатда, девиянт хулқ-атвор гуруҳга етказиладиган зарар даражасига қараб расмий ёки норасмий санкциялар шаклида гуруҳ томонидан назорат қилинади.

Девияция – гуруҳ меъёрларидан четга чиқадиган хулқ сифатида қараладиган ва яққаланишга, даволашга, тузатишга ёки қоида бузувчини жазолашга олиб келадиган хулқ-атвор.

Деликвент – меъёрдан четга чиқадиган хулқ-атвори энг ёмон намоён бўлишидан жиноий жазога олиб келадиган субъект.

Ижтимоий депривация (лотинчадан – йўқотиш, бирор нарсадан маҳрум бўлиш) – шахс ёки гуруҳ томонидан асосий ҳаётий эҳтиёжларни қондириш имкониятларидан маҳрум бўлишнинг ёки бундай имкониятлар қисқаришининг ҳис этилиши, англаниши.

Интервью – тадқиқот дастурида назарда тутилган саволларга жавоб олиш аниқ бўлган мақсадни кўзлаган суҳбат.

Муҳожирлар – бир давлатнинг бошқа давлат ҳудудига доимий яшаш учун ёки узоқ вақтга кўчиб ўтган фуқаролари.

Ижтимоий институт – одамларнинг биргаликдаги фаолиятини ташкил этишнинг барқарор юзага келган тарихий шакллари. Жамият ўзида ижтимоий институтлар тизимини ифодалайди. Жамиятда барча мавжуд муносабатлар ушбу тизимда ўз аксини топади.

Институтлаштириш – ҳатти-ҳаракатларнинг барқарор қадриятли-норматив намуналари шакллантириладиган жараён. Унинг воситасида ижтимоий гуруҳлар фаолияти интеграциялашади ва мувофиқлаштирилади.

Кластер танлов – аҳоли гуруҳларини муайян белгиларга кўра таснифлаш усули.

Мижоз – ижтимоий ходим хизматларига мурожаат қиладиган киши.

Коллеж – олий ёки ўрта ўқув юрти, илмий муассаса, Буюк Британия, АҚШ ва баъзи бошқа мамлакатларда коллежлар кўпинча олий ўқув юрти сифатида университетлар таркибига киради.

Метод – маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилишнинг асосий усули.

Алоҳида ҳолатни ўрганиши усули – алоҳида олинган бир, бироқ вакиллари бўлган объектида бирор-бир ижтимоий ҳодисани чуқур тадқиқ қилиш.

Методика – метод билан боғлиқ махсус усуллар мажмуи, шу жумладан хусусий операциялар, уларнинг изчиллиги ва ўзаро алоқаси.

Методология – ижтимоий жараёнларни ўрганишнинг умумилмий воситалари.

Кўзатиши – тадқиқотчи томонидан юз берган воқеалар ва шарт-шароитларни тўғридан-тўғри ва бевосита рўйхатдан ўтказиш йўли билан бирламчи ижтимоий ахборотни тўплаш методи.

Сўров – одамларнинг аниқ бир гуруҳига саволлар билан мурожаат қилиш воситасида бирламчи ахборотни тўплаш методи.

Социологик тадқиқот дастури – тартиб-таомил қоидаларини, шунингдек гипотезани текшириш учун операцияларнинг мантикий изчиллигини кўрсатган ҳолда мўлжалланаётган иш ва тадқиқот гипотезаларининг асосий мақсадларига мувофиқ назарий-методик асосларни (умумий концепция) баён қилиш.

Предмет, объект – ижтимоий ҳимоя ва ижтимоий ёрдам тизими амал қилишининг асосий тенденцияларини ақс эттирувчи қонуниятлар, тамойиллар ва концепциялар тизими ижтимоий иш назарияси ва амалиёти предмети ҳисобланади. Аҳолининг заиф ҳимоя қилинган қатламлари ижтимоий иш объекти ҳисобланади.

Касб – техник ва интеллектуал даражаси юқорилиги билан тавсифланган ўрта синф вакиллари машғулоти.

Ижтимоий тизим – норматив йўналишга эга бўлган кўплаб актёрларнинг (иштирок этувчи шахсларнинг), яъни умумий нормалар ва қадриятлар асосида иш юритадиган актёрларнинг ижтимоий ўзаро муносабати тизими. Ижтимоий тизим унда тузилма-позициялар ўртасида уларга хос бўлган ролли функциялар билан бирга барқарор муносабатлар шаклланган пайтдан бошлаб барқарор ва мустаҳкам бўлади.

Ижтимоий ҳимоя давлат томонидан қонуний белгиланган ижтимоий қафолатларнинг тамойиллари, методлари, шахс, аҳоли гуруҳларининг мақбул ҳаёт шароитларини таъминлайдиган тадбирлар ва муассасалар тизими.

Ижтимоий таъминот инсоннинг фаровонлигини қўллаб-қувватлашга ва яхшилашга қаратилган ижтимоий ташкил этилган фаолият ҳисобланади.

Ижтимоий хизмат кўрсатиши – ижтимоий хизматлар томонидан ижтимоий қўллаб-қувватлаш, ижтимоий-маиший хизматлар, ижтимоий-тиббий, рухий-педагогик, ижтимоий-ҳуқуқий хизматлар ва моддий ёрдам кўрсатиш, шу жумладан, ҳаётида мураккаб вазиятга тушиб қолган фуқароларни ижтимоий мослаштириш ва реабилитация қилиш.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш – кафолатланган минимал етарли ҳаёт шароитларини таъминлаш, инсон мавжуд бўлишининг ҳаёт таъминоти ва фаолиятини қўллаб-қувватлаш бўйича жамият ва унинг турли тузилмалари томонидан амалга ошириладиган тадбирлар тизими.

Ижтимоий ёрдам – қийинчиликларни енгиб ўтиш ёки енгиллаштириш, уларнинг ижтимоий мақомини ва тўлақонли ҳаётини фаолиятини қўллаб-қувватлаш, жамиятга мослаштириш учун алоҳида шахсларга ёки аҳоли гуруҳларига қўмаклашиш, қўллаб-қувватлаш ва уларга хизмат кўрсатишдан иборат ижтимоий чора-тадбирлар тизими.

Ижтимоий иш – қўллаб-қувватлаш, химоя қилиш, тузатиш ва реабилитация қилиш воситасида шахсий ва ижтимоий қийинчиликларни енгиб ўтишда одамларга, ижтимоий гуруҳларга қўмаклашиш мақсадини кўзлаган профессионал фаолият.

Ижтимоий ходим – ўзининг лавозим ва касб мажбуриятлари туфайли инсон, оила ёки гуруҳ ҳаётида пайдо бўладиган муаммоларни енгиб ўтишда уларга ижтимоий ёрдамнинг барча (ёки алоҳида) турларини кўрсатадиган киши.

Ижтимоий реабилитация – шахс, ижтимоий институт, ижтимоий гуруҳнинг асосий ижтимоий функцияларини, жамият ҳаёти асосий соҳаларининг субъекти сифатида уларнинг ижтимоий ролини тиклаш жараёни.

Ижтимоий хизматлар – мураккаб вазиятни енгиб ўтиш ёки енгиллаштириш мақсадида аҳолига хизмат кўрсатиш бўйича ижтимоий иш олиб борадиган, аҳолига ижтимоий ёрдам берадиган ва хизматлар кўрсатадиган давлат ва нодавлат бошқарув органлари, тузилмалар ва ихтисослаштирилган муассасалар мажмуи.

Ижтимоий ишни бошқариш – исталган йўналишда объектнинг аниқ мақсадга йўналтирилган ўзгаришига эришиш учун ижтимоий иш олиб борадиган ташкилотлар ва хизматларга таъсир кўрсатиш, шунингдек ижтимоий хизматларга раҳбарлик қилиш органлари фаолияти соҳаси.

Филантропия (грекча – инсонни севиш) – хайрия фаолияти, ҳам алоҳида шахслар, ҳам ташкилотлар томонидан ночорлар, эҳтиёжмандларга моддий ёрдам бериш ва ҳомийлик қилиш.

ТАВСИЯ ЭТИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. – Тошкент, 1997.
2. Каримов И. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11 йиллигиға бағишланган тантанали йнғилиншдаги маъруза // Правда Востока. 2003 йил 6 декабрь.
3. Каримов И. Конституция – мамлакатимизда янги хаёт, янги жамият барпо этишнинг хукукий асоси // Халқ сўзи. 2003 йил 6 декабрь.
4. Каримов И. Мамлакатнинг таракқиёти ва халқимизнинг турмуш даражасини ошириш – барча демократик янгилинишлар ва иктисодий ислохотларнинг пировард мақсади. Тошкент: Ўзбекистон, 2007.
5. Каримов И. Асосий мақсадимиз – юртимизда эркин ва обод, фаровон хаёт барпо этиш йўлини катъият билан давом эттиришдир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
6. Каримов И. Ватанимизнинг босқичма-босқич ва барқарор ривожланишини таъминлаш – бизнинг олий мақсадимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009.
7. Агапов Е.П. Социальная работа как феномен культуры. - Ростов-на-Дону, 1999.
8. Американская социология. Перспективы, проблемы, теории. – М.,1972.
9. Ганиева М.Х. XIX век – век социального работника. // Ж. Vola va Zamon. 2005, №1. – С. 24–25.
10. Ганиева М.Х. Парадигма «Изучение, диагноз, лечение». История развития социальной работы как вида деятельности. // Ж. Vola va Zamon. 2007. -- № 1 (6). – С. 34-36.
11. Гендерный калейдоскоп. – М., 2002.
12. Григорьев С.И. Социология и социальная работа. – Барнаул, 1991.
13. История социальной работы. – М., 2002.
14. Ким Л. На пути к решению кадровых вопросов в системе социальной защиты детей: организация курсов переподготовки по социальной работе в Узбекистане /Материалы Международного форума «Инклюзивное образование и современные тенденции в развитии форм социальной поддержки детей». 28–29 октября 2008 г. – Ташкент: Республиканский Центр социальной адаптации детей, 2008.
15. Кравченко. Социология – справочное пособие. – М., 1996.
16. Козлов А.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы. – М.,1998.
17. Краткий словарь терминов социальной работы. – Саратов. Изд-во Поволжского филиала Российского учебного центра, 1996.
18. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века). – М.: Академический проект, 2002.

19. Павленок П.Д. Введение в профессию «Социальная работа»: Курс лекций. – М., 1998.
20. Павленок П.Д. Социологические методы и техника изучения социальных проблем. – М., 1995.
21. Основы социальной работы. – М., 1997.
22. Справочное пособие по социальной работе. – М., 1997.
23. Социология для социальной работы. – М.: Магистр-Пресс, 2002.
24. Социальная работа /Под ред. В. И. Курбатова. – 2-изд., – Ростов н/Д, 2003.
25. Социальная работа: теория и практика. – М.: Инфра, 2002.
26. Социальная работа: Словарь справочник /Под ред. В.И. Филоненко. Сост.: Е.Г. Агапов, В.И. Акопов, В.Д. Альперович, А.О. Бухановский и др. – М: Контур, 1998.
27. Социальная работа: методология, теория, технология. – Саратов, 1998.
28. Теория социальной работы: Учебник /Под ред. Проф. Е.И. Холостовой. – М.: Юристъ, 1998.
29. Теория и методика социальной работы: Краткий курс / Под ред. С.И. Григорьева. – М., 1994
30. Тетерский С.В. Введение в социальную работу. –М., 2003.
31. Мёрфи Т. Развитие социальной работы в Узбекистане в международном контексте / Материалы Международного форума «Инклюзивное образование и современные тенденции в развитии форм социальной поддержки детей». 28-29 октября 2008 г. – Ташкент: Республиканский Центр социальной адаптации детей, 2008.
32. Тощенко Ж.Т. Социология. Общий курс. – М., 1999
33. Хрестоматия к тренингу «Введение в социальную работу». Проект «Развитие социальной работы на академическом уровне в Узбекистане». – Ташкент, 2006.
34. Хрестоматия по учебному курсу «Основы социальной работы». Распространение программы переподготовки по социальной работе и продвижение профессии «социальная работа» в Узбекистане». / Составители: М.Х. Ганиева, М.Х. Карамян. – Ташкент: МинВУЗ-РЦСАД-ТашГИК-ЮНИСЕФ, 2008.
35. Чупрунов В.И. Молодёжь в общественном воспроизводстве // Социологические исследования. 1998. №3
36. Эриксон Э. Детство и общество. – М., 1992
37. Ярская-Смирнова Е. Профессиональная этика социального работника. – М.: Ключ, 1998.

Ижтимоий ишнинг таърифи

Ижтимоий ходиса сифатида ижтимоий иш ўзида профессионал фаолиятнинг ўзига хос турини, инсоннинг маданий, ижтимоий ва моддий даражасини таъминлаш мақсадида унга давлат ва нодавлат тузилмалар томонидан кўмалаштириш, инсон, оила ёки шахслар гуруҳига яқка тартибда ёрдам беришни ифодалайди.

Ижтимоий ишнинг энг умумий таърифи – бу индивид, гуруҳ ёки бирлашма жамият ҳаётида ижобий ўзгаришларни амалга ошириш бўйича профессионал фаолият.

Буюк Британиянинг ижтимоий ходимлар уюшмаси ижтимоий ишнинг куйидаги таърифини берди: ижтимоий иш одамлар, бирлашмаларга уларга таъсир кўрсатадиган шахсий, ижтимоий ва вазиятли қийинчиликларни белгилаш, аниқлашда уларга ёрдам берадиган масъулиятли профессионал фаолият.

2002 йил июлда Женевада бўлиб ўтган Ижтимоий ходимларнинг Халқаро Федерацияси йиллик учрашувида куйидаги таъриф қабул қилинди:

Ижтимоий ишнинг халқаро таърифи. Ижтимоий ходим касби ижтимоий ўзгаришларга, инсоний муносабатлардаги муаммоларни хал қилишга, шунингдек одамларнинг фаровонлигини яхшилаш учун уларга имкониятлар беришга ва уларни озод қилишга кўмаклашади. Ижтимоий иш инсон хулқ-автори ва ижтимоий тизимлар назариясидан фойдаланиб одамлар ўз атрофидагилар билан муносабатда бўладиган жойда пайдо бўлади. Инсон ҳуқуқлари ва ижтимоий адолат тамойиллари ижтимоий иш учун асос бўлувчи тамойиллар ҳисобланади.

¹ «Ижтимоий иш асослари» ўқув курси бўйича хрестоматия/ Тузувчилар: М.Х. Ганиева, М.Х. Карамян. «Ўзбекистонда ижтимоий фаолият бўйича қайта тайёрлаш дастурларини тарқатиш ва «ижтимоий фаолият» касбини ривожлантириш» лойиҳаси. – Тошкент: МинВУЗ-РЦСАД-ТашГИК- ЮНИСЕФ, 2008.

ИЖТИМОЙ ИШ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ¹

Ижтимоий иш касби асослари

Тарихан ижтимоий иш одамлар ва инсонлар гуруҳи ўртасидаги мавжуд адолатсизлик билан иш кўришга даъват этилган. Ижтимоий иш инсонпарварлик ва демократик ғоялар базасида ўсди. Ушбу ғояларга риоя қилиш таҳқирлашга ва ресурсларни адолатсиз тақсимлашга қарши курашишга ундайди. Бу асосий жиҳат – адолатсизликка қарши туриш ва демократик ғояларга амал қилиш – бугунги кунда ижтимоий ходим ахлоқ кодексининг бир қисми ҳисобланади (NASW 1996).

Ижтимоий иш инсон эҳтиёжларини кондирришда муҳим роль ўйнашини эътироф этган ҳолда ҳам инсонга (ёки инсонлар гуруҳига), ҳам унинг муҳитига эътиборни қаратади (Compton и Galaway 1994; Kirst-Ashman и Hull 1993; Germain и Gitterman 1996). Ижтимоий ходимлар алоҳида одамларга ёрдам беришга ҳаракат қилибгина қолмай, балки кенгрок глобал даражада ўзгаришлар қилишга ҳаракат қиладилар (Goldstein 1992). Бу икки томонлама эътибор ижтимоий ходим касбини инсон эҳтиёжлари билан муносабатда бўладиган, бироқ ушбу эҳтиёжларни ҳал қилишда ташқи тўсиқларга таъсир ўтказиш имкониятига эга бўлмаган психология ва тиббиёт сингари бошқа ёрдам берадиган касблардан ажратиб туради.

Жабр-зулмга қарши кураш

Ижтимоий ходимлар анъанавий равишда жабрланган ва яққаланган одамларга ўз мижозларининг ажралмас қисми сифатида қараб келдилар. Жабр-зулм алоҳида одамлар ёки гуруҳларга нисбатан ваколатлар ёки ҳокимиятдан адолатсиз фойдаланиш билан боғлиқ. Жабр-зулмнинг ирқий, этник, синфий ва жинсий мансубликка, ёш ва сексуал йўналишга асосланган турли шакллари мавжуд.

Ижтимоий иш касби миссияси

Ижтимоий ходим касбининг асосий миссияси ҳаёт стандартларини яхшилашдан ва заиф, жабрланган ва қашшоқликда яшаётганларга алоҳида эътибор берган ҳолда барча одамларнинг базавий эҳтиёжларини кондирришда ёрдам беришдан иборат. NASW (1996:1)

Ижтимоий иш мижозлари

Тарихан ижтимоий иш фуқаролик ҳуқуқларидан маҳрум бўлганларга ёки қашшоқликда яшаётганларга, эҳтиёжмандларга ёрдам беришни англатар эди. Бугун ижтимоий ходимлар ҳаёт шароитларини, ҳиссий, маънавий, психологик

¹ «Ижтимоий иш асослари: назария ва амалиёт» хрестоматияси материладина фойдаланилди. РЦСАД, Ўзбекистондаги UNICEF. – Тошкент, 2006.

ёки жисмоний нуктаи назардан уларни ўраб турган мухит сифатини яхшилаш зарур бўлган одамлар билан ишлайди. Ким ижтимоий ходимнинг мижози бўлиши мумкин?

Мижоз (clienthood) тушунчаси ижтимоий ишнинг муҳим тушунчаларидан бири ҳисобланади. Ижтимоий ходим хизмат кўрсатадиган мижозлар гуруҳи одатда қуйидагиларни ичига олади:

- оилалар, шу жумладан тўлик бўлмаган оилалар ва уйдан қочиб кетиш, ҳуқуқбузарлик, зўравонлик ва бошқа кийинчиликлар муносабати билан жиддий низоларни бошидан кечираётган оилалар;

- эр-хотин ёки ота-онанинг болалар билан шафқатсиз муомаласига дуч келаётган оилалар ва эр-хотинлар;

- жиддий оилавий жанжалларни бошидан кечираётган эр-хотинлар;

- ишсизлик, боқувчисининг йўқлиги, жисмоний қобилятсизлиги, муълумоти йўқлиги оқибатида даромади етарли бўлмаган индивидлар ва оилалар ҳамда қонунни бузганлиги учун жазони ўтаган бошқа одамлар ва уларнинг оилалари;

- турмушга чиқмаган ҳомиладор ўсмир қизлар;

- жисмоний ёки руҳий касалликлар ёхуд ногиронлик туфайли ҳаёти кийинлашган индивидлар ёки оилалар;

- мунтазам равишда алкоғол ёки гиёҳванд моддаларни ҳаддан ортиқ истеъмол қиладиган шахслар ва уларнинг оилалари;

- васийлар ва ота-оналари улардан воз кечган ёки болаларга шафқатсиз муомала қилганлиги учун ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилганларнинг болалари;

- ресурслари ва имкониятлари камайган муҳожирлар, қочоқлар ва озчилик вакиллари ёки таҳқирлаш ва иркчилик қурбонлари;

- ишсизлар ва уларнинг оилалари;

- жисмоний ва руҳий муаммоларга дучор бўлган болалар ва катта ёшдагилар ҳамда уларнинг оилалари;

- доимий ёрдамга муҳтож кекса кишилар;

- ўз муаммоларини мустақил ҳал қила олмайдиган мигрантлар ва қўчиб келган кишилар;

- мактабда муаммога дуч келган болалар (ва уларнинг оилалари);

- жароҳат олганлиги ёки ҳаётидаги муҳим воқеалар (нафақага чиқиш, яқин кишисининг ўлими) билан боғлиқ қучли руҳий кечинмани бошидан кечираётган одамлар, уйдан қочиб кетадиган болалар ва бошқалар.

ИЖТИМОЙ ИШ ҚАДРИЯТЛАРИ

(Британия Ижтимоий Ходимлар Уюшмаси томонидан ишлаб чиқилган Ижтимоий иш одоб-ахлоқ кодексларидан олинган)¹

Қадриятлар ва Тамойиллар

Ижтимоий иш бешта асосий мезонга таянади:

- Инсоний кадр-қиммат
- Ижтимоий адолат
- Инсонпарварликка хизмат қилиш
- Яхлитлик
- Ўз ишини билиш

Ижтимоий иш амалиёти ҳам инсон кадр-қимматини ҳурмат қилишга, ҳам инсонпарварликка хизмат қилиш, поклик ва ўз ишини билиш йўли билан ижтимоий адолатни таъминлашга кўмаклашиши керак.

3.1 Инсоннинг кадр-қиммати ва қадрияти

3.1.1 Мезонлар

Ҳар бир инсон ўзига хосдир. Барча кишилар бошқаларнинг ҳуқуқларига зарар етказмаган ҳолда ижтимоий фаровонликка, ўзини ўзи рўёбга чиқаришга ва ўз ҳаётини ўзи назорат қилишга ҳақли.

3.1.2 Тамойиллар

Ижтимоий ходимлар қуйидагиларга риоя қилишлари шарт:

а. БМТнинг Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида ва декларациядан келиб чиққан бошқа битимларда қайд этилган инсоннинг асосий ҳуқуқларини ҳурмат қилиш;

б. Барча одамларни ҳамда хизматлардан фойдаланаётган шахсларни ишончи, маданияти, мақсадлари, эҳтиёжлари, устуворликлари, ўзаро муносабатлари ва мансублиги (гуруҳларга мансублиги) юзасидан ҳурмат қилиш;

с. Хизматлардан фойдаланаётган шахсларнинг кадр-қиммати, ўзига хослиги, ҳуқуқлари, мажбуриятларини ҳимоя қилиш ва рағбатлантириш;

д. Бошқа одамларнинг ҳуқуқларини тегишлича ҳурмат қилган ҳолда шахсий фаровонликни ва мустақилликни рағбатлантириш;

е. Хизматлардан фойдаланадиган шахсларнинг асосли қарор қабул қилиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш, хизматлардан фойдаланадиган ва хизматлар кўрсатадиган шахсларни рағбатлантириш, қарорлар қабул қилиш жараёнида қатнашиш;

¹ «Ўзбекистонда академик даражада ижтимоий ишни ривожлантириш» лойиҳаси Хрестоматияси материалларидан фойдаланилди: Минвуз РУ. Маданий антропология жамияти. РЦСАД. UNICEF. – Тошкент, 2006.

f. Хизматлардан фойдаланадиган шахсларни химоя қилиш, бу тегишли чекловлар белгилашни ҳамда уларни ва бошқа шахсларни химоя қилиш мақсадида ҳокимиятдан фойдаланишни ўз ичига олиши мумкин.

3.2. Ижтимоий адолат

3.2.1 Мезонлар

Ижтимоий адолат қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Инсоннинг асосий эҳтиёжларини кондириш учун ресурсларни адолатли ва тенг тақсимлаш;
- Инсон салоҳиятига эришиш учун ижтимоий хизматлар ва имтиёзлардан тенг фойдаланиш;
- Индивидлар, оилалар, гуруҳлар ҳамда жамоаларнинг ҳуқуқларини ва мажбуриятларини эътироф этиш;
- Қонун нуқтаи назаридан бир хил муомала қилиш ва химоя қилиш;
- Инсоннинг ҳозирги ва келгусидаги фаровонлиги манфаатларини кўзлаб ижтимоий ривожланиш ва атроф-муҳитни бошқариш.

Ижтимоий адолатни излаш ноқулай шарт-шароитларни билиш ва қамайтиришга интилишга ва уларни енгиб ўтиш бўйича стратегияларини қўллаб-қувватлашни ўз ичига олади.

3.2.2 Тамойиллар

Маҳрумликни енгиллаштириш ва олдини олиш ҳамда фаровонликка кўмаклашиш масъулияти ҳамма вақт ҳам индивидумлар, оилалар ва гуруҳлар учун бевосита хизматлар кўрсатиш йўли билан тўлиқ амалга оширилмайди. Ижтимоий ходимлар қуйидагиларга риоя қилишлари шарт:

а. Ҳуқумат, ташкилот ёки жамиятнинг стратегияси ёки фаолияти ноқулай шарт-шароитлар, маҳрумликлар ва руҳий кийинчиликларни келтириб чиқарадиган ёки уларнинг енгиллашишига тўсиқлик қиладиган усулларга ҳокимиятга эга бўлганлар ва жамоатчиликнинг эътиборини тортиш, имкони бўлган жойларда бундай усулларга қарши курашиш;

б. Ижтимоий сиёсатнинг ривожланишига кўмаклашиш учун касбга доир билим ва тажрибадан фойдаланиш;

с. Тўсиқларни имкон қадар қамайтириш ҳамда хизматлардан фойдаланадиган барча шахслар учун ва, айниқса, ноқулай шароитда қолган, заиф ёки жабрланган ёхуд алоҳида ёрдамга муҳтож шахслар учун танлаш ва имкониятларни кенгайтириш мақсадида ўз ишида ижтимоий адолатга ва ресурсларнинг тенг тақсимланишига кўмаклашиш;

д. Нотенглик ва адолатсизликни абадийлаштирадиган ижтимоий формацияларни ўзгартиришга ва имкон бўлса, инсон ҳуқуқлари бузилишига барҳам бериш учун фаолият олиб боришга интилиш;

е. Инсон ҳуқуқларини қўллаб-қувватлайдиган ва қулайликни, тенгликни ва барчанинг иштирокини таъминлайдиган тамойилларга, тартиб-таомилларга ва ижтимоий шарт-шароитларга қўмаклашиш;

ғ. Нафақат фуқаролик ҳуқуқлари, сиёсий ҳуқуқларни, балки иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларни қўллаб-қувватлаш;

г. Исталган асосда, шу жумладан келиб чиқиши, миллати, синфи, мавқеи, жинси, секеуал йўналиши, ёши, ҳуқуқий лаёқатсизлиги, эътиқоди ёки жамиятга қўшган ҳиссаси асосида исталган кишига қарши ноҳақ иш олиб бормаслик;

ҳ. Одамларга жабр қилмаслик ёки уларнинг ҳаётига таъсир кўрсатадиган қарорлар қабул қилиш учун ҳокимиятни сунистеъмом қилишига қарши кураш олиб бориш;

и. Сиқувга қарши, имкониятларга эга бўлиш стратегиялари ва методларини қўллаб-қувватлаш ҳамда ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ресурслардан тенг фойдаланиш йўллариини излаш ва унга эришишда, ўзини ўзи рўёбга чиқаришда, ўзини бошқаришда ва ижтимоий фаровонликка эришишда индивидуумлар, онлалар, гуруҳлар ва жамоаларга ёрдам беришга ингилиш;

й. Этник ва маданий гуруҳлардаги этник ва маданий мансублик ва хилма-хилликни эътироф этиш ва ҳурмат қилиш, мазкур вазифага мувофиқ келадиган стратегиялар, тартиб-таомиллар ва тамойилларни ривожлантириш;

к. Жамиятнинг ижтимоий жараёнлар ва қарорлар қабул қилишдаги ҳамда ижтимоий стратегиялар ва хизматларни ривожлантиришдаги иштирокини рағбатлантириш.

3.3 Инсонпарварликка хизмат қилиш

3.3.1 Мезонлар

Инсон фаровонлиги ва ижтимоий адолат манфаатлари учун хизмат қилиш ижтимоий ишнинг асосий мақсади ҳисобланади. Қуйидагилар унинг асосий вазифаларидир:

- Шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларни қондириш;
- Одамларнинг имкониятларини ривожлантиришга қўмаклашиш;
- Адолатлироқ жамият қуришга ҳисса қўшиш.

3.3.2 Тамойиллар

Ижтимоий ходимлар қуйидагиларга риоя қилишлари шарт:

а. Миллий ёки халқаро одоб-ахлоқ кодексларига мувофиқ ўз амалиёти одоб-ахлоқи учун жавобгарликни зиммасига олиш;

б. Ўз мажбуриятларини бажариб ва табиий адолат тамойилларига риоя қилиб, ўз ишида инсонпарварликка хизмат қилишни шахсий мақсадлар, фикрлар ва фойда кўришдан юқори қўйиш;

с. Дахл қилиши мумкин бўлган бошқаларнинг манфаатларини эътиборга олган ҳолда хизматлардан фойдаланадиган одамларни имкон қадар ўз

максадларини рўёбга чиқаришга ундаш учун партисипатор ва очик жараёнлардан фойдаланиб, инсонпарварликка хизмат қилиш учун ўз хокимиятидан ва ваколатларидан фойдаланиш;

d. Хизматлардан фойдаланадиган шахслар танлашга иккиланиб турганларида уларни маълумотлар билан таъминлаш ва уларнинг шикоят қилиш хуқуқлари тўғрисида маълумотлар бериш, шикоят қилганлари тақдирда уларга зарур бўлган кўмакни олишларини кафолатлаш;

e. Маданиятга мувофиқ тарзда таклиф этиладиган ва кўрсатиладиган хизматларни таъминлашга интилиш;

f. Амалиёт ва стратегияларни ишлаб чиқишда ва кўрсатиладиган хизматларни баҳолашда хизматлардан фойдаланадиган шахсларнинг иштирокини таъминлашга интилиш;

3.4. Яхлитлик

3.4.1 Мезонлар

Яхлитлик поклик, ишонч, очиклик ва беғаразликни ўз ичига олади ва ижтимоий иш амалиётида зарур кадрият ҳисобланади.

3.4.2 Тамойиллар

Ижтимоий ходимлар куйидагиларга риоя қилишлари шарт:

a. Хизматлардан фойдаланадиган шахсларнинг эҳтиёжлари ва манфаатларини ўз эътиқодлари, максадлари, фикрлари ва фойда олишидан юқори кўйиш ҳамда шахсий, моддий ёки молиявий фойда олиш учун касбга доир муносабатлардан фойдаланмаслик;

b. Ўзининг шахсий хулқ-атвори касби бўйича мажбуриятларнинг бажарилишига халакит бермаслигини кафолатлаш ҳамда касбга доир тамойиллар ва стандартларга зид келадиган ёки касбнинг хавфсизлигига зарар етказадиган шу каби хулқ-атворнинг олдини олиш;

c. Ўз малакаси, билими, тажрибаси, муваффақиятлари ва бирор гуруҳга мансублиги борасида виждонли бўлиш ва аниқ иш кўриш;

d. Оммавий баёнот берар экан, хусусий шахс ёки ижтимоий иш касбининг вакили ёхуд ташкилот ёки гуруҳ номидан гапираётганлигини аниқ маълум қилиш;

e. Хизматлардан фойдаланаётган ёки фойдаланган шахслар билан барча ўзаро муносабатларда низолар, зулм ёки зарар хавфини камайтириш максадида тадқиқот иштирокчилари, талабалар, кузатув остида бўлган шахслар ёки ҳамкасблар томонидан аниқ ва ишончли касб доираларининг белгиланиши ва кучайтирилиши;

f. Касб доираларини бузиши, касбга доир муносабатларга зарар етказиши мумкин бўлган хулқ-атворнинг ҳар қандай шаклларининг олдини олиш;

g. Ҳозирги вақтда хизматлардан фойдаланаётган шахслар, талабалар, кузатув остида бўлган шахслар, тадқиқот иштирокчилари ёки хокимият ёки

ваколатларнинг мазкур ижтимоий ходим фойдасига тенг бўлмаган ҳолда тақсимланишига таъсир қилиши мумкин бўлган профессионал шахслар билан ҳеч бир ишқий ёки жинсий муносабатлар ўрнатмаслик;

h. Хизматлардан фойдаланадиган шахс билан ишқий ёки жинсий муносабатларда бўлмаслик; ўринли бўлса, маслаҳатлашиш.

3.5. Ваколатлар

3.5.1 Мезонлар

Ижтимоий иш амалиётида малака зарур мезондир.

3.5.2. Тамойиллар

Ижтимоий ходимлар қуйидагиларга риоя қилишлари шарт:

a. Ижтимоий иш амалиётида билимлар, назария ва кўникмаларни аниқлаш, ривожлантириш, улардан фойдаланиш ва уларни ёйиш;

b. Ўз малакасини кенгайтириш учун янги ёндашувлар ва методологияларни баҳолаб, сифатли хизматлар кўрсатиш ва ҳисобот бериладиган амалиёт учун ўз билимларини саклаш ва кенгайтириш;

c. Тегишлича кузатишни таъминлаш учун, зарур бўлса, фаол чоратадбирларни кўриб, мавжуд назоратдан ва маслаҳатдан фойдаланиш ҳамда профессионал жиҳатдан ўз билимини узлуксиз ошириб бориш;

d. Ижтимоий муаммолар табиати ва манбаи ҳамда уларни ҳал қилиш йўллари ҳақида мулоҳаза қилиш;

e. Баҳолаш ва тадқиқотларга кўмаклашиш;

f. Билим ва амалий тажрибани баҳам кўрган ҳолда ҳамкасблар ва талабаларни ўқитиш ва тайёрлашга кўмаклашиш;

g. Инсоннинг ижтимоий фаровонлиги бўйича стратегиялар ва дастурларни ривожлантиришга ва қўллашга кўмаклашиш;

h. Маданият ва маданий таъсир кўрсатувчи хизматлар амалиётни тарқатишга кўмаклашиш;

i. Ўз билимлари чегарасини эътироф этиш ва кўпроқ мос келадиган касб эгаси талаб қилинганда иш берувчиларга ва хизматлардан фойдаланувчи шахсларга бу ҳақда хабар қилиш;

j. Хизматлардан фойдаланадиган шахсларни кўплаб касб эгаларининг ишларидаги афзалликлари ва натижалари ҳамда ахборот алмашиш ҳуқуқлари тўғрисидаги маълумотлар билан таъминлаш, уларнинг розилиги бўлган тақдирда ушбу касб эгалари билан алоқадор бошқа касб эгалари билан жавобгарликни ўз зиммасига олган ҳолда уларнинг фаровонлигини яхшилаш учун ишлаш;

k. Агар саломатлиги заиф бўлса ёки исталган бошқа омил ўз касбига доир қарорларига ёки мажбуриятларни бажаришига таъсир қилиши мумкин бўлса, зарур чоралар кўриш.

Ганиева Маърифат Ҳабибовна.

Ижтимоий иш асослари : методик қўлланма / М.Ҳ. Ганиева ; Республика болалар ижтимоий мослашуви маркази. – Т. : CHASHMA PRINT, 2010. – 92 б.

ББК 65.27

Муҳаррир: **Турсунова И.**
Техник мўҳаррир: **Ниязова Н.**

Босишга 24.06.2010да рухсат этилди
Бичимчи 70X100 1/16 “Таймс” гарнитураси. Офсет босма усули
8,19 шарт.б.т. 7,2 ҳисоб-наш.таб. Тиражи 1000 нус. Буюртма 481

«NORI» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри. Марказ–4, 35-уй.